

LUC HUYSE & HILDE SABBE

DE MENSEN VAN HET
RECHT

UITGEVERIJ VAN HALEWYCK

DE MENSEN VAN HET RECHT

LUC HUYSE & HILDE SABBE

DE **MENSEN** VAN HET
RECHT

UITGEVERIJ VAN HALEWYCK

INLEIDING.

DE JURISTEN IN BELGIË: EEN GROEPSFOTO	13
EEN SPECTACULAIRE EXPANSIE	13
Licentiaten in de rechten	13
Economisch actieve juristen	17
Het netto-aanbod	22
De ontwikkelingen in detail	23
Het aanbod toegelicht	27
WAAROM ER VANDAAG BEHOEFTE IS AAN VEEL JURISTEN	32
De vraag naar juridische bijstand	32
Ontwikkelingen in de vraag	34

DEEL I. DE MENSEN VAN HET VRIJ BEROEP

I. DE ADVOCATUUR	43
EEN OVERZICHT IN CIJFERS	43
Aantal advocaten	43
Samenstelling	44
DE ORGANISATIE VAN HET BEROEP	50
De individuele advocaten	50
De kantoren	51
De balies	52
De beroepsgemeenschap	54
'De' advocaat bestaat niet	54

©1997, UITGEVERIJ VAN HALEWYCK

DIESTSESTEENWEG 71A, 3010 LEUVEN

VORMGEVING: DOOREMAN

OMSLAGFOTO: PATRICK DE SPIEGELAERE

ZETWERK: GRIFFO, GENT

DRUK: IMSCHOOT, GENT

VERTEGENWOORDIGING VOOR NEDERLAND: JAN METS, AMSTERDAM

UITLEVERING: CENTRAAL DEPOT BIJ CENTRAAL BOEKHUIS, CULEMBORG

NUGI 691

ISBN 90 5617 148 8

D/1997/7104/30

EEN VRIJ BEROEP?	55
Het model	56
De kenmerken van het vrij beroep	56
Verantwoording	59
Na het model, de realiteit	62
Het pessimisme van de jaren vijftig en zestig	63
1970-1980: jaren van zelfgenoegzaamheid	67
Na 1980: hervormen onder druk	71
PROBLEMEN	81
De kenmerken vervagen	81
Een verzwakte argumentatie	85
‘Une industrie comme une autre’	90
2. HET NOTARIAAT	93
<hr/>	
EEN OVERZICHT IN CIJFERS	93
Aantal notarissen	93
Samenstelling	95
DE ORGANISATIE VAN HET BEROEP	98
De kantoren	98
De Kamers	102
De beroepsgemeenschap	103
De Federatie	103
De raden	103
De verenigingen van het personeel	104
EEN HYBRIED BEROEP	105
Een bijzonder overheidsambt...	106
Over de interpretatie van het overheidsambt	108
...en een vrij beroep	108
De kenmerken van het vrij beroep	108
Verantwoording	117
Een merkwaardige combinatie	120

PROBLEMEN	121
Het marktaandeel	121
De honorering	123
De toegang	124
De deontologie	130
De belangenverdediging	133
Het eeuwige dilemma	135

3. DE GERECHTSDEURWAARDERS 137

EEN OVERZICHT IN CIJFERS	137
Aantal gerechtsdeurwaarders	137
Samenstelling	138
DE ORGANISATIE VAN HET BEROEP	139
De kantoren	139
De arrondissementskamers	141
De Beroepsgemeenschap	141
De vereniging van kandidaat-gerechtsdeurwaarders	141
OOK EEN HYBRIED BEROEP	142
Een overheidsambt	142
Een vrij beroep	145
De kenmerken van het vrij beroep	145
Verantwoording	149

PROBLEMEN	152
Het marktaandeel	152
De deontologie	153
De belangenverdediging	154

4. OP ÉÉN FOTO: ADVOCATEN, NOTARISSEN EN GERECHTSDEURWAARDERS 155

Vooraf	155
Beeldvorming	156

Organisatie	157
Een twijfelachtige toekomst?	158
Groeierende heterogeniteit	159
Dringen aan de poort	160
Krimpemde vraag	160
Grazen op dezelfde weide	161
Ideologisch in de knoop	161

DEEL 2. JURISTEN IN DE PUBLIEKE SECTOR

5. DE MAGISTRATUUR	167
EEN OVERZICHT IN CIJFERS	168
Aantal magistraten	168
Samenstelling	174
DE DRUK OP DE RECHTER NEEMT TOE	182
Een explosie van rechtszaken?	182
Over de traagheid van het gerecht	184
RECHTER EN POLITIEK	188
Hoe de politiek de rechtbanken binnendringt	188
De gevolgen	193
Rechters en hun belangenbehartiging	194
De traditionele organisaties	196
Alternatieve organisaties	198
6. JURISTEN IN OVERHEIDSDIENST	203
ENKELE CIJFERS	203
WAT DOEN JURISTEN BIJ DE OVERHEID?	206

DEEL 3. JURISTEN IN DE PRIVÉ-SECTOR

DE NON-PROFITSECTOR	211
HET BEDRIJFSLEVEN	211
Wat doen juristen in het bedrijfsleven?	212
Werkkringen	213
Taken	214
Een groep apart: de bedrijfsjuristen	216
Wat doet een bedrijfsjurist?	216
Op zoek naar erkenning	217
EPILOOG	221
LEEMTEN IN DE DIENSTVERLENING	222
Waakhond van de rechtsstaat	222
Het recht op rechtshulp	223
Klassenjustitie?	231
Juridische deskundigheid is macht	234
JURIDISCHE BIJSTAND ALS MARKTWAAR	235
De moeizame verdediging van het marktaandeel	235
Territoriumkwesties	236
Beïnvloeding van de vraag	237
De kenniskloof wordt smaller	237
Toch nauwelijks werkloosheid	239
Een versplinterde beroepsgroep	240
HET EINDE VAN EEN TIJDPERK	241
De markt, een open ruimte	242
De schaalvergroting in de economie en haar gevolgen	243
En de ziel van het recht?	244

WOORD VOORAF

De affaire-Dutroux heeft ervoor gezorgd dat justitie en al wie er werkt uit de schaduw zijn gerukt. Wat jarenlang onmogelijk bleek, een open en grondig debat over de meest fragiele sector in een democratie, is nu al maanden een vanzelfsprekendheid. Op rechters en rechtspraak valt het meeste licht. Dat is goed te begrijpen. Het gerecht levert, althans in principe, de ultieme bescherming tegen onrecht. Als die instelling faalt, bij misbruik van kinderen bijvoorbeeld, is een pijnlijk gewetensonderzoek een volkomen normale reactie.

Maar rechters zijn niet de enige mensen van het recht. In hun onmiddellijke omgeving opereren advocaten, deurwaarders, notarissen. En er zijn de vele juristen die in een onderneming, in een overheidsdienst, in een arbeidersbeweging of een patroonsorganisatie werkzaam zijn. Ook daar kan de wet zowel gerechtigheid als onrecht voortbrengen.

De mensen van het recht kijkt naar al wie opgeleid is om met recht om te gaan. Wie zijn ze? Hoe talrijk zijn ze? Hoe houden ze hun privileges intact? Zijn er leemten in de bijstand die ze leveren? Wat betekent de opmars van de Vlamingen en de vrouwen in die beroepen? Achter deze vragen gaan meer fundamentele problemen schuil. Zoals, wat een samenleving met juristen doet en wat juristen met de samenleving doen.

Er viel bij de compositie van deze publicatie een moeilijke

keuze te maken. Wie hoort bij dit boek en wie niet? Er is gekozen voor een gemakkelijk vangnet: het diploma van licentiaat in de rechten. Dat is een betwistbaar criterium, want daarmee is de reikwijdte van het boek tegelijkertijd te klein en te groot. Uit het beeld valt weg al wie niet langs de opleiding rechten is gepasseerd maar wel – zoals de griffiers, de notarisklerken of de criminologen – dicht bij de kern van het juridisch gebeuren zit. Of wie *on the job* heel wat juridische deskundigheid verworven heeft: ambtenaren, fiscale consultants, bedienden van de vakbonden. Zij komen verder niet ter sprake en daarin liggen ook de grenzen van het boek. Aan de andere kant is er hier dan wél aandacht voor de gediplomeerde juristen die in hun werkring niet of nauwelijks met recht bezig zijn. En zo zijn er heel wat.

Op het menu van de lezer staan vijf gangen. Een inleidend hoofdstuk brengt een groepsfoto van de juristen in België. Daarna volgen er, in drie stappen, een hele serie close-ups. In een eerste deel zijn de advocaten, de notarissen en de gerechtsdeurwaarders aan de beurt. Zij zijn in zekere zin familie van elkaar, want zij oefenen een vrij beroep uit en hebben een lucratief monopolie. Deel twee gaat over de magistraten en de overheidsjuristen. Hun werk ligt integraal in de publieke sector. Over de licentiaten in de rechten die in het derde deel aan bod komen, zij die in de privé-sector werken, is heel weinig geweten. Toch gaat het om een uitermate omvangrijke groep. Wat er in de relatie tussen de juristen en de rest van de wereld mis kan gaan is in de epiloog te vinden.

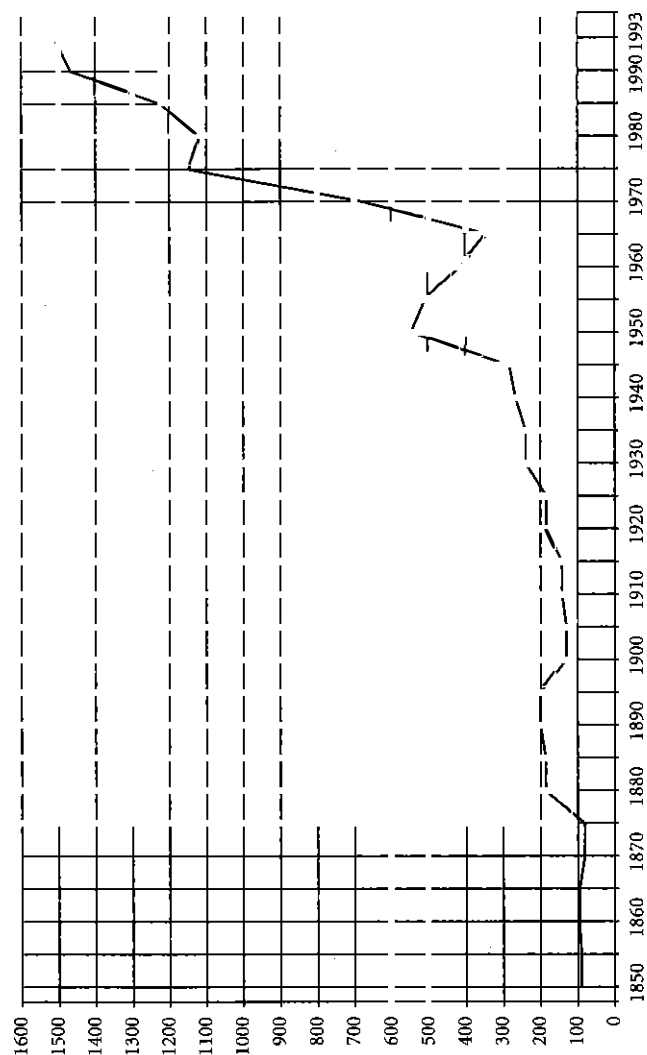
INLEIDING. DE JURISTEN IN BELGIË : EEN GROEPSFOTO

EEN SPECTACULAIRE EXPANSIE

LICENTIATEN IN DE RECHTEN

België telt momenteel zo'n veertigduizend juristen. Dat is veel, twintigmaal meer zelfs dan anderhalve eeuw geleden. Die opmerkelijke toename is niet het resultaat van een gestage, ononderbroken ontwikkeling. Expansie, stagnatie en terugval wisselden elkaar af. Dat laat grafiek 1 goed zien. Zij toont het aantal juristen dat jaarlijks afstudeerde. Op het einde van de negentiende eeuw is er een eerste groeifase. Het contingent nieuw-gediplomeerden stijgt van 86 naar 200. Daarna komt er een periode (1890-1920) waarin iets minder diploma's worden uitgereikt. In de twee decennia die volgen (1920-1940) is er een lichte toename. Kort na de Tweede Wereldoorlog is er een tweede grote stap vooruit. Er komen dan meer dan 500 juristen per jaar bij. Opnieuw volgt een terugloop (1955-1965). Het jaar 1963 is een absoluut dieptepunt: slechts 301 jongeren behalen een diploma in de rechten. Dat is, verhoudingsgewijze, minder dan in 1885. Op het einde van de jaren zestig slaat de trend helemaal om. In 1970 studeren 680 juristen af, in 1975 al meer dan 1100. Dat laatstecijfer blijft behouden tot in het midden van de jaren tachtig. Nadien stijgt het weer om vanaf 1991 om en rond de 1500 te liggen.

GRAFIEK I. NIEUW-GEDIPLOMEERDEN IN DE RECHTEN. 1850-1993



TABEL I. NIEUW-GEDIPLOMEERDEN IN DE RECHTEN

1850-1993

JAAR	AANTAL
1850	90
1860	96
1870	81
1880	186
1890	200
1900	130
1910	142
1920	184
1930	240
1940	267
1945	284
1950	549
1955	511
1960	415
1965	343
1970	680
1975	1.147
1980	1.118
1985	1.224
1990	1.467
1993	1.511

bron

1850-1930: *Annuaire statistique de la Belgique* (Belgen en buitenlanders)1940-1993: Universitaire Stichting, Dienst voor universitaire statistiek
(enkel Belgen)

De spectaculaire expansie van na 1970 is niet los te zien van wat zich in het hoger onderwijs in het algemeen heeft voorgedaan. In de jaren zestig breekt voor de universiteiten een nieuwe tijd aan. Veel meer jongeren dan voorheen slaan de weg van het hoger onderwijs in. De oorzaken van deze ontwikkeling zijn verscheiden. De babyboom van na de Tweede Wereldoorlog zorgt nu voor een grotere aanvoer van studenten. Er is bovendien het besef, zowel bij de overheid als in brede lagen van de bevolking, dat welvaart in sterke mate afhankelijk is van investeringen in het hoger onderwijs. Een gevolg daarvan is de uitbreiding van het beurzenstelsel, waardoor het aantal studenten in alle opleidingen kan stijgen. Een andere maatregel van toen is de omnivalentie van de humanioradiploma's. Die stap mildert de toegangsvereisten, zeker in de faculteiten rechtsgeleerdheid. Terwijl voorheen voor het aanvangen van rechtsstudies een klassieke, Grieks-Latijnse vooropleiding nodig was kunnen nu alle houders van een diploma van het secundair onderwijs juridische studies beginnen.

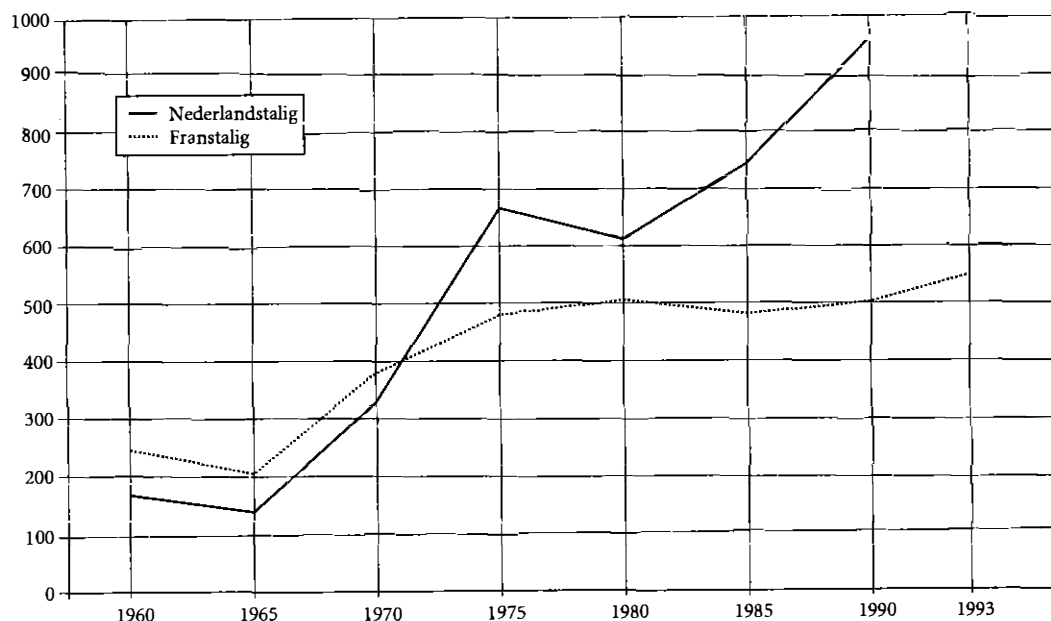
Het effect van dat gewijzigd onderwijsbeleid werd nog versterkt door twee emancipatiebewegingen. De Vlaamse ontvoogding stimuleerde de deelneming aan het hoger onderwijs. Die inhaalbeweging deed zich ook aan de faculteiten rechtsgeleerdheid gevoelen. Een gevolg daarvan is dat het aandeel van de Vlamingen in de expansie van de juristenbevolking veel hoger ligt dan dat van de Franstaligen. Van de juristen die in 1960 afstudeerden was amper 40% Nederlandstalig, in 1990 was dat al iets meer dan 65% (grafiek 2). De emancipatie van de vrouw opende een tweede deur. Dat meisjes verder studeren wordt sinds de jaren zestig veel gemakkelijker aanvaard. Voor de

rechtenopleiding is dat een belangrijke groeistimulans. In 1965 zaten er in het nieuwe contingent juristen slechts 50 vrouwen (grafiek 3). In 1975 zijn dat er reeds 385 en sinds kort ligt het aantal nieuw-gediplomeerde vrouwelijke juristen jaarlijks dicht bij de 800. Dat is een groeicijfer dat bijlange niet geëvenaard wordt door de mannelijke licentiaten in de rechten. Daardoor nam ook het aandeel van de vrouw in de groep van de afstuderende juristen gevoelig toe. Tussen 1935 en 1965 schommelde die aanwezigheid tussen de 6% en de 15%. De periode 1965-1975 vormt een keerpunt: de participatie gaat van 15% naar 33%. In 1993 wordt de 50% ruimschoots overschreden. De verhoogde deelneming van vrouwen aan het universitair onderwijs heeft trouwens de faculteiten rechtsgeleerdheid meer dan de andere opleidingen beïnvloed. In 1965 was slechts 7% van alle afstuderende vrouwen een juriste. In 1975 is dat aandeel verdubbeld.

ECONOMISCH ACTIEVE JURISTEN

De veertigduizend juristen van vandaag vormen het *bruto*-aanbod op de arbeidsmarkt. Ze zijn evenwel niet allen economisch actief, zeker niet allen fulltime bezig. Sommigen van hen zijn met pensioen. Enkele honderden licentiaten in de rechten zijn ongewild werkloos. Door dat alles ligt het *netto*-aanbod van juristen lager dan de droge cijfers doen vermoeden. Bovendien is het goed mogelijk dat sommige jongeren de rechtenopleiding niet zien als een school-voor-juristen, maar als een prima algemene vorming. Vermoedelijk nemen zij later geen juridisch werk op. Er zijn, ten slotte, de gevolgen van

GRAFIEK 2. NIEUW-GEDIPLOMEERDEN IN DE RECHTEN NAAR TAALGROEP. 1960-1993

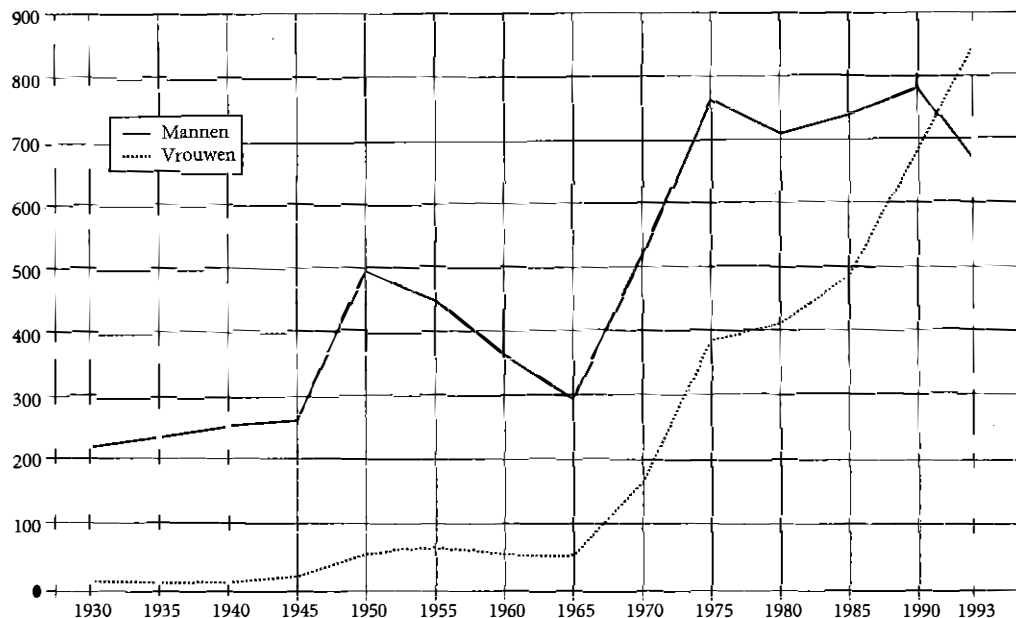


TABEL 2. NIEUW-GEDIPLOMEERDEN IN DE RECHTEN NAAR TAALGROEP. 1960-1993

JAAR	FRANSTALIGEN	NEDERLANDSTALIGEN	TOTAAL	% NEDERLANDSTALIGEN
1960	246	169	415	41
1965	205	138	343	40
1970	380	330	710	49
1975	480	667	1.147	58
1980	506	612	1.118	55
1985	481	743	1.224	61
1990	503	964	1.467	65
1993	549	962	1.511	64

bron

Universitaire Stichting, Dienst voor universitaire statistiek

GRAFIEK 3. NIEUW-GEDIPLOMEERDEN IN DE RECHTEN NAAR GESLACHT. 1930-1993**TABEL 3. NIEUW-GEDIPLOMEERDEN IN DE RECHTEN NAAR GESLACHT. 1930-1993**

JAAR	MAN	VROUW	TOTAAL	% VROUW
1930	225	15	340	6
1940	256	11	267	4
1945	264	20	284	7
1950	494	55	549	10
1955	449	62	511	12
1960	364	51	415	12
1965	293	50	343	15
1970	516	164	680	24
1975	763	384	1.147	33
1980	709	409	1.118	37
1985	739	485	1.224	40
1990	782	685	1.467	47
1993	666	845	1.511	56

bron

Universitaire Stichting, Dienst voor universitaire statistiek

een trend die ook voor andere studierichtingen geldt, namelijk de ontkoppeling van diploma en werkkring. Onderzoek, dat later opnieuw ter sprake komt, laat zien dat nu één vierde van de licentiaten in de rechten op het werk helemaal niet met het recht bezig is.

HET NETTO-AANBOD

Al deze nuances beletten niet dat er wel degelijk sprake is van een stijging van het netto-aanbod van juristen. Daarover gaat grafiek 4. Zij toont de evolutie van een belangrijk gegeven, namelijk het aantal economisch actieve juristen per honderd-duizend inwoners. Met dat cijfer worden twee elementen aan elkaar gekoppeld: het volume van de bevolking (viereeneenhalf miljoen inwoners in 1850, tien miljoen nu) en de omvang van het aanbod. In de tekening zit de boodschap dat honderdvijftig jaar ontwikkeling in drie fasen is in te delen.

Van 1850 tot 1920 beweegt de lijn nauwelijks. Dat suggereert dat er weinig veranderde in de maatschappelijke functies van het recht. Er is wel een lichte opwaartse knik op het einde van de negentiende eeuw. De verklaring is niet ver te zoeken. Het was een onrustige tijd, met veel sociale revoltes. De overheid en de burgerij reageerden op het ontwaken van de arbeiders met een verheviging van de repressie. Tienduizenden stakers werden voor de strafrechter gebracht. Dat vroeg om meer advocaten. Tegelijkertijd is het ook een periode van koortsachtige verwettelijking van allerlei maatschappelijke verhoudingen.

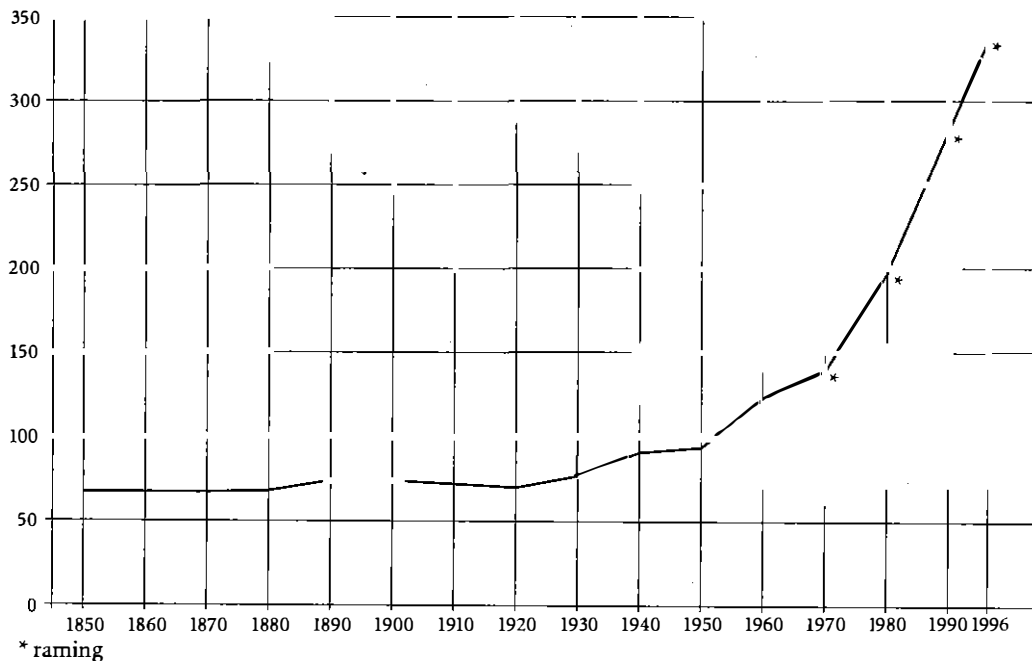
De tweede fase loopt van 1920 tot het einde van de jaren zestig. Er is nu sprake van een stijging, maar geleidelijkheid is het kenmerk. Het aantal economisch actieve juristen per honderd-

duizend inwoners kruipt van 70 in 1920 naar 139 in 1970, een verdubbeling in vijftig jaar.

Na 1970 schiet de lijn pijlsnel de hoogte in. In een kwarteeuw tijd springen de cijfers van 139 naar 336. Vermoedelijk zal die groei in de komende jaren nog enige tijd doorgaan. De natuurlijke afvloeiing is immers vrij beperkt. De juristen die in de nabije toekomst de pensioenleeftijd zullen bereiken, zijn in de jaren vijftig afgestudeerd. Die lichten bedragen slechts één derde van de jaarlijkse instroom in de jaren negentig.

DE ONTWIKKELINGEN IN DETAIL

Grafiek 4 toont de evolutie van de beroepsgroep in zijn totaliteit. Er ontstaat een preciezer beeld als men de ontwikkeling in de diverse werkkringen bekijkt. Grafiek 5 maakt zo'n gedetailleerde analyse mogelijk. Meteen valt op dat het notariaat blijkbaar een negatieve groei heeft gekend. De lijn daalt. Dat beeld is wel enigszins misleidend. Geleidelijk hebben de notarissen medewerkers aangeworven, die zelf ook rechten hadden gestudeerd. De juridisch gevormde bemanning van de notaris-kantoren ligt momenteel tweemaal hoger dan de grafiek aangeeft. Voor het rechterlijk korps is de lijn correct. Van 1850 tot het einde van de jaren zestig volgt de magistratuur de bevolkingsgroei niet. Pas vanaf 1970 is er sprake van een netto-aanwas. De advocatuur evolueert sprongsgewijze: een eerste keer in het laatste kwartaal van de vorige eeuw, opnieuw tussen 1920 en 1940 en een derde maal – nu zeer sterk – na 1970. Opmerkelijk is de terugval in de jaren vijftig en zestig. In de rest van de werkkringen is de expansie zo mogelijk nog aanzienlijker. Bovendien is zij al kort na 1950 ingezet. De grootste groei hier

GRAFIEK 4. AANTAL ECONOMISCH ACTIEVE JURISTEN PER 100.000 INWONERS. 1850-1996**TABEL 4. SPREIDING VAN DE ECONOMISCH ACTIEVE JURISTEN OVER DE DIVERSE SECTOREN 1850-1996**

	ADVOCATEN		NOTARISSEN		MAGISTRATEN		REST		TOTAAL		
	aantal	per 100.000 inwoners	aantal	per 100.000 inwoners	aantal	per 100.000 inwoners	aantal	per 100.000 inwoners	aantal	per 100.000 inwoners	% tradit. beroepen
1850	813	20	984	22	537	12	591	13	2.925	67	80
1860	983	22	984	21	561	12	647	12	3.175	67	82
1870	1.149	23	984	19	569	11	708	14	3.410	67	79
1880	1.336	24	984	18	625	11	815	15	3.760	68	78
1890	1.892	31	1.007	17	666	11	950	15	4.515	74	80
1900	2.184	33	1.090	16	708	11	993	14	4.975	74	81
1910	2.399	32	1.113	15	767	10	1.271	15	5.550	72	79
1920	2.132	29	1.136	15	861	12	1.031	14	5.160	70	80
1930	3.023	37	1.170	14	820	10	1.257	16	6.270	77	79
1940	3.694	45	1.188	14	813	10	1.825	22	7.520	91	76
1950	3.344	38	1.187	14	1.116	13	2.503	29	8.150	94	69
1960	3.658	40	1.172	13	1.091	12	5.394	58	11.315	123	53
1970	3.813	39	1.206	12	1.500*	16*	6.900*	72*	13.400*	139*	48
1980	6.648	67	1.226	12	1.580*	16*	10.000*	102*	20.000*	197*	48
1990	9.189	92	1.222	12	1.800*	18*	16.000*	161*	29.000*	283*	43
1996	11.987	118	1.221	12	1.945	19	19.000*	187*	34.000*	336*	44

* raming

BRONNEN: EEN NUANCERING

Een statistiek over de economisch actieve juristen is noodgedwongen voor een aanzienlijk gedeelte gebaseerd op giskunde. Het probleem ligt niet bij de gegevens over advocaten, notarissen en magistraten. De cijfers over deze groepen zijn in hoge mate betrouwbaar. Het is de informatie over de restcategorie (hoofdzakelijk juristen in overheidsdienst en in het bedrijfsleven) die gebrekkig is. Hier is men aangewezen op ramingen. Voor de periode 1850-1930 is retro-actief uitgegaan van de volkstelling van 1937. Het verslag van die census vermeldt 7.520 economisch actieve juristen. Op basis van andere bronnen is geweten dat er in 1940 3.694 advocaten, 1.188 notarissen en 813 rechters waren. Samen maken zij 76% uit van de in de volkstelling van 1937 vermelde juristenbevolking. Dat percentage hebben wij gebruikt om de omvang van de restcategorie tussen 1850 en 1930 te berekenen, ervan uitgaande dat het aandeel van de traditionele juristenberoepen (advocaten, notarissen, rechters) in die periode ongewijzigd is gebleven. De cijfers voor 1950, 1960 en 1970 zijn ramingen die steunen op de volkstellingen van respectievelijk 1947, 1961 en 1970. Voor de periode 1980-1995 is gewerkt met diverse bronnen: de betrouwbare gegevens over advocatuur, notariaat en magistratuur; de werkkringen-enquêtes van het Instituut Recht en Samenleving; de instroom via het jaarlijks contingent afstuderende juristen; de vermoedelijke uitstroom wegens pensionering en sterfte.

Het zal de lezer duidelijk zijn dat de cijfers in de kolommen 'rest' en 'totaal' de werkelijkheid in het beste geval benaderen, maar zeker niet 100% zuiver weergeven.

is in het bedrijfsleven te vinden. Dat is een afzetgebied dat voortdurend aan belang gewonnen heeft en nog steeds als expansievat werkt.

Een onderzoek van het Instituut Recht en Samenleving (L. Huyse e.a., *Werkkringen van juristen*, Leuven, 1989) laat toe om voor het einde van de jaren tachtig een vrij nauwkeurige momentopname te maken. De studie onderzocht de loopbaan van iets meer dan duizend alumni van de Leuvense faculteit rechtsgeleerdheid—een representatieve steekproef. Zij studeerden af tussen 1963 en 1985. Op het ogenblik van de enquête, medio 1988, was één geïnterviewde op drie werkzaam in de advocatuur. Het notariaat slurpte iets minder dan 10% van deze licentiaten in de rechten op. De helft daarvan waren notarissen in de strikte zin van het woord, de anderen stagiairs en juridisch gevormde medewerkers. Ongeveer 5% was aan het werk als magistraat. Nog eens 30% was in het bedrijfsleven actief. Iets meer dan 18% had een job in een of andere overheidsinstelling. Slechts 4% vond werk in de particuliere non-profitsector (vakbonden, patroonsorganisaties...).

HET AANBOD TOEGELICHT

Juristen beweren dat ze over een eigen vorm van deskundigheid beschikken. Hun handelsmerk is juridische kennis, het product van jarenlange studie. Ze leveren iets, zo luidt de stelling, wat niemand anders te bieden heeft. Hieraan ontleen zij ook hun aanspraken op een stuk van de markt van de professionele dienstverlening. Sociologen denken daar anders over. Zij willen wel eens weten wat dan precies de inhoud is van de wijsheid die juristen in pacht zeggen te hebben. Ze twijfelen er

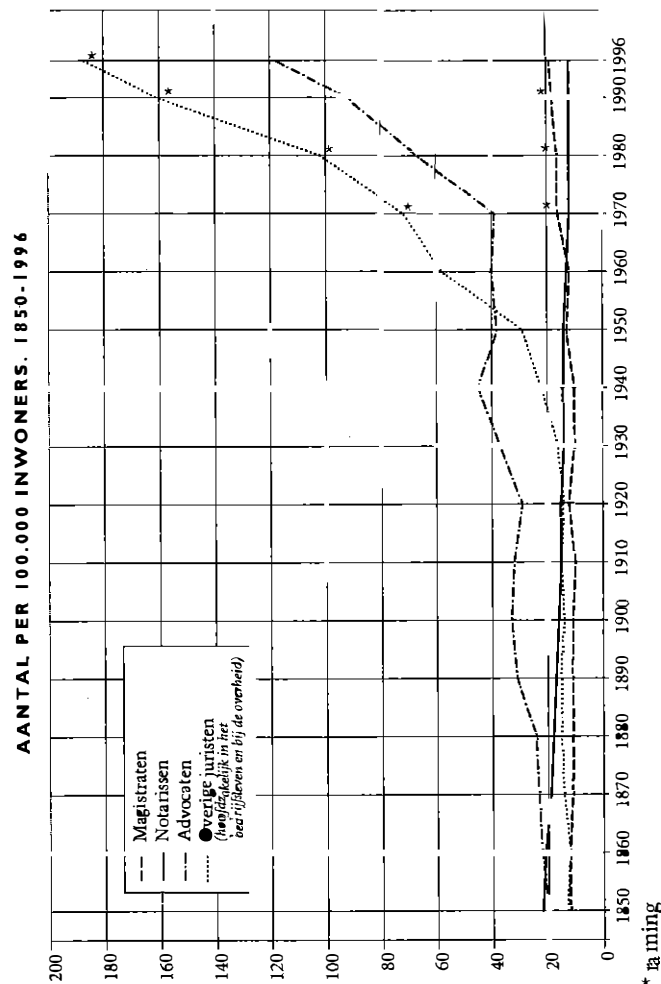
ook aan of de kenniskloof tussen juristen en niet-juristen wel zo groot is als de eersten beweren.

In de sociologie van het recht circuleert de opvatting dat juridische deskundigheid een veelvormig verschijnsel is en in zijn diverse facetten ook een verschillende graad van uniek-zijn bezit. Tot het hart van het juridisch weten behoort zonder twijfel de kennis van de rechtsregels. De opleiding die studenten in de rechten krijgen, is grotendeels aan het verwerven daarvan gewijd. Daarbij is wel een verschuiving opgetreden: van het opslaan van rechtsregels in het geheugen naar parate kennis over hun vindplaats. De enorme omvang van de wetgeving en haar wispelturigheid zijn daar uiteraard niet vreemd aan.

Een tweede dimensie is van een heel andere aard. Noem het juridische knowhow: de innovatieve omgang met rechtsregels om te komen tot wat in het Engels heet: *getting things done with law*. Die vaardigheid kan de universiteit nauwelijks aanleren. Het is praktijkkennis. Ze maakt van de jurist een ambachts- of vakman. Ze is de vrucht, niet van schoolse opleiding, maar van ervaring.

Juridische opleiding en ervaring veroorzaken een merkwaardige spin-off, die de derde dimensie vormt in de kennis van de juristen. Dat nevenproduct is moeilijk met één enkele term aan te geven. Het gaat eigenlijk om capaciteiten die ook andere professionals kunnen ontwikkelen, maar die toch zeer vaak bij juristen aan te treffen zijn: vaardigheid in het formuleren en argumenteren, analytisch denken én synthesevaardigheid, probleemoplossend vermogen. Belangrijk is dat deze vaardigheden ook toepasbaar zijn op andere dan juridische problemen. Hier ligt vermoedelijk de harde kern van wat men de

GRAFIEK 3. ECONOMISCH ACTIEVE JURISTEN NAAR BEROEPSGROEP



polyvalentie of multi-inzetbaarheid van de jurist noemt.

Het vierde en laatste facet staat bijna volledig los van de training die een jurist krijgt. Het betreft hier talenten die door tal van werkgevers in hoge mate geapprecieerd worden: assertiviteit, talenkennis, gemakkelijke omgang met de bemanning van politieke en andere netwerken. Uiteraard hebben juristen terzake geen enkel monopolie. Maar wat wél in hun voordeel speelt is hun milieu van herkomst. Zij komen vaak uit de betere kringen, waar deze talenten als het ware tot het gezinspatrimonium behoren.

Het is niet zo dat alle juristen met elk van de vier kennisdimmers op de markt komen. Sommigen vestigen hun loopbaan op slechts een ervan. Zo zijn er die in hun werkkring vooral gewaardeerd worden om hun vertrouwdsheid met wat in een of ander wetboek staat. Anderen zijn meesters in de creatieve aanwending van het recht.

Iets meer dan 11.000 juristen in 1960, 40.000 in 1996. Dat is een opmerkelijke ontwikkeling. Maar achter de façade van deze cijfers is een veel ingrijpender verbouwing aan de gang. De opmars van de Nederlandstaligen kan op middellange termijn nogal wat gevolgen hebben voor de omgang met het recht in ons land. Vlaamse juristen kijken voor de rechtsliteratuur en de organisatie van hun werk vooral in de richting van Nederland, Duitsland en de Anglo-Amerikaanse landen. Een rechtswereld waarin het gewicht van de Nederlandstaligen toeneemt, zou zich bijgevolg geleidelijk kunnen afwenden van de nu overwegend Frans-geïnspireerde rechtscultuur. Er is, ten tweede, het verschijnsel van wat – misschien wat

overhaast – de feminisering van de juristerij wordt genoemd. Ook dat laat wellicht sporen na op de invulling van juridische taken. Er is in de literatuur al herhaaldelijk beweerd dat vrouwelijke juristen het recht anders benaderen dan mannen, zelfs dat de vervrouwelijking van de juridische beroepen een nieuwsoortige rechtscultuur voortbrengt. Vrouwen zouden rechtsrelaties minder in conflictuele termen definiëren en ook meer geneigd zijn om overleg in de plaats te laten komen van confrontatie. Het bewijsmateriaal dat men voor deze stelling aandraagt is echter allesbehalve overtuigend. Verbazen moet dat niet. Vrouwen mogen dan al veel talrijker aanwezig zijn in de juridische beroepen, hun positie is nog niet van die aard dat ze volop kunnen wegen op de vormgeving van de wereld van het recht. Hun aanwezigheid in vele werkkringen is van te recente datum, ze werken nogal eens deeltijds en onderbreken soms noodgedwongen hun loopbaan. Dat alles maakt dat zij nog niet doorgestoten zijn tot de invloedrijkste plaatsen in het rechtsbestel. Bovendien is uitgesproken of gecamoufleerde discriminatie niet helemaal verdwenen.

Er is een derde ontwikkeling. De instroom van zoveel jonge licentiaten in de rechten heeft de leeftijdsopbouw in de beroepsgroep gewijzigd. Nu is iets meer dan 40% van de juristenbevolking jonger dan 35 jaar. Dat was in 1970 nog geen 30%.

Over de sociale herkomst van licentiaten in de rechten zijn slechts tot het midden van de jaren tachtig gegevens verzameld. Tot op dat ogenblik kwamen juristen hoofdzakelijk uit de top- en de middengroepen. Of die eenzijdige rekrute-

ring sindsdien doorbroken is, weten we niet. Er is daarover al jaren geen betrouwbaar onderzoek meer gevoerd.

WAAROM ER VANDAAG BEHOEFTE IS AAN VEEL JURISTEN

Zo'n 13.500 economisch actieve juristen op de arbeidsmarkt in 1970, bijna 35.000 vandaag. Ook al zijn zij niet allen met recht bezig, toch is het aanbod van juristen fel toegenomen. Beantwoordt daaraan een even sterke stijging van de behoefte aan juridische deskundigheid? En wat doet een samenleving als de onze eigenlijk met het recht?

DE VRAAG NAAR JURIDISCHE BIJSTAND

De situaties waarin mensen hun toevlucht kunnen nemen tot juristen zijn erg talrijk en verscheiden. Elke poging om ze alle in kaart te brengen is bij voorbaat tot mislukken gedoemd. Belangrijk is wél aan te tonen dat een beroep doen op een jurist slechts een van de wegen is die een individu of een organisatie kan inslaan bij het regelen van hun sociale verhoudingen. En dat de vraag naar juridische hulp daarbij verschillende vormen kan aannemen. Die argumentatie wordt ontwikkeld aan de hand van een concreet voorbeeld.

André baat een café uit, Christine heeft een tijdelijke job in het onderwijs. Zij beslissen te gaan samenwonen. Zijn zij zich ervan bewust dat die stap juridische consequenties heeft? Zo ja, zoeken zij alleen informatie om problemen in de toekomst

te vermijden? Richten zij zich daarvoor tot een advocaat of spreken zij vrienden aan die in dezelfde situatie verkeren? Of willen zij hun relatie een contractuele vorm geven? In het laatste geval kunnen zij naar een notaris stappen met de vraag om voor hen een samenlevingscontract op te stellen.

Het café van André moet, bij gebrek aan klanten, de deuren sluiten. Christine verliest haar opdracht in het onderwijs. Die moeilijkheden veroorzaken ook grote spanningen in hun relatie. Ondertussen hebben zij wel een dochtertje van drie jaar. Opnieuw moeten er keuzes gemaakt worden, maar nu in het kader van een conflict. Proberen zij, afzonderlijk of samen, tot een vergelijk te komen? Schakelen zij een derde in? Een vriend die kan bemiddelen? Een relatietherapeut? Of een advocaat? Zullen zij uiteindelijk een beroep doen op de rechter? Accepteert André de rechterlijke beslissing die het hoederecht over het kind aan Christine geeft? Of wordt hij een actief lid in een vereniging die ijvert voor een juridische regeling van het co-ouderschap?

Het voorbeeld laat zien dat de behoefte aan juridische dienstverlening drie vormen kan aannemen. Het kan gaan om een vraag om advies. Juristen worden ook ingezet om relaties (tussen samenwonenden, tussen huurder en verhuurder, tussen koper en verkoper, tussen werkgever en werknemer...) contractueel vast te leggen. Een derde soort vragen ontstaat als een conflict (tussen burens, in het geval van een strafrechtelijke vervolging...) voor de rechter komt. Dat wordt procedurele bijstand genoemd.

In het verleden heeft zich rond deze vraagsoorten een zekere taakverdeling ontwikkeld. De advocatuur specialiseerde zich

in procedurele bijstand, het notariaat in het formaliseren van contractuele relaties. Dat heeft uiteraard te maken met het monopolie dat deze beide beroepsgroepen van rechtswege is toegewezen. Andere juristen waren vooral bedrijvig op het domein van de adviesverstrekking. Die verkaveling is al enige tijd grotendeels doorbroken. Advocaten en notarissen profileren zich nu ook als betrouwbare adviesverstrekkers. Juristen die voor een onderneming werken schrijven contracten, die dan alleen nog voor de strikt formele aspecten aan een notaris worden voorgelegd. Er rijzen bij deze grensoverschrijdingen wel enkele problemen. De beeldvorming in de publieke opinie is in sterke mate beïnvloed door wat historisch is gegroeid, waardoor vooral de advocaten en notarissen het moeilijk hebben om het oude profiel te corrigeren.

ONTWIKKELINGEN IN DE VRAAG

Een beroepsgroep, zoals de juristerij, groeit niet op zo spectaculaire wijze als ook de vraag naar wat die professie te bieden heeft, niet toeneemt. Er is, helaas, nauwelijks informatie over de ontwikkelingen aan de kant van de vraag. Wat volgt zijn dan ook hoofdzakelijk vermoedens en hypothesen.

Er zijn nogal wat culturele ontwikkelingen die hier een rol kunnen spelen. Dat is al het geval met relatief eenvoudige processen als de groei van het verkeer (en bijgevolg van het aantal verkeersongevallen dat voor de rechter komt) en de veralgemening van de echtscheiding als beslechting van huwelijksmoeilijkheden. Dat schept werk voor juristen. Daarbij komt nog dat in tal van bevolkingsgroepen de vraag naar juridische

hulp in een hele reeks van levenssituaties niet langer onder de oppervlakte sluimert, maar als een manifeste nood wordt verwoord. Meer dan in het verleden hebben de media aandacht voor het (ge)recht. Spontaan denkt men aan de rechtbankverslaggeving in kranten, op radio en televisie. Maar er is meer. De pers informeert de burger over zijn rechten en plichten, 'vertaalt' belangrijke wetten, informeert de bevolking over het doen en laten van de mensen van het recht, is spreekbuis voor rechtzoekenden, brengt sleutelfiguren in beeld en wijst op knelpunten. Ook de gestegen geschooldheid en de acties van, onder meer, de verbruikersverenigingen hebben velen alert gemaakt voor de mogelijkheden die het recht hen biedt. Zij zetten nu gemakkelijker de verschillende stappen waaruit een beroep op (de mensen van) het recht bestaat: herkenning van de juridische dimensie van een probleem, identificatie van de tegenpartij, formulering van een eis. Of, in de Amerikaanse vaktaal: *naming, blaming, claiming*. Indicaties daarvan zijn te vinden in de evolutie van de zaken die op de rol van de burgerlijke rechtbanken komen. In het jaar 1970 werden iets minder dan 300.000 nieuwe gedingen aanhangig gemaakt. Nu zijn dat er bijna een half miljoen. Het komt ook vaker voor dat beslissingen van de overheid voor een rechtbank aangevochten worden. De Raad van State wordt overstelpt met klachten over benoemingsbesluiten. En jaarlijks doen meer dan 50.000 mensen een beroep op een rechterlijke instantie omdat zij een fiscale maatregel van hun gemeentebestuur of provincie niet aanvaarden. Ook beslissingen van OCMW's worden in groten getale voor de arbeidsrechtbanken betwist. Uiteraard vraagt dat alles om meer advocaten en magistraten. De eerste categorie is

daadwerkelijk gegroeid. De tweede veel minder en dat is een raadsel dat verder in het boek wordt opgenomen.

Economische factoren zijn ook niet zonder betekenis. In de organisatie van industrie, dienstensector en geldverkeer is al een tijdje een ware revolutie aan de gang. Er is in de bedrijven behoefte aan licentiaten in de rechten om de vele innovaties in een juridische vorm te gieten. Gewichtiger nog zijn bepaalde wijzigingen in de schaal van het politieke verkeer. Enerzijds winnen de gewesten aan belang, anderzijds nemen supranationale instellingen bevoegdheden over van de nationale regeringen. In de territoriumtwisten, waarin al deze instanties stil aan verwickeld raken, worden juristen vaak door de overheid als scheidsrechters opgevoerd. Des te groter is de invloed van wat de transnationalisering van het sociale leven is genoemd. Grensoverschrijdende mobiliteit (reizen, migratie), de multinationale onderneming, de fusies van markten zijn zoveel facetten van een schaalvergroting, waarbij de jurist ongetwijfeld in de rol van sociale ingenieur door de overheid, de bedrijfsleiders en de bankiers ter hulp wordt geroepen. Want dat is al van vroeger geweten: de technische taal die juristen spreken is een soort Esperanto, dat hen in staat stelt nationale grenzen en culturele verschillen te overbruggen. En het materiaal waarmee ze werken, het recht, is het cement dat de internationale orde stevigheid geeft.

Maar verreweg de belangrijkste factor is de verwettelijking van steeds meer maatschappelijke verhoudingen. Veel zaken die vroeger buiten de sfeer van het recht vielen, zijn daar de laatste decennia binnengetrokken. De bescherming van de consument en van het milieu is daarvan een voorbeeld. Vermoedelijk heeft

de groei van het overheidsrecht ook te maken met het wegval-
len van andere regelgevende instanties, zoals de Kerk. Is de reikwijdte van het overheidsrecht uitgebreid, dan betekent dit dat de behoefte aan juridische dienstverlening is gegroeid. Tussen beide bestaat een duidelijke relatie.

Bovendien is in België het (Europese, federale of regionale) parlement bijlange niet meer de enige bron van regelgeving. Andere instanties produceren juridisch materiaal dat aange-
wezen wordt met termen als *secundaire wetgeving*, *quasi-wetgeving*, *soft law* en *paralegale normen*. Tot de eerste groep behoren de duizenden koninklijke besluiten van algemene strekking die in de ministeriële kabinetten het licht zien. Die kb's zijn belangrijke leveranciers van wat men regeldruk noemt. Quasi-wetgeving verwijst naar de producten van regelgeving door de ambtenarij, zoals bestuursnota's, departementale instructies, ministeriële omzendbrieven. *Soft law* bevat gedragsregels die juridisch weliswaar niet bindend zijn, maar wel juridische gevolgen ontlenen aan de expliciet geformuleerde intentie van de makers ervan. Treffende voorbeelden zijn de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen en de VN-richtlijnen ter bescherming van de consumenten. Paralegale normen, ten slotte, komen tot stand in de schemerzone tussen de privé-sector en de publieke sector. Zij ontstaan op initiatief van of, minstens, met de steun van overheidsinstanties en worden toegepast en afgedwongen door semi- of niet-publieke instellingen. Men zegt daarom dat zij opereren 'in de schaduw van het recht'. Gedragscodes (*codes of conduct*) in de industrie of in de media en modelcontracten tussen producenten en consumenten behoren tot deze hybride categorie.

EEN BELGA-BERICHT VAN 21 JULI 1997

'In tien jaar tijd, in de periode 1985-'95, werden in ons land 18.512 nieuwe wetteksten van kracht. Het ging om 1.453 federale wetten, 356 Vlaamse decreten, 293 decreten van de Franstalige Gemeenschap en 278 van het Waalse Gewest, 219 decreten van de Duitse Gemeenschap, 162 ordonnances van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en 15.751 koninklijke besluiten.

Dat antwoordde premier Dehaene op een schriftelijke vraag van kamerlid Bastien van het extreem rechtse FN. Het jaarlijks aantal nieuwe wetteksten lag in de tweede helft van deze periode (1991-'95) met 1.829 stuks gemiddeld veel hoger dan in de eerste helft, toen er 1.560 teksten van kracht werden. De jaren 1991 (2.136) en 1986 (2.242) waren de absolute uitschieters. Sinds vorige zomer kan de Raad van State, "op vraag van de verschillende wetgevers, voorstellen doen om normen die voorbijgestreefd zijn of waarvan de toepassing of interpretatie moeilijkheden oplevert, aan te passen," zei Dehaene. De ministerraad nam vorige vrijdag nog maatregelen om de wetgeving doorzichtiger te maken. Aan de Raad van State en het Hof van Cassatie wordt om de beurt een tweejaarlijkse evaluatie gevraagd ten behoeve van de Senaat. En ten behoeve van de wetgevers laat de regering een "handleiding bij de wetgevingstechniek" opmaken.'

Verwettelijking is dus een veelkoppig verschijnsel dat dagelijks talloze gedragsregels voortbrengt. Dat schept een aanzienlijke behoefte aan juristen. De motor achter dit alles is een funda-

mentele wijziging in de maatschappelijke functies van het recht. In het verleden was het recht een passieve registratie van een al aanwezige normatieve orde. Sinds de jaren dertig en nog veel explicieter vanaf de jaren zestig is het een actief hulpmiddel, een instrument geworden om de samenleving te sturen en te veranderen. Dat bezorgt de jurist een sleutelrol in het bedrijfsleven en in de overheid en ook werk als advocaat. Maar soms ligt het probleem niet in te veel, maar in te kromme wetten. In België levert de politieke compromisvorming geregeld half-afgewerkte producten af, gebrekkige wetten dus. Van Gaston Eyskens, meermaals premier in de periode 1958-1971, is de boutade: een dromedaris is een paard dat door de kabinetsraad is gewandeld. Gebrek aan interne consistentie, onduidelijkheid en een onbegrijpelijke taal doen de behoefte aan juridische dienstverlening toenemen.

Zal de vraag naar juridische deskundigheid in de toekomst dalen? Er is de roep om deregulering. Daarin beklemtoont men de negatieve effecten van te grote regeldichtheid en bepleit men vereenvoudiging, ja zelfs ontmanteling van een gedeelte van het juridische web waarin onze samenleving rust. Daarnaast is er de *informal justice*-beweging. Zij wint vooral in de Anglo-Amerikaanse landen aan kracht. Zij wil iets doen aan de overbelasting van het gerechtelijk apparaat. De medicatie die deze beweging voorschrijft omvat onder meer het soepeler maken van procedureregels (arbitrage, bemiddeling, verzoening...), zodat de behoefte aan rechters en advocaten zou afnemen. Men denkt ook aan voorgerechtelijke bemiddelingsinstanties die als filter werken. Geschillencommissies en ombudsdiensten kunnen ertoe bijdragen dat een aantal conflicten langs informele

weg wordt beslecht: eerst onderhandelen en proberen de zaken onderling te regelen. Pas wanneer dat niet lukt, wordt de stap naar de rechter gezet. Deregulering en *informal justice* zullen, zo zij gerealiseerd worden, waarschijnlijk tot een neerwaartse druk op de vraag naar juristen leiden. Eenzelfde effect is te verwachten van de invoering van moderne organisatie- en informaticatechnieken. Maar geen van deze ontwikkelingen zal morgen al een tastbaar effect hebben.

DEEL I

DE MENSEN VAN HET VRIJ BEROEP

HOOFDSTUK I. DE ADVOCATUUR

EEN OVERZICHT IN CIJFERS

AANTAL ADVOCATEN

In het midden van de vorige eeuw telde de Belgische advocatuur iets meer dan 800 leden. In 1996 zijn dat er bijna 12.000. Ondertussen nam echter ook de bevolking sterk in aantal toe. Cijfers waarin die demografische ontwikkeling is verwerkt geven daarom een preciezer beeld van de groei van de advocatuur. Tabel 5 is op die meer genuanceerde gegevens gebaseerd. Verhoudingsgewijs zijn er in 1996 zesmaal meer advocaten dan in 1850: 20 per 100.000 inwoners toen, 118 nu. Er is dus wel degelijk sprake van een opmerkelijke nettotoename.

De groei was zeer geleidelijk tussen 1850 en 1970. In die 120 jaar is er slechts een verdubbeling van het aandeel van de advocaten in de bevolking. Tweemaal zelfs zit er een neergaande trend in de lijn. Vooral de evolutie in de jaren vijftig en zestig is merkwaardig. Wat verder in het boek wordt daarvoor naar een verklaring gezocht. Het groeiritme verandert helemaal na 1970. Van dan af expandeert de groep bijzonder snel: van 3.800 advocaten of 40 per 100.000 inwoners naar bijna 8.000 of 81 per 100.000 inwoners in 1985. Tussen dat laatste jaar en 1996 kwamen er nog eens 4.000 advocaten bij.

Er is enige nuancering vereist bij de huidige stand van zaken.

Bij die 12.000 leden van de balie zijn er enkele honderden die ouder zijn dan 65 jaar en die vermoedelijk een deel van hun beroepsactiviteit hebben gestaakt. Bovendien, en dat is belangrijker, is de advocatenpraktijk voor zo'n 750 juristen geen fulltime bezigheid. Sommigen combineren hun baliewerk met een job in een andere sector, het onderwijs of het parlement bijvoorbeeld. Anderen kiezen ervoor slechts deeltijds te werken. De advocatuur telt ook zo'n 3.000 stagiairs. Velen daarvan zullen geen loopbaan aan de balie uitbouwen. De stage zien zij, zoals hier reeds eerder is geschreven, als een noodzakelijke tussenstap op weg naar een job in het bedrijfsleven. Zij willen ervaring opdoen waarvan zij weten dat die door hun toekomstige werkgever erg gewaardeerd wordt. In zekere zin is het aanbod dat zij als advocaat creëren uitermate beperkt. Maar alles bij elkaar is het zeker verantwoord om van een spectaculaire expansie van deze beroepsgroep te spreken.

SAMENSTELLING

Tussen 1970 en 1996 is het aantal advocaten meer dan verdrievoudigd. Maar ook de samenstelling van die beroepsgroep is ingrijpend gewijzigd. Zo is het aandeel van de Nederlandstaligen sterk toegenomen (zie tabel 6). Tot in het midden van de jaren zestig waren de advocaten grosso modo op gelijke wijze gespreid over Vlaanderen (37%), Brussel (35%) en Wallonië (28%). Na 1965 komt daar verandering in. Het aandeel van de regio Vlaanderen ligt nu, dertig jaar later, op 44%. De Waalse aanwezigheid is geslonken tot 21%. De twee Brusselse balies groeperen samen nog steeds 35%, maar ook hier is de

TABEL 5. EVOLUTIE VAN HET AANTAL ADVOCATEN

1850-1996

JAAR	AANTAL ADVOCATEN ^a	ADVOCATEN PER 100.000 INWONERS
1850	813	20
1860	983	22
1870	1.149	23
1880	1.336	24
1890	1.892	31
1900	2.184	33
1910	2.399	32
1920	2.132	29
1930	3.023	37
1940	3.694	45
1950	3.344	38
1955	3.702	42
1960	3.658	40
1965	3.471	37
1970	3.813	39
1975	5.338	54
1980	6.648	67
1985	7.949	81
1990	9.189	92
1995	11.672	115
1996	11.987	118

bronnen

1850-1940: J. van Houtte en E. Langerwerf, *Sociografische gegevens voor een studie van het gerechtelijk systeem*, Antwerpen, 1977

1950-1996: Nationale Orde van Advocaten

^a inclusief stagiairs

TABEL 6. AANTAL ADVOCATEN PER REGIO. 1950-1996

	1950		1955		1960		1965		1970		1975		1980		1985		1990		1996	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Vlaanderen	1.166	34,9	1.369	37,0	1.346	36,8	1.277	36,9	1.444	37,9	2.224	41,7	2.874	43,2	3.470	43,7	3.949	43,9	5.281	44,1
Wallonië	991	29,6	1.035	28,9	1.056	28,9	970	27,9	995	26,1	1.298	24,3	1.608	24,2	1.842	23,2	2.091	22,8	2.536	21,2
Brussel	1.187	35,5	1.298	35,1	1.256	34,3	1.224	35,3	1.374	36,0	1.816	34,0	2.166	32,6	2.637	33,1	3.149	34,2	4.154	34,7
Totaal	3.344	100,0	3.702	100,0	3.658	100,0	3.471	100,0	3.813	100,0	5.338	100,0	6.548	100,0	7.949	100,0	9.189	100,0	11.987	100,0

bron

Nationale Orde van Advocaten

aanwezigheid van de Nederlandstaligen sterk gestegen. Bij de splitsing van de Brusselse advocatuur in twee taalgroepen, in 1984, bedroeg zij 28%. In 1996 was zij tot 37% opgeklommen. In dat laatste jaar was, over het hele land genomen, 57% van de advocaten ingeschreven aan een Vlaamse balie. Nog altijd ligt dit aandeel lager dan wat de demografische positie van de Vlamingen zou doen vermoeden. Hierin speelt de erfenis van het verleden. Pas in 1980 waren er evenveel Vlaamse advocaten als Franstalige. Tot dan telde de grootste bevolkingsgroep in het land het kleinste aantal advocaten. Dit gegeven toont aan dat de emancipatie van de Vlamingen in sommige sectoren wel bijzonder traag verlopen is.

Minstens even belangrijk is de opmars van de vrouw in de advocatuur. Door de wet van 7 april 1922 werden vrouwen toegelaten tot deze beroepsgroep. Aan die wijziging was een lange strijd voorafgegaan, waarin de figuur van Marie Popelin legendarisch is geworden. Zij behaalde, als eerste vrouw, haar rechtendiploma in 1888, maar de toegang tot de balie werd haar geweigerd. Zij probeerde alsnog gelijk te krijgen via het hof van beroep en het hof van cassatie. De rechters waren en bleven echter van oordeel dat het beroep van advocaat een bij uitstek mannelijk ambt is dat krachtens de zeden niet door vrouwen kon worden uitgeoefend. Het hof van beroep motiveerde de beslissing als volgt: 'attendu que la nature particulière de la femme, la faiblesse relative de sa constitution (...), la protection qui lui est nécessaire (...) la placent dans des conditions peu conciliables avec les devoirs de la profession d'avocat.' Pas in 1922 kwam er een wetswijziging die vrouwen formeel toeliet tot de advocatuur. Lange tijd was daar nauwelijks

iets van te merken. In 1935 waren er nog geen zestig vrouwelijke advocaten (zie tabel 7). Dat is minder dan 2% van de beroepsgroep. In 1969, bijna vijftig jaar na het openzetten van de toegang, was amper 10% van de Belgische advocaten een vrouw. Dat het zo traag verliep is aan meerdere factoren te wijten. Vooreerst is het zo dat tot 1970 relatief weinig vrouwen rechten studeerden. In het begin van de jaren zestig bedroeg hun aandeel in het jaarlijks contingent gediplomeerden slechts 12%. Bovendien hadden vele vrouwelijke juristen aanvankelijk niet de ambitie om hun diploma te verzilveren. Het was hen hoofdzakelijk om de opleiding te doen. Een derde factor van belang is dat stereotiepe opvattingen over de vrouw en haar vermeende ongeschiktheid voor het advocatenberoep lange tijd intact bleven. Zo hield de stafhouder van de Antwerpse balie in 1973 nog een betoog tegen de volledige gelijkstelling van man en vrouw. Dat lokte, zo berichtte het *Rechtskundig Weekblad*, bij een gedeelte van het vrouwelijk publiek heftig protest uit.

Op elk van die punten is de toestand wel wat veranderd. Nu is één op drie advocaten een vrouw. Het is zelfs zo dat bij de afstuderenden de vrouwen verhoudingsgewijs vaker een stage aan de balie aanvatten dan de mannen. Maar ze trekken ook sneller en in groteren getale weg uit de advocatuur. Dat kan erop wijzen dat vrouwen de stage aanvatten omdat zij elders op grenzen botsen en de balie verlaten zodra zich een gunstig alternatief aandient. Voor wie wil doorstoten tot de top is het advocatenberoep immers een gezinsonvriendelijke job. Daarom wellicht zijn er onder de associés in de grote advocatenkantoren zo weinig vrouwen. Ook vrouwelijke stafhouders blijven schaars.

TABEL 7. DE VROUW AAN DE BALIE. 1935-1993

JAAR	AANTAL ADVOCATEN	VROUWELIJKE ADVOCATEN	% VROUWEN
1935 ^a	3.379	59	1,7
1950 ^a	3.199	168	5,3
1955 ^a	3.675	300	8,2
1960 ^a	3.617	286	7,9
1969 ^a	3.708	370	10,0
1975 ^b	5.334	942	17,7
1977 ^b	5.955	1.206	20,3
1982 ^c	7.289	1.751	24,0
1993 ^d	10.195	3.275	32,1

bronnen

^a CRISP, 'Le Monde des avocats', in *Courrier Hebdomadaire*, 1974, nr. 507^b M. Mahieu en J. Baudrez, *De Belgische advocatuur*, 1980^c A.M. Scheepers, 'De vrouw aan de balie', in *Rechtskundig Weekblad*, 17 maart 1984^d Nationale Orde van Advocaten

DE ORGANISATIE VAN HET BEROEP

Men kan de advocatuur op verschillende wijzen beschrijven. Het hangt ervan af hoe groot de afstand is tussen de beroepsgroep en de 'camera'. Voor een groepsfoto viseert men delokale balies en de Nationale Orde. Een close-up brengt de individuele advocaten in beeld. Maar er zijn goede redenen om het licht vooral op de kantoren te richten. Daar ligt momenteel het zwaartepunt van de advocatuur.

DE INDIVIDUELE ADVOCATEN

Van de zowat 12.000 advocaten zijn er bijna 3.000 die als *stagiair* het beroep uitoefenen. Op het einde van de stage, die drie jaar duurt, kunnen zij zich inschrijven op wat het tableau genoemd wordt. In principe starten zij dan, als *tableau-advocaat*, met een eigen praktijk. Maar dat is vandaag allesbehalve evident. Het is voor een nieuwkomer niet zo gemakkelijk om een eigen cliënteel op te bouwen. Daarom kiezen velen voor de positie van *medewerker* in een kantoor. Daar verlenen zij hun diensten – tegen vergoeding – aan andere advocaten. Zeventienhonderd tableau-advocaten (of bijna 20% van die groep) hebben nu dat statuut. Bij de vrouwen loopt dat cijfer zelfs op tot iets meer dan 40%. Sommigen beschouwen deze job als een noodoplossing en willen op termijn toch een eigen kantoor uitbouwen. Anderen nemen genoegen met zo'n medewerkerschap of hopen na verloop van tijd te promoveren van medewerker tot winstdelende *vennoot* of *partner*.

DE KANTOREN

In het verleden was het eenmanskantoor de dominante praktijkvorm. Dat is niet langer zo. Nog slechts één tableau-advocaat op vier behoort tot dat type. De overgrote meerderheid oefent het beroep uit samen met anderen. Het vaakst is dat op kleine schaal: het kantoor telt dan twee tot vier advocaten en/of medewerkers. Vier op tien advocaten bevinden zich in die situatie. Nog eens bijna 25% van de advocaten is verbonden met een kantoor dat tussen de vijf en de twintig advocaten en medewerkers groepeerd. De overigen, een kleine minderheid, werken in wat eigenlijk al echte ondernemingen zijn. De grootste daarvan bereiken weliswaar niet de omvang van de Amerikaanse en Britse megakantoren, maar toch tellen zij meer dan honderd advocaten en medewerkers. Daarbij komen dan nog eens vele tientallen stagiairs.

Die schaalvergroting brengt aanzienlijke veranderingen teweeg in de organisatie van het beroep en in de omgang met de cliënteel. Er is een verregaande specialisatie qua rechtsdomein (strafrecht, fiscaal recht...) en wat de fasen in de afhandeling van de dossiers betreft (contact met de klant, opvolging van de zaak, aanwezigheid op de rechtbank, tarifiering...). Er is ook een afsplitsing van de administratieve taken, die dan aan niet-advocaten worden toevertrouwd. De hele grote kantoren stellen zelfs tussen de vijftig en de honderd bedienden tewerk. Uiteraard leidt deze evolutie tot een verzakelijking in de relaties met de klanten.

Een andere ontwikkeling heeft met de handelsvorm van het kantoor te maken. De helft van de advocaten maakt deel uit

van een associatie. Deze ondernemingsvorm is dus wijdverspreid binnen de advocatuur. Eén advocaat op vijf kiest voor een kostenassociatie. Daarin behoudt elkeen de eigen praktijk en cliënteel, maar de kosten (de huur van het kantoor, de bedienden...) worden gezamenlijk gedragen. De rest (30%) werkt in een geïntegreerde associatie, waar kosten én baten gedeeld worden. Sommige van deze kantoren zijn verbonden met advocatenfirma's in het buitenland.

Deze ontwikkelingen (grotere omvang van de kantoren, associatievorming) zijn een reactie op verschuivingen in de markt. Zij gaan ook gepaard met wijzigingen in de cliënteel en in de aangeboden dienstverlening. Dat zijn thema's die uitvoeriger aan bod zullen komen als het marktgedrag van de advocaten aan de orde is.

DE BALIES

Wie over de advocatuur spreekt heeft het soms over 'de balie'. Die term staat dan synoniem voor de hele beroepsgroep. Maar dat is niet correct. De balie is de groepering van advocaten en stagiairs in elk van de zesentwintig gerechtelijke arrondissementen. (In Brussel zijn er twee balies, een Nederlandstalige én een Franstalige. Daarnaast is er ook nog een aantal advocaten gegroepeerd rond het hof van cassatie.)

Er zijn grote verschillen tussen die beroepsgemeenschappen. Dat heeft, ten eerste, met de omvang te maken. De Franstalige balie van Brussel is, met 2.628 leden, in 1996 de grootste van het land. De Brusselse advocaten van de Nederlandse taalrol zijn met 1.526. Dan volgen Antwerpen (1.420) Gent (810) en

Luik (760). Aan de andere kant van het spectrum zijn er, met minder dan 100 leden, Hoei, Dinant, Ieper, Veurne, Aarlen, Marche, Neufchâteau en Eupen. Middelgrote balies zijn Brugge, Charleroi, Dendermonde, Kortrijk, Leuven en Hasselt. Zij groeperen 350 à 500 leden. Tongeren, Mechelen, Namen, Doornik, Turnhout en Oudenaarde tellen tussen de 150 en de 275 advocaten. Opvallend is ook het contrast tussen Vlaanderen en Franstalig België. In het noorden van het land zijn er slechts twee kleine balies (Ieper en Veurne). Alle andere zijn middelgroot tot groot. Bij de Franstalige advocaten domineert de balie van Brussel, want zij groepeerde meer dan de helft van de beroepsgroep. Verder treft men daar vooral kleine tot zeer kleine balies aan.

Er zijn ook aanzienlijke verschillen tussen de balies wat hun samenstelling betreft. Hoe omvangrijker de balie hoe groter de kantoren, hoe meer associaties, hoe vaker de advocaten zich in een of andere materie gespecialiseerd hebben en hoe verscheidener de cliënteel.

In elke balie is er een Orde. Alle tableau-advocaten en de stagiairs van het derde stagejaar maken er deel van uit. Aan het hoofd van de Orde staat een stafhouder. Hij leidt de raad van de Orde, een orgaan dat met aanzienlijke bevoegdheden is bekleed. Zo kan de raad ethische codes of andere regels uitvaardigen. Zij binden alle leden van de balie. Ook beslist hij over de inschrijving op de lijst van de stagiairs en op het tableau. Hij waakt, om de termen van de wet te gebruiken, over de eer van de Orde en over de beginselen van waardigheid, rechtschapenheid en kiesheid die aan het beroep ten grondslag liggen. Bovendien is de raad tot op zekere hoogte bevoegd

om inbreuken op die beginselen tuchtrechtelijk te beteugelen. De advocaten beslissen dus in hoge mate zelf over de organisatie van hun beroep. Die autonomie geven ze niet graag prijs.

DE BEROEPSGEMEENSCHAP

Pas in 1967, met de hervorming van het Gerechtelijk Wetboek, is een Nationale Orde van advocaten opgericht. De wet geeft haar een dubbele zending: zorgen voor eenvormigheid in de beroepsuitoefening en de verdediging van de belangen van de advocatuur als groep, over de baliegrenzen heen. Aan het hoofd van de Nationale Orde staat de deken. De algemene raad van de Nationale Orde bestaat uit de deken en de stafhouders van de lokale balies. Die raad kan reglementen uitvaardigen die rechtstreeks bindend zijn voor alle advocaten. Dat impliceert dus dat hij de lokale Ordes buitenspel kan zetten. Maar in de praktijk gebeurt dat zelden. Het is erg moeilijk om binnen de algemene raad tot een akkoord te komen, niet het minst door de omslachtige procedures. Op die manier wordt de lokale autonomie veilig gesteld. Er zijn ook organisatorische problemen, hoofdzakelijk door een ontstellend gebrek aan continuïteit. De meeste mandaten in de algemene raad hebben immers een zeer korte looptijd. De deken blijft slechts twee jaar in functie en de raad heeft hoogstens zes maanden lang dezelfde samenstelling.

'DE' ADVOCAAAT BESTAAT NIET

De advocatuur is een beroepsgroep die door een steeds grotere

verscheidenheid wordt gekenmerkt. Naast de advocaat *pur sang* staan nu medewerkers die de facto weddetrekkenden zijn. Deeltijdse arbeid rukt als tewerkstellingsformule op. Kantoren groeien uiteen op het stuk van de omvang, de handelsvorm, het type cliënteel, de specialisatie. Ook de contrasten tussen de balies nemen toe. En door de aanzienlijke autonomie van de lokale Ordes, weegt dit op de hele beroepsgroep. Een andere bron van heterogeniteit ligt in de verschillende gerichtheid op het recht en op de rechtsbedeling in de Vlaamse en Franstalige balies. Dit heeft begin september 1997 geleid tot een open conflict tussen de taalgemeenschappen. De Nederlandstalige stafhouders hebben het ontslag geëist van het Bureau van de Nationale Orde. Twistappel is de verdeling van de overheidskredieten voor pro-deo-advocaten.

De fel toegenomen verscheidenheid heeft als gevolg dat de problemen waarmee advocaten en kantoren te kampen hebben veel sterker uiteenlopen dan vroeger. Daardoor hebben de lokale balies en vooral de Nationale Orde het steeds moeilijker om een coherent beleid uit te stippelen.

EEN VRIJ BEROEP ?

Van de advocaat wordt gezegd dat hij, net zoals de notaris en de arts, een vrij beroep uitoefent. Maar is deze visie nog in overeenstemming met de werkelijkheid? Behandeling van die vraag vergt twee stappen: eerst een beschrijving van wat een vrij beroep in beginsel is en dan de toetsing van de dagelijkse realiteit van het advocatenwerk aan dat model.

HET MODEL

Het vrij beroep is in zekere zin een uitvinding van de vorige eeuw. Iets meer dan 150 jaar geleden waren de activiteiten die advocaten, notarissen en artsen nu vertonen, niet in één enkele beroepsgroep geconcentreerd. Geneeskunde, bijvoorbeeld, werd op zeer verscheiden wijze beoefend. Geleidelijk is daar verandering in gekomen. Dat was het resultaat van een dubbele evolutie. Rond elk van die activiteiten is er strijd gevoerd tussen groepen die aanspraak maakten op het werkkterrein van gezondheidszorg of rechtsbijstand. In dit gevecht koos de overheid na verloop van tijd partij. Dat is de tweede ontwikkeling: er ontstond een wetgeving die aan een van de strijdende partijen een monopolie verschafte. Dat maakte andere vormen om het beroep uit te oefenen de facto onwettig. In het geval van de advocatuur was dat het procesmonopolie.

De ontstaansgeschiedenis van de vrije beroepen laat zien waarom de beoefenaars ervan een haat-liefdeverhouding tegenover de overheid vertonen. Advocaten, notarissen en medici zijn geen voorstanders van grote staatsinmenging. Zij geloven in de weldaden van de vrije markt. Maar anderzijds hebben zij de vestiging en het behoud van hun monopolie te danken aan die overheid.

DE KENMERKEN VAN HET VRIJ BEROEP

Domeinbewaking

Vrije beroepen bewaken angstvallig het domein dat hen van overheidswege is toegewezen. Een alleenrecht garandeert immers een vaste bron van inkomsten. Het protectionisme uit

zich vooreerst in een ononderbroken verzet tegen pogingen om het monopolie te doorbreken. Daartoe worden allerlei politieke actievormen ontwikkeld: lobbying, steun aan bevriende partijen, druk op de publieke opinie. Maar behoud van het alleenrecht is niet voldoende. Belangrijk is ook ervoor te zorgen dat de toegang tot het beroep (en dus tot het monopolie) onder controle gehouden wordt. Dat heeft vooreerst met aantallen te maken. *Size control* heet dat in de Engelse vaktaal. De vruchten van een monopolie verwateren als er te veel mee-eters zijn. Maar het komt er ook op aan om toezicht te houden op *wie* het beroep binnenstapt. *Quality control* is gericht op het op afstand houden van ongewenste elementen, van hen die niet beantwoorden aan het geldende model. In de advocatuur berust de beslissing om iemand als stagiair of op het tableau in te schrijven integraal bij de raad van de Orde. Er is geen beroep tegen een weigering mogelijk.

Zelfregulering

Het parlement heeft altijd al een grote terughoudendheid aan de dag gelegd bij de organisatie van het advocatenberoep. Het heeft zich beperkt tot het opstellen van wat men een kaderwet kan noemen. De concrete invulling ervan en het toezicht op de naleving van de deontologische regels zijn toevertrouwd aan de beroepsgemeenschap zelf. De wetgever heeft blijkbaar veel vertrouwen in de bekwaamheid en de bereidheid van de advocatuur om zichzelf te reguleren. Is dat vertrouwen gerechtvaardigd? Is dat wel in het belang van de rechtzoekende? Dat zijn vragen die geregeld in de bevolking opduiken. Wij komen er later nog op terug.

Meester van de zaak

Eigen aan een vrij beroep is dat het de gedragscodes grotendeels zelf ontwerpt en afdwingt. Daarnaast is het ook gebruikelijk om de klant of de patiënt te binden aan een koers die door de advocaat of de dokter wordt uitgestippeld. Advocaten noemen zich *domini litis*, meesters van de zaak. (Ligt het daaraan dat zij zich met 'meester' laten aanspreken?) Zij gaan ervan uit dat alleen de expert terdege kan oordelen over de gewenste behandeling van een zaak. Zo ontstaat er voor de klant vaak ook geen ruimte om de kwaliteit van de geleverde prestaties te beoordelen. Heeft een klant klachten, dan is het weer de raad van de Orde die zal oordelen of protest gewettigd is.

Beloningsautonomie

De beloningsautonomie is een van de belangrijkste kenmerken van het beroep van advocaat: alleen de expert is in principe in staat om de waarde van een geleverde dienst te schatten en in een honorarium om te zetten. Dat leidt uiteraard tot een geringe prijstransparantie. De klant weet meestal niet op voorhand wat de raadsman zal kosten. Artikel 459 van het Gerechtelijk Wetboek bepaalt wel dat de advocaten hun ereloon dienen te begroten 'met de bescheidenheid die van hun ambt moet worden verwacht'. Deze cryptische omschrijving laat nogal wat misverstanden tussen raadsman en klant ontstaan. Daarom hebben de volksvertegenwoordigers Roose en Landuyt in juni 1997 een wetsvoorstel tot wijziging van dat artikel ingediend. De toevoeging houdt in dat advocaat en cliënt vooraf een schriftelijke overeenkomst sluiten waarin de berekeningswijze van ereloon en kantoorkosten is opgenomen.

Een vrije markt?

Tal van aspecten van het advocatenberoep leiden tot de uitschakeling van de mechanismen van de vrije markt. Monopolievorming is er één van. Bindende minimumtarieven, die bovendien niet publiek zijn gemaakt, verhinderen dat de klant aan prijszetting kan doen. Ook het aan banden leggen van klantenwerving en publiciteit staat haaks op de gebruiken die op de vrije markt van kracht zijn.

VERANTWOORDING

Een vrij beroep is in de samenleving van het einde van de twintigste eeuw een rariteit. Monopolies, zelfregulering en beloningsautonomie zijn allesbehalve vanzelfsprekend in een economie die deels op het marktdenken, deels op planning is gebaseerd. Een vrij beroep moet dus voortdurend door zijn beoefenaars verdedigd en gerechtvaardigd worden. Daartoe beschikken advocaten, notarissen en artsen over een groot gamma van argumenten en technieken. Die pleidooien pro domo zijn gericht op de nieuwkomers in het beroep en op de buitenwereld. In het geval van de advocatuur is de legitimatie rond drie argumenten gebouwd.

Een onvervangbare opdracht

De advocaat werpt zich op als waakhond van de rechtsstaat. In strafzaken controleert hij of het openbaar ministerie en de zetelende rechters zich houden aan de regels die het procedurerecht oplegt. Ook in burgerlijke gedingen let hij op het respect voor de spelregels. Hij verheft zijn stem als deze in het gedrang komen. Meestal is dat een individuele opdracht. Soms

is het de beroepsgroep als collectiviteit die in de bres springt voor de fundamentele rechtsbeginselen. In de periode 1945-1947, toen de collaborateurs voor de rechter verschenen, hebben stafhouders in naam van de balie gewezen op ontsporingen in de repressie.

De advocaten kunnen die controletaak naar eigen zeggen slechts op adequate wijze vervullen als zij in de uitoefening van hun beroep volkomen onafhankelijk zijn, ook en vooral tegenover de overheid want die is vaak hun tegenstrever. Onafhankelijkheid betekent onder meer zelfregulering en zelfcontrole. De advocaat zal er zich niet toe lenen, zo luidt het, het rechtsbestel te misbruiken. Zijn eigen belang is ondergeschikt aan het algemeen belang. Uiteraard is dat een redenering die tot het discours van de beroepsgroep behoort. Later in dit hoofdstuk komen de twijfels over de werkelijkheidswaarde van deze argumenten aan bod.

Onvervangbaar schijnt hun taak ook te zijn op het stuk van de rechtsbijstand aan minvermogenden. Elke burger, rijk én arm, moet de mogelijkheid krijgen om zijn rechten af te dwingen. Wie niet over voldoende financiële draagkracht beschikt, kan een beroep doen op het pro-deostelsel dat in betaalbare rechtshulp voorziet. De kosteloze verdediging van behoeftigen door advocaten bestond reeds ten tijde van de Franse koning Lodewijk IX. Het is een soort morele plicht die op de beroepsgroep rust. In het begin van de vorige eeuw is die traditie geïnstitutionaliseerd. De rechtsbijstand evolueerde geleidelijk van een instelling steunend op liefdadigheid naar een recht dat de burgers kunnen opeisen. Wie een advocaat nodig heeft, maar niet over voldoende financiële middelen beschikt

kan zich wenden tot het bureau voor consultatie en verdediging van de balie. Dit bureau onderzoekt de aanvraag en beslist over de aanwijzing van een advocaat die de rechtzoekende kosteloos of tegen betaling van een geringe vergoeding bijstaat. Bovendien kunnen advocaten ambtshalve aangeduid worden om iemand bij te staan. Dat is, bijvoorbeeld, het geval in assisenzaken, als een beschuldigde er niet in slaagt een raadsman te vinden die bereid is zijn verdediging op zich te nemen. (Dat probleem rees bijvoorbeeld in de zaak-Dutroux.) Het komt de stafhouder dan toe om ambtshalve een advocaat aan te duiden. In feite gaat het hier dus om een verplichting die door de staat aan de advocatuur wordt opgelegd. Tegenover het pleitmonopolie staat de plicht goedkope bijstand te verlenen aan bepaalde personen. De advocatuur spreekt echter, terwille van de behoefte aan legitimatie, van een spontane onbaatzuchtigheid van haar kant. Dat levert haar winst op. Er vloeit enige rechtvaardiging van de privileges van het vrij beroep uit voort en het wekt ook sympathie van de bevolking op en creëert een 'sociaal of symbolisch kapitaal' voor de beroepsgroep. Langs die weg kan de advocatuur steun vinden voor haar strijd tegen verregaande inmenging van de overheid of tegen de inbreuken op haar monopolie.

Een unieke service

De advocatuur pretendeert de klant een unieke dienstverlening te bieden. Het karakter van deze service zou liggen in het persoonlijk en vertrouwelijk contact. Deze dimensie vindt een verwoording in de termen 'waardigheid' en 'kiesheid' die zo vaak in de vertogen van de beroepsgroep (en alleen daar) te vin-

den zijn. Dit argument moet de rechtvaardiging bieden voor de merkwaardige vorm van honorering, de beloningsautonomie, die in de advocatuur gebruikelijk is. Het persoonlijke en het vertrouwelijke zijn immers kenmerken die de dienstverlening van de advocaat doen onderscheiden van een zuiver commerciële relatie. Niet het resultaat bepaalt het honorarium, maar wel de geleverde dienst en over de waarde daarvan kan alleen de leverancier oordelen. Of, in de juridische uitdrukking daarvan, er is een contract van dienstverlening en geen resultaatverbintenis.

Opnieuw is het van belang goed te beseffen dat deze overwegingen tot de retoriek van de beroepsgroep behoren.

Een unieke kennis en deskundigheid

Hoe rechtvaardigt de advocatuur haar pleitmonopolie? Een vaak gehoord argument is dat een adequate belangenverdediging voor een rechter kennis en deskundigheid van zeer hoog niveau vereist. En alleen de advocaat zou aan deze voorwaarde voldoen.

NA HET MODEL, DE REALITEIT

De laatste veertig jaar is de afstand tussen het ideaalbeeld van de advocatuur als vrij beroep en de werkelijkheid van alledag onophoudelijk gegroeid. De controle van de toegang tot het beroep is verzwakt, de beloningsautonomie ondermijnd.

Bovendien verloren de argumenten die het voortbestaan van het vrij beroep moeten rechtvaardigen veel van hun kracht. Tegelijkertijd zijn bepaalde advocaten bewust, via een drasti-

sche reorganisatie van hun kantoor, uit het model gestapt.

Die ontwikkeling is in drie stappen verlopen. Zij start, onder de vorm van een ware malaise, in de jaren vijftig. De hervorming van het Gerechtelijk Wetboek luidt een tweede fase in. De onrust wijkt dan gedeeltelijk. Vanaf 1980 zet de transformatie van het beroep zich echt in, zij het niet zonder problemen. Dat belet niet dat in het discours dat voor de buitenwacht is bedoeld, nog steeds het oude beeld in stand wordt gehouden.

HET PESSIMISME VAN DE JAREN VIJFTIG EN ZESTIG

Tussen 1950 en 1970 komen er uit de beroepsgroep vrijwel alleen droefgeestige berichten. Ze zijn te horen op de congressen van het Verbond van Belgische Advocaten en in de jaarlijkse openingsredes van de stafhouders. Ze staan ook te lezen in de vaktijdschriften. De teneur van de jammerklachten varieert. In de eerste helft van de jaren vijftig overheerst de gedachte dat de advocatuur het slachtoffer dreigt te worden van overbevolking. Dat is uiteraard verbonden met de stijging van het aantal stagiairs in die periode. Iets later gaat het pessimisme veel dieper reiken. Het heeft dan vooral te maken met de marktpositie van de hele beroepsgroep. Uit een opiniepeiling van 1960, waarvan verslag is uitgebracht in *Cinq cents docteurs en droits s'interrogent sur leurs professions*, is af te leiden dat de advocaten hun toekomst somber inzien. In hetzelfde jaar zegt de stafhouder van de Brusselse balie: '(...) je suis de ceux qui pensent que notre profession est menacée dans son existence même.' (*Journal des Tribunaux*, 28 augustus 1960) En zijn confrater van Antwerpen voegt daaraan toe: 'De advocaat heeft gevoel verloren met de

moderne maatschappij zodat de leefbaarheid van het beroep in het gedrang komt.’ (*Rechtskundig Weekblad*, 15 mei 1960)

De malaise groeit nog als na verloop van tijd blijkt dat niet over- maar onderbevolking de advocatuur bedreigt. In 1940 telde België 3.700 advocaten. Vijfentwintig jaar later waren het er slechts 3.470. Deze complete stilstand in de aantallen is opmerkelijk. Ondertussen was de Belgische bevolking met bijna anderhalf miljoen eenheden gegroeid. Dat deed de behoefte aan juridische dienstverlening zeker toenemen. Bovendien steeg de vraag naar rechtsbijstand van banken, verzekeringsmaatschappijen, vakbonden, overheidsdiensten. Daarbij trad in de tweede helft van de jaren zestig het recht op rechtshulp als eis naar voor. Ook de advocaten konden die nieuwe marktsegmenten veroveren. Er zijn bijgevolg redenen genoeg om te verwachten dat de beroepsgroep in omvang zou stijgen. En dat gebeurde dus niet, althans niet vóór 1970. Hoe komt dat?

De hervorming van de gerechtelijke organisatie, die in 1967 was ingezet, had een behoefte aan nieuwe rechters geschapen zodat er voor de advocaten interessante uitwijkmogelijkheden naar de magistratuur waren ontstaan. Een ander element van verklaring ligt in de al eerder geciteerde terugval van het aantal studenten in de rechten. In die jaren verliest het juristenberoep blijkbaar heel wat van zijn aantrekkingskracht. Tegelijkertijd trekken ook steeds minder jonge juristen naar de balie. In 1950 schrijft nog bijna de helft van de afstuderenden zich in als stagiair. In 1965 is dat teruggelopen tot 30%. Bovendien haken er tijdens de stage steeds meer af. Het gecombineerd effect van deze drie factoren (minder studenten in de rechten, verzwakte aanvoer van stagiairs, meer drop-outs tijdens en kort na de

stage) veroorzaakt aanzienlijke bloedarmoede. Er melden zich in het gerechtelijk jaar 1967-1968, bijvoorbeeld, minder dan 80 nieuwe advocaten aan. Die evolutie had ook gevolgen voor de maatschappelijke positie van de beroepsgroep. Er is hier al geschreven dat het verlenen van kosteloze rechtsbijstand aan minvermogenenden de advocatuur goodwill van de kant van de bevolking oplevert. Gewoontegetrouw draagt zij die opdracht op aan haar jonge leden. Nu moest zij noodgedwongen, want er waren nauwelijks stagiairs, dezetaak verwaarlozen. Het aantal pro-deozaken nam bijgevolg in aanzienlijke mate af. Dit zou uiteindelijk leiden tot felle kritiek op de advocatuur.

De onrust in de advocatuur is ook niet los te zien van de toen lopende herziening van het Gerechtelijk Wetboek. Ter gelegenheid van die operatie waren vragen gerezen over het pleitmonopolie. Er was sprake van de oprichting van arbeidsrechtbanken en van vakbondszijde kwam de eis om de rechtsbijstand in die instanties niet als het alleenrecht van de advocaten te beschouwen. Soortgelijke voorstellen doken op met betrekking tot de rechtbanken van koophandel. De advocatuur voelde zich door deze ontwikkelingen in het hart getroffen. In 1970, in het *Journal des Tribunaux* van 7 november, zal de deken van de Nationale Orde van Advocaten in een toespraak gewagen van ‘la grande conspiration contre le Barreau’, een uitdrukking die grote bijval zal vinden in de plaatselijke balies.

De reactie van de beroepsgroep was overwegend van defensieve aard. Dat betekent dat alle acties gericht waren op het behoud van het pleitmonopolie. Het betoog waarmee dat protectionisme werd ondersteund, ging van zelfbeklag over zelf-

verheerlijking ('La profession d'avocat restera aristocratique ou elle cessera d'être', *Journal des Tribunaux*, 20 maart 1960) tot verwijzingen naar het algemeen belang. Dat laatste argument kwam ook terug in de parlementaire debatten over de gerechtelijke hervorming. Van volksvertegenwoordiger Hermans is de uitspraak: 'Wanneer men het monopolium der pleidooien verdedigt ten voordele van de advocaten, moet hierin niet direkt een uiting van eigenbelang gezien worden voor de leden van de balie, doch veeleer een belangrijk voordeel voor de rechtsonderhorige zelf.' (21 juni 1967) In Kamer en Senaat kwamen ook de unieke deskundigheid en de onafhankelijkheid van de advocatuur als rechtvaardiging voor het alleenrecht ter sprake. De beroepsgroep vond dus volop medestanders in de volksvertegenwoordiging. Dat was geen toeval. Vele parlementsleden waren zelf lid van een of andere balie.

De fixatie op het pleitmonopolie bracht wel mee dat er nauwelijks aandacht was voor een veel gevaarlijker ontwikkeling. Het bedrijfsleven verloor als klant snel aan belang. Het aantal geschillen tussen ondernemingen daalde gestadig. Dat had te maken met de fusies van bedrijven waardoor vroegere concurrenten onder dezelfde paraplu kwamen te zitten. Ook groeide de overtuiging dat transacties en minnelijke schikkingen te verkiezen zijn boven conflicten die voor de rechter worden uitgevochten. De bijna exclusieve gerichtheid van de advocatuur op het pleitwerk bracht mee dat zij niet kon reageren op deze trend. Tegelijkertijd namen steeds meer bedrijven zelf juristen in dienst waardoor de behoefte aan bijstand door advocaten nog meer afnam.

Niet iedereen was blind voor het conservatisme dat de be-

roepsgroep door en door kleurde. De Brusselse stafhouder zei in 1960 dat de advocaat 'persiste à vivre et à penser comme un grand bourgeois du XIXième siècle sans s'aviser que les temps ont changé' (*Journal des Tribunaux*, 28 augustus 1960). In september 1965 stond in hetzelfde tijdschrift te lezen: 'En bref, il serait utile que nous sachions que nos clients peuvent se passer d'avocats sans en mourir, mais que le contraire n'est pas vrai.' Maar het denken in termen van reorganisatie van het beroep bleef uitermate beperkt. Ter illustratie: in 1966 meldde de balie van Brussel fier dat in het kader van de modernisering twee opmerkelijke resultaten waren geboekt. Er was nu namelijk een parking voor advocaten aan het justitiepaleis en er stond voortaan een fotokopieerapparaat ter beschikking.

In dit alles speelde de extreme verdeeldheid van de beroepsgroep een nefaste rol. Pogingen om de gelederen te sluiten leidden schipbreuk op de onwil van de lokale balies. In Vlaanderen bestond verzet tegen de oprichting van een Nationale Orde van Advocaten omdat gevreesd werd voor een dominantie door de Franstaligen. Deze koepelorganisatie zou trouwens pas in 1970 in werking treden en nog jaren in haar ontwikkeling geremd worden.

1970-1980 : JAREN VAN ZELFGENOEGZAAMHEID

Naar het einde van de jaren zestig toe klaarde de hemel op. De hervorming van het Gerechtelijk Wetboek liet het procesmonopolie grotendeels intact. Ook vonden weer vele jonge juristen de weg naar de balie. Het risico van onderbevolking leek voorbij. Toch zat er in deze laatste ontwikkeling ook enige reden tot ongerustheid. In februari 1971 schreef het *Journal des*

Tribunaux nog: 'La poursuite de la progression du nombre de stagiaires est réconfortante.' In 1974 is er al sprake van bezorgdheid over het lot van de jongeren: 'Leur afflux au barreau pose des problèmes de formation et d'orientation. Sommes-nous au sommet de la vague et la situation va-t-elle se normaliser?' (*Journal des Tribunaux*, 23 februari 1974). Het Verbond van Belgische Advocaten hield in 1976 zelfs zijn congres over 'de toevloed van jonge advocaten'. Ook de komst van buitenlandse, vooral Amerikaanse, *law firms* zaaide onrust. In het begin van de jaren zeventig was hun aantal al opgeklommen tot tweeëntwintig.

Toch overheerste het optimisme. Deze houding, die bij sommige stafhouders in zelfgenoegzaamheid omslaat, zal de hele beroepsgroep uiteindelijk schade berokkenen.

Weer is er de zelfverheerlijking. Aan de stagiairs wordt bij hun officiële opname gezegd dat zij gekozen hebben voor 'un métier pas comme un autre'. Aan de balie van Brugge luidt het: 'Het beroep van advocaat is één der mooiste welke onze maatschappij kent.' (*Rechtskundig Weekblad*, 27 november 1970) En in Antwerpen zegt de stafhouder: 'Hebt uw beroep lief, want het is het schoonste dat er is, met zijn diepe vreugden van het welslagen, van de voldoening van de volbrachte taak...' (*Rechtskundig Weekblad*, 17 november 1973)

Maar belangrijker nog is het gebrek aan bereidheid tot innoveren. Protectionisme is en blijft het uitgangspunt. Een uiting daarvan is het wetsvoorstel dat vijf Brusselse advocaten in hun hoedanigheid van senator in 1975 indienen. Het strekt ertoe het monopolie van de advocatuur uit te breiden tot de hele rechtsbijstand, inclusief het verlenen van advies. Deze stap van offen-

sieveaard zal evenwel mislukken. Rond dezelfde tijd verdedigt de deken van de Nationale Orde, Nelissen-Grade, de invoering van een strikte numerus clausus voor stagiairs en een controle van de morele en technische eigenschappen van hen die zich aan de balie willen inschrijven, want – zo schrijft hij aan de plaatselijke stafhouders – er lopen nu al te veel stagiairs rond 'zonder kennis, zonder principes, soms zonder opvoeding.'

Die laatste opmerking hoort bij een van de merkwaardigste episodes in de recente geschiedenis van de advocatuur: haar houding tegenover de wetswinkels. Het initiatief en zijn naam (*law shops*) waren via Nederland uit Groot-Brittannië overgevaaid. De wetswinkels werden bemand door studenten in de rechten en/of jonge juristen. Zij propageerden een visie op het recht en op de rechtshulp die volkomen afweek van wat in de advocatuur aanwezig was. Hun activiteiten werden als een ware bedreiging gevoeld: de wetswinkeliers leverden harde kritiek op de beroepsgroep en knaagden aan zijn cliënteel. De advocatuur reageerde verkrampt: uitsluiting van stagiairs die in een vroeger leven als wetswinkelier hadden gewerkt, totaal verbod aan de leden van de balie om '...op welke wijze ook, hetzij rechtstreeks, hetzij onrechtstreeks, deel te nemen of steun te verlenen aan deze zogenaamde wetswinkels', zoals de Leuvense stafhouder in 1972 aan de confraters schreef. Op een congres in 1974 over 'de plaats van de jurist in de komende samenleving' zei de voorzitter van de Vlaamse Juristenvereniging, René Victor: 'In de advocatuur komt de contestataire geest die de jongeren bezielt op drastische wijze tot uiting (...); de glorieuze onafhankelijkheid van de advocaat tegenover de magistraat en alle gevestigde machten wordt vervangen door

een eng politiek engagement en de serene verhevenheid van de objectieve bezinning vervalt tot het geknoei van de wetswinkels.' Deze afwijzende houding contrasteert fel met wat in Groot-Brittannië en Nederland gebeurde. In die landen zag de advocatuur snel in dat de wetswinkels hun natuurlijke bondgenoten konden zijn: zij wakkerden in de bevolking de behoefte aan rechtsbijstand aan en oefenden druk uit op de overheid om aanzienlijke kredieten vrij te geven voor goedkope rechtshulp. In 1975 prees de Nederlandse minister van justitie, Van Agt, in aanwezigheid van de koningin, de wetswinkels voor hun baanbrekend werk. De advocatuur volgde de bewindsman in deze appreciatie.

Zoals in de jaren zestig waren er ook nu advocaten die inzaggen dat de beroepsgroep aan behoudsgezindheid ten onder dreigde te gaan. Op de viering van het honderdjarig bestaan van de Vlaamse Conferentie te Gent, in 1973, zei de voorzitter van deze organisatie: 'Het fenomeen van de wetswinkels is voorzeker een teken aan de wand en men zal het probleem niet oplossen door louter negatieve reacties als disciplinair optreden tegen medewerkende advocaten...' Het Verbond van Belgische Advocaten leverde tweemaal op zijn congres, in 1971 en 1974, een forum voor besprekingen over mogelijke hervormingen. Maar dat leidde niet tot grondige wijzigingen in het beleid van de balies of in het gedrag van de meeste advocaten. Na het congres van 1974 schreef *De Standaard* (van 30 september 1974) terecht: 'Een kongres van het Verbond van Belgische Advokaten is een academische gebeurtenis. Het verbond is geen officieel organisme dat beslissingen treft. Het kongres is slechts een forum waarop 200 advokaten zich bezinnen over

de evolutie van hun beroep...' Wel mag aangenomen worden dat hier en daar individuele advocaten, zonder daaraan ruchtbaarheid te geven, vernieuwingen in de werking van hun kantoor introduceerden.

Waarom die geringe bereidheid om te renoveren? Er waren op het einde van de jaren zestig minder advocaten dan voorheen en dat hield in dat zelfs met een stagnerend marktaandeel de meesten onder hen een zeer behoorlijk inkomen hadden en dus niet de nood voelden om hun kantoor te reorganiseren. De beroepsgroep was ook in demografische zin sterk verouderd. Dat betekent dat de advocatuur omstreeks 1970 in een ongunstige uitgangspositie verkeerde om de wijzigingen op de markt van de juridische dienstverlening op een soepele en dynamische manier op te vangen.

NA 1980: HERVORMEN ONDER DRUK

Zo'n twintig jaar geleden is het klimaat in de advocatuur aan het wijzigen gegaan. Het kon ook moeilijk anders. De druk op de beroepsgemeenschap was onhoudbaar geworden. Er kwamen hervormingen. Het gevolg is dat de Belgische advocatuur zich verder dan ooit verwijderd heeft van het model van het vrij beroep.

De druk neemt toe

De drang om de betreden paden te verlaten had uiteraard te maken met de spectaculaire toename van het aantal advocaten in de loop van de jaren zeventig. Er was een verdubbeling van de effectieven tussen 1965 en 1980. Maar indrukwekkender nog was de stijging binnen de groep van de stagiairs: van 760 in

1969 naar 2.100 in 1977. In dat eerste jaar lag het aandeel van de stagiairs op 21%, in 1977 op meer dan 35%. Men kon dus voorzien dat de groei van de beroepsgroep nog zou versnellen. Die ontwikkeling vormde een ernstige bedreiging voor de positie van de individuele advocaat: het marktsegment van de advocatuur moest over steeds meer kantoren verdeeld worden. Vooral van de kant van de duizenden jonge advocaten kwamen er vanaf 1980 alarmkreten. Zij hadden vaak startproblemen. Sommigen vonden met moeite een stagemeeester, werden tijdens die proefperiode onderbetaald of slaagden er nauwelijks in een leefbare praktijk op te bouwen. Zij dachten wel cliëntgericht, moderner en stonden meer open voor vernieuwingen. Zeer belangrijk waren de Jonge Balies, de verenigingen van jonge advocaten. Dat waren vaak de sluizen waarlangs de renovatie in de advocatuur binnendrong. Botsingen met de oudere collega's bleven niet uit, want die hadden over het algemeen een vrij comfortabel marktaandeel en hadden de leiding van de balies in handen. Ook de Europese eenmaking liet de Belgische advocatuur niet onberoerd. Geleidelijk zijn alle beperkingen aan de vrijheid van vestiging en de vrije dienstverlening opgeheven. Buitenlandse advocaten kunnen zich nu in België vestigen (en vice versa). Ook andere concurrenten van de advocatuur drongen deze beroepsgroep in het defensief. Notarissen en gerechtsdeurwaarders verruimden hun dienstengamma. Niet-juristen (accountants, bedrijfsrevisoren, incassobureaus) ontwikkelden activiteiten die het marktaandeel van de advocaten deden dalen.

Tegelijkertijd traden er ook aan de vraagzijde aanzienlijke veranderingen op. Bedrijven en overheidsinstellingen gingen

nog meer dan voorheen op zoek naar wegen om rechtbank-procedures te ontwijken. Was beslechting van een geschil door een rechter niet te vermijden, dan lieten zij het voorbereidend dossierwerk zoveel mogelijk door de eigen juristen behandelen. Voor de advocaat bleef dan alleen de strikte procedurekant van de zaak over. Het procesmonopolie van de advocatuur was weliswaar niet in gevaar, maar als bron van inkomen bleek het fel aan belang in te boeten.

Hervormingen

De advocatuur heeft gereageerd, stapsgewijze en bijna altijd na langdurige en hevige discussies binnen en tussen de balies. De innovaties liggen vooral op het vlak van het aanbod en in de organisatie van de kantoren.

Hetaanbod. In verband met het aanbod is in twee richtingen van koers veranderd. De eenzijdige gerichtheid op het procesmonopolie is losgelaten. Er is gewerkt aan de verbreding van de waaier van diensten. Vooral de adviesfunctie heeft meer aandacht gekregen. De advocatuur biedt nu zelfs bijstand aan in de omgang met slechte betalers en is gestart met een opleiding voor wie als echtscheidingsbemiddelaar wil optreden. Het is wel zo dat op de terreinen die buiten het proceduremonopolie liggen de advocaat meteen in competitie moet treden met deskundigen die daar al langer actief zijn. Daarom is er nu ook meer aandacht voor de kwaliteit van wat de advocatuur aan diensten aanbiedt. De tweede koerscorrectie komt tot uiting in de reorganisatie van de beroepsopleiding. Op vele plaatsen is de verantwoordelijkheid voor de training van de advocaat-

stagiairs gedeeltelijk verschoven van de individuele patroon naar de lokale balie. In vele arrondissementen is er immers al sprake van een heuse stageschool met docenten en examens. Die ontwikkeling laat toe om scherper toe te zien op de instroom van nieuwkomers. De balies en de Nationale Orde ontwikkelen nu ook geleidelijk activiteiten op het vlak van de bijscholing. Zo probeert men zich te positioneren in de competitie met andere leveranciers van juridische bijstand.

Er blijven evenwel problemen bestaan. De geringe transparantie van de kostprijs van een advocaat schrikt vele potentiële klanten af. Het initiatief dat de naam 'eerste raad' kreeg en aan een verkennende vraag om advies een vaste prijs meegaf was een poging om die drempel wat te slopen. Toch is er hier sprake van een blijvende handicap in de strijd om de markt. Het tweede probleem heeft met de beeldvorming over de beroepsgroep te maken. Een groot deel van de bevolking associeert de advocaat spontaan met de rechtbank: hij is de 'pleiter', degene die in een juridisch geding de belangen van de rechtzoekende verdedigt. Dat imago stoelt op de taak die de overheid uitdrukkelijk heeft toevertrouwd aan de advocatuur. Deze beroepsgroep is bovendien nooit populair geweest. Ook nu nog leeft bij heel wat mensen een soort natuurlijke achterdocht ten aanzien van advocaten.

De balies hebben heel wat pogingen gedaan om de maatschappelijke visie op het beroep te wijzigen. Er zijn opendeurdagen georganiseerd, de advocatuur was aanwezig op handelsbeurzen, er was de actie 'de advocaat op school' waarbij leden van de balie op vele plaatsen in het land leerlingen onderhielden over de democratische rechtsstaat. Dat alles moest iets van

het wantrouwen wegnemen. Ook is er gewerkt met wat in advocatenkringen 'functionele publiciteit' wordt genoemd. Dat kan een brievencampagne zijn waarin de Nationale Orde probeert kmo's ervan te overtuigen dat de advocaat meer is dan een rechtbankpleiter. Of het kan gaan om groepspubliciteit in dag- en weekbladen. Toch is de Belgische advocatuur daarin niet zover gegaan als de Nederlandse en de Franse.

In Frankrijk en Nederland is men zich, veel vroeger dan hier, bewust geworden van de dreiging die de evolutie van de juridische markt voor de advocatuur inhield. De behoefte om de diensten die de advocaat kan aanbieden, meer bekendheid te geven, heeft in beide landen geleid tot een aantal concrete initiatieven.

In Frankrijk werd de eerste aanzet tot een promotiecampagne al op het einde van de jaren zestig gegeven door de Parijse balie. Met infostands op handelsbeurzen en salons werd gepoogd de brug naar het grote publiek te slaan. Deze initiatieven hadden veel bijval. Ze kregen ook behoorlijk wat aandacht in de media, waardoor het effect nog versterkt werd. Tien jaar later, in 1978, ging de Parijse balie nog een stap verder: ze richtte een permanente commissie op die de externe relaties van de Orde moest verzorgen. Het werk van deze commissie leidde tot de uitgave van brochures met juridische informatie, rubrieken in kranten en tijdschriften, een sensibiliseringscampagne in het secundair onderwijs en een grotere aanwezigheid van de advocatuur in de mediaberichtgeving.

Kort daarop veranderde men van strategie. Niet meer het

breed publiek, maar de bedrijfswereld was nu het doelwit. De klemtoon lag op de verschillende diensten die de advocaat een onderneming aan te bieden heeft. De advocatuur werd hier toe enigszins gedwongen door de groeiende concurrentie van andere beroepsgroepen. Deze actie werd ondersteund door een agressieve reclamecampagne, waarbij men een joint venture aanging met enkele grote en succesvolle bedrijven. De gebruikte slogans onderstreepten het aandeel van de advocaat in het succes van de ondernemingen. Slagzinnen als 'Yoplait c'est 50% de lait et 50% de conseil' en 'Kleenex c'est 50% de papier et 50% de conseil' kleurden de reclamepagina's. Ook in Nederland is de advocatuur al op het einde van de jaren zestig aan promotie gaan denken. In een eerste fase probeerde de Nederlandse Orde van Advocaten meer bekendheid te verwerven door persconferenties en via de verspreiding van persberichten en jaarverslagen. Het aantrekken van een public-relations-adviseur in 1976 deed de contacten met de pers toenemen en leidde tot soortgelijke initiatieven als in Frankrijk: aanwezigheid op beurzen, verspreiding van brochures met juridische informatie. Deze acties werden evenwel op een ad-hocbasis gevoerd en misten gedeeltelijk hun doel. Met de infostands, bijvoorbeeld, kwam men niet echt tot een drempelverlaging omdat de rol van de advocaat nog in te abstracte vorm werd voorgesteld. Bovendien bereikte men zo bijna uitsluitend mensen met een concreet probleem, die dan gratis advies kregen. De Orde van Advocaten besloot haar relaties met de buitenwereld te herzien en een keuze te maken tussen drie mogelijke strategieën: een heuse reclamecampagne voeren onder het motto 'adviseren voorkomt pro-

cederen', *free publicity* verzorgen via een juridische rubriek in lokale kranten en tijdschriften of verder de oude weg bewandelen (de persconferenties en -berichten). Alvorens een definitieve optie te nemen, deed de Orde een marktonderzoek in de sector van de kleine bedrijven. Dat men voor deze doelgroep kiest, heeft te maken met de overweging dat grote ondernemingen meestal een eigen bedrijfsjurist in dienst hebben.

Op het effect van vijftientig jaar promotie van de advocaat in Nederland en in Frankrijk, heeft ook de advocatuur zelf weinig zicht. Mentaliteitsverandering, zo stelt men, is moeilijk meetbaar. Wel slaagt men erin beter aan te voelen welke drempels de stap naar de advocaat belemmeren. Dat vergemakkelijkt het zoeken van remedies. Een van die drempels is de wijdverspreide mening dat advocaten te duur zijn. Om deze klacht te ontzenuwen, worden nu voorstellen gedaan in de richting van een gestandaardiseerde kostenraming en een 'abonnementstarief' voor ondernemingen. In Nederland is bovendien het 'toga-tarief' van toepassing: voor een eenmalige raadpleging bij een advocaat die aan de toga-tariefactie deelneemt, betaalt de cliënt maximaal 50 gulden.

De kantoren. De wijzigingen in het aanbod hebben hun invloed gehad op de positie van de balies en van de Nationale Orde. Hun nieuwe opdrachten op het vlak van de opleiding, de kwaliteitscontrole, de beeldvorming en de groepspubliciteit hebben tot reorganisatie gedwongen. Toch is het vooral op het niveau van de kantoren dat de innovaties het verst zijn ge-

gaan. De hervormingen hier lopen over twee sporen: schaalvergroting en arbeidsdeling.

Slechts één op vier advocaten werkt solo. Wat ooit het dominantetype was, is nu een 'bedreigde soort'. Aan de andere kant van het spectrum zijn er de advocaten die werkzaam zijn in kantoren met minstens vijf juristen. Zij zijn op dit moment talrijker dan de solo-advocaten. Sommigen onder hen participeren in een praktijk die tientallen partners, medewerkers, stagiairs en administratieve krachten omvat. Een gevolg van deze groei is de opmars van polyvalente kantoren die zich profileren en presenteren als kmo's voor juridische dienstverlening. Zij leveren hun klanten, naast de klassieke procedurele bijstand, allerlei vormen van advies, begeleiden fusies, doen aan headhunting voor bedrijven, lobbyen, schrijven in opdracht van de overheid koninklijke en ministeriële besluiten. Een ander aspect van de schaalvergroting is het ontstaan van grensoverschrijdende netwerken van advocatenkantoren. Hierin behoudt elk kantoor zijn zelfstandigheid, maar er zijn wel commerciële en professionele links met de partner-associaties in andere landen. Hier en daar zijn er schuchtere stappen in de richting van samenwerking met juristen die niet als advocaat zijn ingeschreven. Toch blijft België ook op dat vlak achter bij wat in de buurlanden gebeurt. De Nederlandse Orde van Advocaten, bijvoorbeeld, laat haar leden toe een associatie te vormen met belastingadviseurs en notarissen.

De bedrijfsmatige aanpak komt het best tot uiting in de arbeidsdeling die in vele kantoren wordt doorgevoerd. Het gaat dan minstens om de loskoppeling van het ondernemingsgedeelte van de advocatenpraktijk. Dat wordt toevertrouwd aan

administratief personeel. In het eigenlijke advocatenwerk wordt ingegrepen door een vaak sterk ontwikkelde specialisatie. Zij kan betrekking hebben op domeinen (strafrecht, fiscaliteit, familierecht, vennootschapsrecht...), op de fasen in de behandeling van een dossier (intake van de klant, studiewerk, conclusies opstellen, pleiten op de rechtbank...), op het soort van bijstand (advies, arbitrage, contracten ontwerpen...) of op het type cliënteel (particulieren, bedrijven...). Uiteraard leidt dat tot een aanzienlijke differentiatie in het personeel van een kantoor, niet het minst omdat het juridisch-technisch werk gespreid wordt over stagiairs, advocaten-medewerkers en de volwaardige partners van de associatie. Al deze innovaties zijn gericht op een grotere efficiëntie en productiviteit, een snellere afhandeling van dossiers en een reductie van de kosten.

De gevolgen van de hervormingen

Dat er aanzienlijke verschillen bestaan in de manier waarop advocaten hun beroep uitoefenen is niet nieuw. Maar toch is de verscheidenheid, juist vanwege de recente ontwikkelingen, de laatste jaren fel toegenomen. Van groot belang is ook de heterogeniteit in het statuut van wie in een advocatenkantoor werkzaam is. Er zijn de administratieve krachten. Bij de advocaten zelf is er de opkomst van het medewerkerschap en van de deeltijdsen. Daarnaast is er het effect van de specialisatie. De generalisten vormen nu al een minderheid. In het verleden was het rechtbankwerk de centrale activiteit van alle advocaten. Nu geldt dat nog voor een deel van de beroepsgroep. Anderen zijn bijna uitsluitend met advies bezig. Wie zich toelegt op rechtbankwerk heeft hoofdzakelijk privé-personen als klant

en heeft weinig last van externe concurrenten. De situatie van de advocaat die zich op de adviesverlening richt is heel anders. Hij ageert op een open markt, in een erg concurrentiële omgeving, waar tal van andere (juridische) beroepsgroepen parallelle diensten aanbieden. Hij werkt vooral voor grote organisaties zoals banken en ondernemingen. Deze cliënteel denkt commercieel, ook in de omgang met de advocaat. Hij verwacht van de raadsman dat hij samenwerkt met andere professionals zoals accountants en bedrijfsrevisoren.

De bedrijfsmatige aanpak, waarvan hoger sprake, is niet in alle kantoren te vinden. Daardoor ontstaat er geleidelijk een advocatuur met twee snelheden. Aan de ene kant zijn er de kantoren die soepel en gevat (kunnen) inspelen op allerlei ontwikkelingen in de belendende percelen. Daarnaast zijn er de advocaten die, zoals de winkelier op de hoek, moeite hebben om te overleven. Hun problemen liggen vooral op het vlak van het tijdsbeheer. Dat heeft te maken met de ongelijke spreiding van het werk: soms stapelen de dossiers zich op, soms is het veel kalmer. In deze afwisseling van druk zit nauwelijks enige systematiek of voorspelbaarheid, zodat planning eigenlijk niet mogelijk is. Ook de rechtbank is een bron van moeilijkheden, want daar verliest de advocaat veel tijd: wachten tot een zaak voorkomt, onverwacht uitstel van een geding. Ook de permanente vorming is een zorg. In een solo-praktijk kan een advocaat niet gemakkelijk overdag weg om bijscholing te volgen. Sommigen zijn noodgedwongen generalist en zouden zich in beginsel in uiteenlopende materies moeten bijscholen, wat uiteraard niet mogelijk is.

De grote verscheidenheid aan situaties die de advocatuur

nu kenmerkt heeft ook verregaande gevolgen voor de beroepsgroep als collectiviteit. Zo staat het vast dat de problemen waarmee advocaten en kantoren geconfronteerd worden sterk variëren. Daardoor lopen de meningen over mogelijke hervormingen ook zo fel uiteen. Dat brengt mee dat de raad van een lokale balie en de Nationale Orde nauwelijks voorstellen kunnen formuleren die de gehele beroepsgroep kunnen bevredigen. Uiteraard leidt dat tot interne spanningen. Die verdeeldheid verzwakt op haar beurt de advocatuur in haar verhouding tot de overheid en tot de concurrenten op de markt van de juridische dienstverlening.

PROBLEMEN

DE KENMERKEN VERVAGEN

1. De advocatuur wil, zoals het model van het vrij beroep dat voorspelt, liefst zelf bepalen hoeveel en welke juristen toegang krijgen tot de balie. Zolang de stagiairs druppelsgewijze werden aangevoerd ging dat nog. Maar sinds de jaren zeventig lukt het eigenlijk niet meer. De invasie van duizenden jonge juristen heeft men niet kunnen verhinderen. Dat is deels het gevolg van de retoriek die de advocatuur eigen is. De invoering van een numerus clausus is moeilijk te verzoenen met de door de balies zo luid beleden openheid. Toch probeert men nog steeds de dijkbreuk te dichten. Er zijn maatregelen genomen die de toegang de facto versmallen, zoals de beperking van het aantal stagiairs per advocaat. Ook de verhoging van de jaarlijkse bijdrage aan de plaatselijke Orde (in Antwerpen bijvoor-

beeld al 42.000 fr.), kan als een rem gezien worden. Voorlopig zonder veel resultaat trouwens, want in het beste geval weet men de instroom op het huidige, maar hoge peil te houden. Even moeilijk valt het om toezicht te houden op wie de advocatuur binnenstapt. In beginsel is de stage het selectiemoment bij uitstek. Tijdens die proefperiode moet de kandidaat bewijzen dat hij de nodige juridisch-technische bagage bezit, dat hij zich als een goed lid van de beroepsgemeenschap kan gedragen en dat hij in staat is om een volwaardige praktijk uit te bouwen. Maar van een grondige *screening* tijdens en onmiddellijk na de stage is, zeker in de grote balies, geen sprake. De inschrijving op het tableau is een formaliteit. Men kent de nieuwkomers niet goed. Er zijn er zoveel en de opleiding is minder intens en minder persoonlijk dan vroeger. En zelfs als men weet dat een kandidaat ongeschikt is voor het beroep, wordt de opname op het tableau zelden geweigerd.

2. In de advocatuur is er in principe sprake van zelfregulering. De codes die het gedrag van de advocaten regelen, worden grotendeels door de beroepsgemeenschap ontworpen en op hun naleving gecontroleerd. Dat, zo luidt het discours, is de beste garantie voor een eerlijke en gedegen dienstverlening. Door de commercialisering van het beroep en door de spectaculaire toename van het aantal advocaten rijzen er evenwel meerdere problemen. Beide ontwikkelingen veroorzaken spanningen tussen de leden van de balies. Naar verluidt zijn er nu veel meer conflicten tussen confraters dan twintig jaar geleden. De stafhouder van de Nederlandse Orde bij de balie te Brussel verklaarde in 1994 'dat dagelijks ongeveer twintig nieuwe dossiers geopend worden in verband met discussies of twisten tussen

confraters, zodat ik mij soms de vraag stel of het groter aantal leden van onze balie misschien toch niet, zoals we dagelijks vaststellen met het dichtslibben van het verkeer, tot een grotere agressiviteit leidt en de klassieke beginselen van collegialiteit en confraterniteit misschien alzo toch niet al te vaak aan de kant gezet worden' (*Tijd Schrift*, 1995, nr. 1). Men is, bijvoorbeeld, veel assertiever in de zoektocht naar cliënteel, benadert de klant van de tegenpartij of schendt de vertrouwelijkheid van de briefwisseling. Druk op de interne beroepsmoraal is er ook door de groeiende diversiteit in de praktijkbeoefening. De codes die het beroep beheersen zijn nog in overwegende mate afgestemd op de advocaat-pleiter. Voor de advocaat die zich op de adviesmarkt beweegt is dat een probleem. De strikte regels inzake publiciteit, bijvoorbeeld, vormen een ernstige handicap. In de beroepsgroepen die als concurrenten gelden is de deontologie vaak veel minder strikt en dat levert hun een concurrentievoordeel op. Ook de komst van een subgroep van kantoren die met moeite overleven veroorzaakt deontologische risico's. Dat is in de Verenigde Staten op overtuigende wijze duidelijk geworden. Marginalisering op het economisch vlak kan na verloop van tijd leiden tot minder respect voor de gedragscodes van de beroepsgemeenschap.

Maar de moeilijkheden liggen niet alleen op het vlak van de confraterniteit. De nieuwe vormen van zakelijkheid laten ook de verhouding tot de cliënteel niet ongemoeid. Marktdenken en winstbejag kunnen gaan wegen op die elementen van de beroepsethiek die ter bescherming van de klant zijn ontworpen. Uit vrees cliënten te verliezen zullen sommige advocaten geen weerstand bieden tegen onethische eisen. Zo zullen zij een pro-

cedurele uitputtingsslag voeren omdat de cliënt dat wil, zelfs al twifelen zij persoonlijk aan de opportuniteit ervan. Die kwestie trad in de zomer van 1997 even op het voorplan, naar aanleiding van een nota van de minister van justitie over de gerechtelijke achterstand. De bewindsman wil manifeste verdragingsmaneuvers van 'procesonwillige' advocaten en hun klanten met boetes bestrijden. De reactie van vooraanstaande advocaten lag in de lijn van een al vaker gehoorde argumentatie: 'de beroepsgroep regelt de misbruiken liefst zelf; voor klachten kan men altijd terecht bij de Orde van Advocaten; er zijn tuchtsancties voorzien'. Maar de discretie rond de tuchtrechtspraak verhindert elke externe toetsing van deze mooie beginselen.

Een bijkomend probleem is dat klachten van klanten door de beroepsgemeenschap zelf behandeld worden. In het nadeel van de klager speelt soms het corporatisme van de balie, vaak ook de beslotenheid van de procedure.

3. Het voorrecht zelf de waarde van de geleverde dienst te mogen begroten behoort tot het wezen van een vrij beroep. Beloningsautonomie noemen sociologen dat. Ook dit kenmerk staat onder druk. Nogal wat advocaten zijn via een abonnementsstelsel aan hun klanten gebonden. Dat houdt meestal in dat leverancier en afnemer van de rechtsbijstand in onderling overleg het honorarium bepalen. De vrijheidsmarge van een advocaat is in dat geval beperkt. Een verzekeringsmaatschappij, bijvoorbeeld, kan zo'n abonnement opzeggen en probleemloos naar een andere, minder eisende, advocaat stappen. Er is, met andere woorden, prijszetting door de cliënteel en dat staat haaks op de beloningsautonomie. Bovendien zijn steeds meer advo-

caten in feite gesalarieerden. Wie als medewerker aan een kantoor verbonden is heeft weliswaar het statuut van zelfstandige, maar krijgt een vergoeding per maand of prestatie, die door de 'werkgever' wordt bepaald.

EEN VERZWAKTE ARGUMENTATIE

Er is een kloof ontstaan tussen het model van het vrij beroep en de realiteit van de hedendaagse advocatuur in België. Toch proberen de balies geregeld de buitenwereld ervan te overtuigen dat het wezen van het advocatenberoep niet is aangetast. Het probleem is echter dat niet alleen de werkelijkheid nog moeilijk te verbergen valt, maar dat ook het discours voor het brede publiek aan kracht inboet.

1. De advocatuur vervult een onmisbare en unieke opdracht. Zo luidt al van oudsher een eerste pleidooi pro domo. Deze taak is tweevoudig want gericht op het algemeen belang én op de bescherming van de individuele rechtzoekende.

De advocaat dwingt, door zijn toezicht op het rechterlijk gedrag, respect af voor de codes van de rechtsstaat. Dat is de theorie. Maar in de driehoeksverhouding advocaat-rechter-klant spelen mechanismen die de controlefunctie van de eerste op de tweede fel aantasten. De sociale afstand tussen magistraten en advocaten is klein. Zij komen vaak uit dezelfde kringen en dagelijkse tegenstanders neigen nogal gemakkelijk tot coöperatie. Belangrijker nog is dat de overgrote meerderheid van advocaten het belang van hun cliënteel boven het algemeen belang stellen. Zij vragen zich dan af of de klant werkelijk geholpen is met een agressieve opstelling van de raadsman tegen-

over de rechter, want de rechter is de sterkste partij; hij is het die verleid moet worden. Zo wordt de advocaat vaak veeleer de medewerker van de rechtbank. Nu advocaten op het stuk van hun inkomen kwetsbaarder zijn dan vroeger zal deze neiging zeker niet afnemen. Het omgekeerde valt ook voor: het gebeurt dat advocaten het voor hun klanten belangrijk vinden van de rechter een bijzonder strikte toepassing van de procedureregels te eisen. Maar deze strategie kan evengoed het algemeen belang in de weg staan. Daarvan getuigt in België een aantal recente gebeurtenissen. In het begin van de jaren negentig is grote beroering ontstaan over de rechterlijke uitspraken in de fraudezaak rond het kantoor Kirschen en in de affaire-Transnuklear. In beide gevallen heeft de verdediging procedurefouten aangegrepen om een door de publieke opinie betwiste vrijspraak te bekomen. Velen zien de procedurele bescherming van het individu hier als te verregaand, want niet in het belang van de gemeenschap. Het is juist dat de spelregels van de strafrechtspraak heilig zijn. Zo kan en mag er niet getornd worden aan de rechten van de verdediging. Het is de advocaat die als een waakhond op deze spelregels toezicht houdt en de inbreuken op procedurele bescherming signaleert. Maar niet alle procedurefouten zijn even bedreigend. In het dossier-Transnuklear ging het nog om een principekwestie. Een parlementaire onderzoekscommissie was in die zaak, zo luidde het, het domein van de rechterlijke macht binnengedrongen. En dat mag niet. Soms echter gaat het om fouten waarvan men moeilijk kan zeggen dat zij de rechtsstaat in gevaar brengen. In zo'n geval ware het beter als de rechters over de middelen zouden beschikken om die ontsnappingsroute te barricaderen en ma-

nifeste misdrijven toch te bestraffen. Trouwens, vrijspraak op grond van procedurefouten is niet voor iedereen weggelegd. Zoeken naar rechterlijke misslagen is een dure aangelegenheid want daar zijn slimme advocaten voor nodig. En wie kan dat betalen? Het gevolg is dat voornamelijk grote fraudeurs en grote milieudelinquenten de procedurefout als vrijgeleide kunnen gebruiken. Die feitelijke eenzijdigheid ontgaat de bevolking niet.

Het verrast dan ook niet dat sommigen de term 'klassenjustitie' in de mond nemen. Het vertrouwen in de onpartijdigheid van het gerecht wordt dan geschokt. Er wordt schade toegebracht aan het rechtsgevoel. Procedurele bescherming is van onschatbare waarde. Dat is de overweging die aan de ene kant van de weegschaal ligt. Maar wat als de eenzijdige werking van deze bescherming de geloofwaardigheid van het rechtsbestel aantast?

Ook als collectiviteit kan de advocatuur het algemeen belang dienen. Zij kan immers via publieke standpunten druk uitoefenen op de politieke en gerechtelijke overheden. Maar de economische zorgen van de beroepsgroep staan zo'n acties in de weg. Zo zegt Werner Daem, tot in 1995 directeur bij de Nationale Orde van Advocaten: 'Eerder dan zich te vermeien in allerlei interne hoogst vervelende discussies over welke vermeldingen er op het briefpapier mogen worden aangebracht, of men zich al dan niet specialist mag noemen, het al dan niet hebben van een tweede kantoor..., dienen de Orden zich in het publieke debat te mengen. Zij dienen te ageren tegen slechte wetten en obscure procedures' (*Tijd Schrift*, 1992, nr. 1). Het is trouwens opvallend hoe zwijgzaam de Nationale Orde van

Advocaten is geweest in het publieke en politieke debat dat gevolgd is op het uitbreken van de zaak-Dutroux.

De unieke opdracht van de advocatuur ligt niet alleen op het algemeen-maatschappelijk vlak. Zij is er ook om de individuele rechtzoekende bescherming te geven. Ook deze overweging heeft aan overtuigingskracht ingeboet. Uit onderzoek is gebleken dat vele kleine kantoren met grote problemen te kampen hebben. Sommige zijn in hun voortbestaan bedreigd. Nu zijn het precies deze advocaten die een type rechtshulp leveren – trouwens minder lucratief van aard – waarvoor de grotere, levenskrachtiger kantoren minder aandacht hebben: familiaal- en huurrechtelijke zaken, sociaal-verzekeringsrechtelijke kwesties, kleine criminaliteit... Zo ontstaat het risico dat een deel van de vraag naar rechtsbijstand onbeantwoord blijft. Hoe zit het dan met de rechtsbescherming van het individu?

Dan is er het probleem van de rechtshulp aan minvermogenen. Sinds jaar en dag proclameert de advocatuur dat de onbaatzuchtigheid, de belangeloze inzet voor behoeftigen, tot de kern van het beroep behoort. Advocaten dienen hun praktijk niet alleen in te richten op basis van het winstprincipe, maar moeten zich in de eerste plaats ten dienste stellen van zoveel mogelijk rechtzoekenden. Ook de arme burger met een juridisch probleem heeft het recht geholpen te worden. De advocaat zou zich dus niet volledig mogen overgeven aan de logica van de markt. Dat is in de praktijk echter niet zo evident. De advocaat opereert als zelfstandige in een vrije markteconomie en is onderworpen aan de wetten van dit systeem. Om zich van een behoorlijk inkomen te verzekeren zal hij zijn

diensten aanbieden waar dit het meest lucratief is. Wil hij overleven, dan moet hij zich richten op de economisch sterkere klassen. Die noodzaak laat zich nu vaker voelen dan in het verleden. De concurrentie is intens, het eigen inkomen bedreigd. Dat laat weinig ruimte voor sociale rechtshulp. En toch kan de advocatuur er niet zonder meer afstand van doen. De symbolische winst die ze put uit haar geproclameerde onbaatzuchtigheid is immers essentieel voor het voortbestaan van het beroep. Uiteraard zijn er de bureaus van consultatie en verdediging. Zij zorgen in principe voor kosteloze of goedkope rechtshulp. Maar dit stelsel lokt al een twintigtal jaren felle kritiek uit. In theorie is de bijstand aan minvermogenen een opdracht voor de hele beroepsgemeenschap. In de praktijk zijn het vooral de nieuwkomers, de advocaten-stagiairs, die met die taak worden belast. Als minvermogenen een jonge, onervaren advocaat krijgen toegewezen, wordt de indruk gewekt dat men hen als minderwaardige of rechtzoekenden van tweede rang beschouwt. Dat is het meest fundamentele bezwaar. Bovendien is de financiële stimulans voor de betrokken advocaat-stagiair niet bijster groot. Pas in 1980 is van overheidswege beslist de advocaten-stagiairs die pro-deozaken behandelen een (bijkomende) vergoeding te geven voor hun diensten.

2. Een tweede element in het pleidooi van de advocatuur is de stelling dat zij een unieke service levert. Ook dit argument staat onder druk. De vlottewerking van zijn kantoor verplicht de advocaat om zo vlug mogelijk te komen tot een juridische vertaling van het probleem. Een advocaat die een drukke praktijk heeft laat zijn klant dan ook nauwelijks toe zich uit te spreken. Hoe groter het kantoor, hoe zakelijker de verhouding. Hier

doet de cliënt in feite een beroep op de diensten van een onderneming, niet op die van een advocaat. Het is mogelijk dat zijn dossier door meerdere advocaten beheerd wordt. Elke advocaat legt zich dan toe op één deelaspect van het probleem.

'UNE INDUSTRIE COMME UNE AUTRE'

Bij de hervorming van het Gerechtelijk Wetboek, in de tweede helft van de jaren zestig, is de advocatuur erin geslaagd de meeste voorrechten die bij een vrij beroep horen te beveiligen. Aan het pleitmonopolie is niet ten gronde geraakt. Het beginsel van de zelfregulering is intact gebleven. Er zijn geen grenzen aan de beloningsautonomie opgelegd.

Toch is er ondertussen heel wat veranderd. Vele kantoren hebben een ware metamorfose ondergaan. Maar er is vooral de verzwakking van de argumenten waarmee deze beroepsgroep zijn uitzonderingspositie in een markteconomie tracht te verdedigen.

De advocatuur ondergaat de negatieve gevolgen van deze ontwikkelingen niet lijdzaam. Lokale balies en de Nationale Orde zijn hier en daar tot een tegenoffensief overgegaan. Maar toch wegen op deze beroepsgroep enkele zware handicaps. Er is het individualisme dat vele advocaten door en door tekent. Enkele zinsneden uit een jubileumboek van de Nederlandse Orde van Advocaten zijn zeer zeker ook van toepassing op een groot gedeelte van de Belgische advocatuur: 'Wij vertegenwoordigen een heleboel verschillende vogels' en 'Advocaten zijn gigantische solisten'. Dit kenmerk zorgt al voor aanzienlijke moeilijkheden binnen de lokale balies. De Nationale Orde

van haar kant moet niet alleen optornen tegen de eenzelveheid en eigenzinnigheid van haar duizenden leden, maar vindt bovendien ook nog vaak zevenentwintig op hun autonomie gestelde balies op haar weg. Een uiting van deze hindernis is te vinden in de lijdensweg van de tijdschriften die de Nationale Orde heeft gelanceerd. Een na een stierven zij al na korte tijd een zachte dood. Nu beperkt zij zich tot de verspreiding van een mededelingenblad dat echter zelden gemeenschappelijke standpunten bevat.

De Franse socioloog Yves Dezalay schreef onlangs over de advocatuur in zijn land: 'La pratique juridique perd beaucoup de son mystère. Elle devient une industrie comme une autre.' (*La restructuration de l'ordre juridique international par les multinationals du droit*, Parijs, 1992). Deze uitspraak geldt ook voor een gedeelte van de Belgische kantoren. Realiteitszin zou de advocatuur ertoe moeten brengen om de werkelijkheid te aanvaarden zoals ze is. Dan zou ook de behoefte wegvallen om zich met een verouderde en weinig overtuigende retoriek tot de buitenwereld te richten. Zo'n koerscorrectie zou een heilzaam effect kunnen hebben op het imago van de advocaat. Daarover Guy Michel, gewezen stafhouder van de Leuvense balie: 'De eerste oorzaak van onze slechte reputatie lijkt mij het feit dat wij ons in het verleden op een iets te hoog voetstuk hebben geplaatst. Naar de maatschappij die ons omgeeft toe hebben wij nogal aan overacting gedaan. Kruideniers hebben niet de gewoonte zichzelf te beschrijven als missionarissen die zich met lijf en leden inzetten voor de bevrediging van de alimenteraire behoeften van hun medeburgers. Evenmin heb ik loodgieters ooit horen beweren het als een missie of een roe-

ping te beschouwen de sanitaire behoeften van de maatschappij te voldoen. (...) Advocaten hebben daarentegen altijd de neiging gehad zich op te werpen als verdedigers van weduwen en wezen, als ridders van het recht, als hogepriesters van Vrouwe Justitia, die helaas terloops ook bereid waren een ereloon te aanvaarden. Misschien is het dan ook niet slecht wanneer we gewoon onze plaats innemen tussen de andere stervelingen en hen een levensnoodzakelijk product aanbieden tegen een maatschappelijk aanvaardbare prijs.'

HOOFDSTUK 2. HET NOTARIAAT

EEN OVERZICHT IN CIJFERS

AANTAL NOTARISSEN

Eind 1996 waren er in België 1.221 notarissen. Het gaat hier om een relatief kleine beroepsgroep: hij omvat nog geen 4% van de economisch actieve juristen. Verrassend is dat niet, het aantal notariskantoren is immers wettelijk beperkt in functie van de bevolkingsdichtheid.

Het notariaat is de enige sector in de wereld van het recht waarin de cijfers een negatieve groei suggereren. Tabel 8, waarin het aantal notarissen per 100.000 inwoners voor de periode 1850-1996 is opgenomen, bewijst dat. Er is een constante daling tot in 1970. Sindsdien ligt de verhouding onbeweeglijk op 12 notarissen per 100.000 inwoners. Dat is bijna de helft van wat het anderhalve eeuw geleden was. Tussen 1850 en 1995 is de Belgische populatie meer dan verdubbeld, terwijl het notariaat slechts met één vierde is gegroeid. Maar er gaat achter deze cijfers een andere, tegenovergestelde ontwikkeling schuil: de notariskantoren zelf zijn in de loop van de jaren veel groter geworden. Er zijn nu meer bedienden werkzaam en het is ook gebruikelijk geworden om licentiaten in het notariaat als medewerkers (met het statuut van kandidaat-notaris) aan te werven. Dat verklaart waarom er nu, met minder notarissen, meer

**TABEL 8. EVOLUTIE VAN HET AANTAL NOTARISSEN
1850-1996**

JAAR	AANTAL	NOTARISSEN
	NOTARISSEN	PER 100.000 INWONERS
1850	984	22
1860	984	21
1870	984	19
1880	984	18
1890	1.007	17
1900	1.090	16
1910	1.113	15
1920	1.136	15
1930	1.170	14
1940	1.188	14
1950	1.187	14
1960	1.172	13
1970	1.206	12
1980	1.226	12
1990	1.222	12
1995	1.220	12
1996	1.221	12

bronnen

1850-1920: J. Demblon, *Tout savoir sur les notaires*, Brussel, 1988

1930-1996: Koninklijke Federatie van Belgische Notarissen

akten verleden worden. (Deze trend komt later uitvoeriger ter sprake, als de kantoororganisatie aan de orde is.)

SAMENSTELLING

De wet voorziet dat de overheid de notarissen benoemt. De formele criteria die daarbij spelen zijn in de loop van de jaren enkele keren gewijzigd. Lange tijd was het notarisambt een vak dat men al doende leerde. Een academische studie was niet vereist. Dat is veranderd in het midden van de vorige eeuw. Alleen wie de graad van kandidaat-notaris had behaald, kwam voor een benoeming in aanmerking. Aanvankelijk impliceerde dat een studie van één jaar, zonder bijzondere vooropleiding. Later is de drempel verhoogd. Pas in 1969 is de opleiding tot notaris uitdrukkelijk gekoppeld aan het voltooien van de rechtenstudie. Na het behalen van het diploma van licentiaat in de rechten is er nog een bijkomend studiejaar. Daarna volgt er een stage van drie jaar in een notariskantoor.

Het notariaat is van oudsher een mannenzaak. Pas op 1 maart 1950 kregen vrouwen wettelijk toegang tot het ambt. De eerste benoeming van een vrouwelijke notaris dateert van 1955. Het aantal nam dan zeer geleidelijk toe van 4 in 1960 over 12 in 1970, 34 in 1980, 67 in 1990 tot 94 in 1996. Het procentueel aandeel van de vrouwen evolueerde van iets minder dan 1% in 1970 over 3% in 1980 tot momenteel bijna 8%. Dat is een opmerkelijk lagere deelneming dan in de advocatuur en in de magistratuur waar de vrouwen een derde van het bestand uitmaken. Bepaalde gegevens lijken er echter op te wijzen dat ook in het notariaat een opmars van de vrouw op komst is. Het aandeel

van de nieuw-gediplomeerde vrouwen in het notariaat lag in 1980 op 29%, in de jaren negentig is dat bijna het dubbele. Een tweede indicatie is dat in 1995 een op vier benoemingen tot notaris een vrouw betrof. Daartegenover staat dat vele vrouwelijke licentiaten blijven steken in het statuut van kandidaat-notaris. (Dat is trouwens ook zo in Nederland. Daar is 42% van de kandidaat-notarissen een vrouw, terwijl het aantal vrouwelijke notarissen slechts 3% bedraagt.) Dat zou een illustratie kunnen zijn van de stelling dat mannen slechts moeizaam aantrekkelijke posities opgeven.

Het notariaat is het laatste juridisch ambt dat bij wet voor de vrouw toegankelijk is gemaakt. De data voor de advocatuur en het rechterlijk korps zijn respectievelijk 1922 en 1948. Dat betekent dat de discussie over de positie van de vrouw in de juristrierij al enkele decennia aan de gang was, toen voor het notariaat een beslissing diende te vallen. Ook was op dat moment, zeker in de advocatuur, al duidelijk geworden dat alle argumenten tegen een opname van de vrouw in de juridische beroepen een zwakke basis hadden. Bovendien was in vele buitenlandse notariaten de stap al gezet. Toch kwamen hier, kort voor 1950, de oude vooroordelen opnieuw tevoorschijn. Dat tonen enkele uitspraken van bevoorrechte getuigen aan – geciteerd in *Notarius*, 1976, nr. 2. Begin maart 1948 schrijft Moreau de Melen, voorzitter van de Federatie van de notarissen van België, aan de minister van justitie: ‘Vous voulez bien me demander mon sentiment sur l’accession des femmes à la fonction de notaire. Je ne vous surprendrai pas en me rangeant résolument parmi ceux qui soutiennent que la place de la femme est à son foyer.’ Tijdens de parlementaire besprekingen van het wetsontwerp

vallen in de Kamer volgende uitspraken te beluisteren: ‘Je connais, comme probablement la plupart d’entre vous, messieurs, bon nombre d’employées et d’institutrices, et j’ai pu constater que leur foyer en général ne brillait que par le désordre’ (Meysmans) en ‘Op den buiten zijn de notarissen verplicht openbare verkopeningen te houden in de herbergen. Is het passend voor een dame uren te moeten doormaken “tussen pot en pint” en aldaar haar ambt van notaris uit te oefenen?’ (Mellaerts). Die laatste bedenking staat niet ver van het in 1901 in de Nederlandse Notariele Vereeniging uitgesproken oordeel dat ‘niet alles geschikt is voor vrouwenooeren’.

De helft van de notarissen is in Vlaanderen actief, 36% in Wallonië en 14% in de Brusselse regio. Die verdeling is de laatste vijftien jaar nauwelijks gewijzigd. Dat is enigszins verrassend, in die zin dat al in 1930 48% van de notarissen in Vlaanderen gevestigd was. Op dat ogenblik telde het noorden van het land nog geen 25% van de advocaten. Maar dat was, voor wat het notariaat betreft, geen teken van verregaande Vlaamse emancipatie. Die beroepsgroep was ook aan deze kant van de taalgrens overwegend Franstalig. Vandaag zijn er trouwens, in verhouding tot het aantal inwoners, in Vlaanderen nog te weinig notarissen, in Wallonië te veel. Dat ligt aan twee factoren. De berekening van de spreiding van de notarissen is als volgt: één per 5000 inwoners in de kleinste arrondissementen, één per 9000 inwoners in de grootste. Dat verhoogt de omvang van het notariaat in het zuiden van het land, waar vele kleine rechtsgebieden voorkomen. Bovendien is het zo dat schommelingen in de bevolkingscijfers niet onmiddellijk tot aanpassingen leiden. Zo ontstaat overbezetting, vooral in Wallonië

(13 notarissen te veel in het arrondissement Doornik, bijvoorbeeld), en onderbezetting, vooral in Vlaanderen (8 notarissen te weinig in Hasselt en 7 in Tongeren).

Typerend voor het notarisambt is dat het vaak 'in de familie' blijft. Dat was in het verleden een vanzelfsprekendheid. Men mag rustig zeggen dat ruim een eeuw lang zo'n 800 families op continue wijze het merendeel van de notarissen 'geleverd' hebben. Maar ook nu nog is beroepserfelijkheid een dominant gegeven. (Over dat opvallend kenmerk later meer.)

De 1.221 notarissen zijn gegroepeerd in 26 arrondissementen. De omvang van de lokale notarisgroep varieert in sterke mate: 172 notarissen in het arrondissement Brussel, 110 in Antwerpen, 81 in Gent, 80 in Luik en – aan de andere kant van het spectrum – 13 in Veurne, 15 in Aarlen en Neufchâteau, 16 in Marche, 23 in Hoei en Ieper.

DE ORGANISATIE VAN HET BEROEP

DE KANTOREN

Vrijwel alle notarissen oefenen hun ambt in een solo-praktijk uit. Niet eens 2% is geassocieerd met een of meerdere collega's. De grootste associatie telt slechts vier notarissen. In de ons omringende landen is de uitoefening van het beroep in groepsverband veel couranter. Meer dan de helft van de Franse notarissen en een derde van hun Nederlandse collega's werken in het kader van een vennootschap. De voornaamste reden voor de Belgische situatie is, volgens de beroepsgroep, te zoeken in de afwezigheid van een duidelijke wettelijke regeling terzake.

Het wetsontwerp tot hervorming van het professioneel statuut, dat op 18 juli 1997 door de ministerraad is aanvaard, tracht die leemte op te vullen. Het voorziet diverse associatiemogelijkheden, zowel tussen notarissen onderling als tussen notarissen en kandidaat-notarissen.

Over de grootte van de notariskantoren, in termen van personeel, bestaat nauwelijks informatie. In de meeste notariaten zijn administratieve bedienden, kandidaat-notarissen en notariële stagiairs werkzaam. Het sociaal secretariaat der notarissen van België, waarbij het merendeel van de kantoren aangesloten is, telde 4.385 bedienden in 1996, onder wie 70% vrouwen. Die groep neemt in omvang toe. Hij was 3.757 personen groot in 1980 en 4.004 in 1990. In feite ligt het aantal hulpkrachten waarover de notarissen beschikken nog iets hoger. Enerzijds zijn er notarissen die personeel tewerkstellen, maar geen beroep doen op de diensten van het sociaal secretariaat. Anderzijds werkt een aantal personen, voornamelijk licentiaten in het notariaat, op zelfstandige basis samen met een notaris. Deze beide groepen zijn niet vervat in de vermelde cijfers. Alles samen zijn iets meer dan 5.000 mensen in de schaduw van de zowat 1.220 notarissen actief: secretariaatspersoneel, boekhouders, notarisklerken, stagiairs, kandidaat-notarissen. Naar schatting is een duizendtal van hen licentiaat in het notariaat.

In de meeste kantoren is er een duidelijke arbeidsdeling zichtbaar. De administratieve taken worden waargenomen door bedienden. De akten worden in hoofdzaak door de notarisklerken, de notariële stagiairs en de kandidaat-notarissen opgesteld. De notaris onderhoudt het contact met de cliënteel.

In 1996 produceerde het korps zo'n 715.000 notariële akten. Dat betekent dat gemiddeld bijna 600 officiële akten per notaris zijn opgesteld. Uiteraard varieert die productiviteit van kantoor tot kantoor. Er zijn ook opvallende regionale verschillen. De notariële activiteit is het grootst in de arrondissementen Brugge, Leuven en Turnhout (meer dan 750 akten per notaris) en het kleinst in de arrondissementen Ieper, Dinant, Doornik, Hoei, Neufchâteau en Marche-en-Famenne (minder dan 450 akten per notaris). De locatie van een notarispraktijk is dus niet zonder belang. Een notaris mag zijn ambt slechts verlenen binnen de grenzen van het arrondissement waar zijn standplaats gevestigd is. Zo is het actieterrein van een notaris die in Oostende is benoemd beperkt tot het arrondissement Brugge. De specifieke kenmerken van het arrondissement (bevolkingsdichtheid, economische activiteit,...) wegen dus op de productiviteit van de individuele notaris. Niets belet echter dat een notaris in zijn thuishok de verkoop regelt van een onroerend goed dat buiten 'zijn' arrondissement gelegen is. Het standplaatsstelsel is niet helemaal sluitend.

Een doeltreffender organisatie en de verregaande informatisering van de kantoren hebben de verwerkingscapaciteit aanzienlijk verhoogd. In de voorbije vijfenvertig jaar is het totale volume aan notariële akten met 60% toegenomen. De gemiddelde jaarlijkse output per notaris steeg van 384 akten in 1950 naar bijna 600 in 1996. In verhouding tot de bevolkingsomvang nam het aantal akten per 100.000 inwoners in die periode toe van 5.264 tot 7.060. (Meer gedetailleerde gegevens over deze evolutie zijn te vinden in tabel 9.) Niet te vergeten is dat deze opwaartse trend ook verbonden is met economische ont-

TABEL 9. EVOLUTIE VAN DE NOTARIËLE ACTIVITEIT, 1850-1996

	aantal notarissen	notarissen per 100.000 inwoners	aantal hulpkrachten*	notariële akten**	akten per notaris**	akten per notaris en hulpkrachten*/**	akten per 100.000 inwoners**
1850	984	22		159.485	162		3.603
1860	984	21		198.883	202		4.203
1870	984	19		204.641	208		4.022
1880	984	18		240.789	245		4.362
1890	1.007	17		226.324	225		3.729
1900	1.090	16		249.227	229		3.723
1910	1.113	15		274.466	247		3.697
1920	1.136	15		488.530	430		6.596
1930	1.170	14	3.031	417.704	357	99	5.161
1940	1.188	14		170.311	143		2.053
1950	1.187	14	2.637	455.573	384	119	5.264
1960	1.172	13	2.678	499.127	426	130	5.438
1970	1.206	12	3.362	555.627	461	122	5.757
1980	1.226	12	3.757	598.467	488	120	6.073
1985	1.224	12	3.263	538.434	440	117	5.462
1990	1.222	12	4.004	686.939	563	131	6.905
1991	1.221	12	3.961	649.040	532	125	6.500
1992	1.220	12	4.247	693.143	568	127	6.916
1993	1.220	12	4.279	710.362	582	129	7.056
1994	1.220	12	4.356	731.649	600	125	7.243
1995	1.221	12	4.299	650.283	533	117	6.419
1996	1.221	12	4.385	±715.000	586	128	±7.060

bronnen

1850-1920: J. Demblon, *Tout savoir sur les notaires*, Brussel, 1988 / 1930-1995: Koninklijke Federatie van Belgische Notarissen, *Notarius*, 1986/6, 175; *Bulletin van Vragen en Antwoorden*, Kamer, 1993-1994, 2 mei 1994, Vr. nr. 1060; *Statistisch zakjaarboek*.

* Het gaat hier alleen om de hulpkrachten die bekend staan bij het sociaal secretariaat van de Federatie.

** Hierin zijn de onderhandse akten niet begrepen.

wikkelingen. Een dalende conjunctuur kan trouwens tijdelijk voor een terugval van het aantal akten zorgen.

Naast de eigenlijke notariële akten kunnen notarissen ook onderhandse overeenkomsten opstellen. Deze laatste zijn meestal goedkoper voor de cliënt, maar hebben niet dezelfde rechtskracht. Cijfers over deze activiteit ontbreken evenwel, net zoals er nauwelijks gegevens zijn over de werkzaamheden die niet tot een akte leiden.

DE KAMERS

De notarissen zijn op arrondissementeel niveau georganiseerd. Ze ontmoeten elkaar in principe maandelijks in een studiering. Twee keer per jaar komen ze in algemene vergadering bijeen. Ze beraden zich dan over aangelegenheden die de uitoefening van het ambt betreffen en kiezen de leden van de Kamer van notarissen. Elke Kamertelt zeven leden (negen als het gerechtelijk arrondissement meer dan vijftig notarissen telt) en is te beschouwen als het plaatselijke machtscentrum. De Kamers handhaven, zij het tot op zekere hoogte, de tucht onder de notarissen, hebben een reglementeringsbevoegdheid inzake de boekhouding en de notariële aansprakelijkheid, voorkomen en bemiddelen bij geschillen tussen notarissen. Bovendien beschikken ze over een ruime adviserende bevoegdheid. Ze worden, bijvoorbeeld, geconsulteerd bij de oprichting, afschaffing of verplaatsing van een kantoor.

DE BEROEPSGEMEENSCHAP

DE FEDERATIE

Er is tot op heden geen enkele wettelijk georganiseerde instelling die het hele notariaat op nationaal niveau groepeerst. De 26 Kamers van notarissen zijn wel op vrijwillige basis verenigd in een in 1891 opgerichte Koninklijke Federatie van Belgische Notarissen. Onder impuls van de Federatie is in de loop der jaren een brede waaier van diensten uitgebouwd. Een deel ervan situeert zich op het sociale en fiscale vlak. Er is een sociaal secretariaat voor de notarissen, een gemeenschappelijke verzekeringskas, een aanvullend pensioenfonds. Andere diensten hebben betrekking op de juridisch-technische kant van de notariële activiteiten. Zo is er een consultatiecentrum, waar notarissen terecht kunnen met vragen over moeilijke dossiers.

De Federatie speelt onmiskenbaar een belangrijke rol in de ontwikkeling van het beroep. Nochtans heeft ze geen enkele wettelijke macht. Ze is, bijvoorbeeld, niet bevoegd om bindende reglementen op te leggen aan alle notarissen. Ze kan enkel aanbevelingen formuleren en ter goedkeuring voorleggen aan de Kamers. Dat is een omslachtige procedure. Om dat te veranderen ijvert de Federatie voor de oprichting van een Nationale Kamer. Die instantie, waarvan ook sprake is in het wetsontwerp dat het notariaat wil reorganiseren, zou een aantal bevoegdheden overnemen van de arrondissementele Kamers.

DE RADEN

Binnen de Federatie bestaan er twee autonome raden, een Nederlandstalige en een Franstalige. Die raden zijn vooral actief

op het vlak van de vorming van de notarissen en hun medewerkers. Daarnaast trachten ze meer uniformiteit te realiseren in het gedrag van de notarissen. Zo wil de (voorzitter van de) Nederlandstalige Raad dat alle notarissen een gedetailleerde kostenstaat meedelen aan de cliënt, ook als die daar niet om vraagt. De raden besteden ook veel aandacht aan de communicatie met de buitenwereld. Ze informeren het publiek via brochures, artikelen in de pers, opendeurdagen.

DE VERENIGINGEN VAN HET PERSONEEL

De beroepsvereniging van het notarispersoneel groepeerde zo wat een derde van alle bedienden die in het notariaat zijn tewerkgesteld. Ze is nationaal georganiseerd, met afdelingen in de diverse arrondissementen. Het hoofddoel van de vereniging is het verdedigen van de sociale belangen van het personeel. Daarnaast is ze ook actief op het terrein van de vorming en de bijscholing van het personeel. Ze heeft een eigen tijdschrift (*Waarvan akte / La basoche belge*) dat maandelijks verschijnt.

In 1991 hebben de Nederlandstalige licentiaten in het notariaat, onder impuls van de Nederlandstalige raad van de Federatie, een aparte vereniging opgericht (VLN: Vereniging Licentiaten Notariaat). Twee jaar later ontstond een soortgelijke vereniging voor de Franstalige licentiaten (ALN: Association des Licenciés en Notariat). Die organisaties streven naar een verbetering van de positie van de licentiaten in de notariskantoren. Zo vragen ze, als blijk van erkenning voor hun werk, de vermelding van de kandidaat-notaris op het briefhoofd van

het kantoor en meer mogelijkheden op het vlak van vorming en bijscholing. Ze volgen het wetsontwerp tot hervorming van het professioneel statuut op de voet en ijveren voor een gunstiger fiscaal en sociaal statuut voor de kandidaat-notaris.

EEN HYBRIED BEROEP

Wie een huis koopt wil dat de afspraken met de vorige eigenaar op stevige grond gevestigd zijn. Dat is de reden waarom overal ter wereld dergelijke overdrachten in een formele vorm gegoten worden. Er zijn echter wel grote verschillen in de manier waarop deze activiteit verloopt en in de organisatie van het beroep dat voor deze handeling instaat. Alleen al in West-Europa zijn er op zijn minst drie uiteenlopende types te onderscheiden. In Portugal, bijvoorbeeld, is de notaris een overheidsambtenaar, meer niet. In de Scandinavische en Angelsaksische landen bestaat het notariaat als zelfstandige professie niet. Notariële handelingen worden, in het kader van een nevenberoep, verricht door een rechter (Denemarken) of een *solicitor* (Verenigd Koninkrijk). In België is een derde type werkzaam, het Latijnse notariaat, waarin openbaar ambt en vrij beroep op een opmerkelijke wijze samengaan.

De dualiteit in beeld brengen die het Belgische notariaat door en door tekent is een bijzonder moeilijke onderneming. De externe waarnemer heeft te doen met een klein, gesloten korps. Recente ontwikkelingen – de aanvallen op het monopolie en de geplande hervorming van het beroep – hebben de notarissen verplicht de vensters wat open te zetten. Maar wat naar buiten komt is gefilterd en, vooral, helemaal doordrongen van

het eigennuttige discours van de beroepsgroep. Daarom is het nauwelijks mogelijk zicht te krijgen op hoe het notariaat feitelijk functioneert. Toch is in wat volgt geprobeerd om wenselijkheid en werkelijkheid zoveel als kan te scheiden.

EEN BIJZONDER OVERHEIDSAMBT...

De notaris oefent een door de wet ingesteld ambt uit en is daarbij bekleed met een deel van het overheidsgezag, zo luidt de officiële versie van zijn opdracht. De wettelijke regeling daarvan dateert al van 16 maart 1803, de dag waarop het notariaat zijn huidige juridische gestalte kreeg. Volgens artikel 1 van de wet van 1803 is de notaris 'aangesteld om alle akten en overeenkomsten te verlijden, waaraan partijen de authenticiteit van overheidsakten moeten of willen verlenen.' Een afspraak, door de notaris bezegeld, heeft volledige rechtskracht, want zij is uitvoerbaar en afdwingbaar zonder rechterlijk vonnis. In die authenticatie ligt de kern van het overheidsambt dat de notaris opneemt. Bij het uitoefenen van die taak int hij gelden voor de staat, de zogeheten registratierechten. Ook daarin is de notaris onderaannemer van de overheid.

Dat het notariaat drager is van wat men een gedelegeerd staatsgezag noemt heeft verregaande gevolgen.

Er zijn, ten eerste, aan die opdracht enkele lasten verbonden. Zo is er een verplichte ambtsverlening, wat inhoudt dat een notaris in principe niet mag weigeren een notariële akte op te stellen als hij daarom wordt verzocht, ook al liggen de productiekosten hoger dan het honorarium. Er is ook het standplaatsstelsel. Notarissen kunnen zich niet vrij vestigen. Ze wor-

den benoemd in een bepaalde gemeente of stad en mogen enkel akten verlijden binnen het arrondissement, waarin hun kantoor gelegen is. Met die regeling probeert de overheid te vermijden dat de notarissen zich uitsluitend zouden nestelen in economisch rendabele gebieden. Bovendien is er de plicht van onpartijdigheid. Bij het opstellen van een akte wordt verwacht dat de notaris rekening houdt met de belangen van alle partijen. Daarom wegen er ook tal van onverenigbaarheden op het beroep.

Maar de notaris geniet, als titularis van een openbaar ambt, ook van bijzondere voorrechten. Bij de aankoop van een huis, het aangaan van een hypothecaire lening of de adoptie van een kind is de tussenkomst van een notaris wettelijk verplicht. Hetzelfde geldt ook bij de oprichting van een vennootschap. Dat is wat men het functioneel monopolie noemt: alleen de notaris is bevoegd om authentieke akten af te leveren. De beroepsgroep kan dus rekenen op een vaste vraag. Daar bovenop is het aantal notariskantoren wettelijk beperkt. Ook de spreiding ervan is gereguleerd. Er is, met andere woorden, een territoriaal monopolie. Dat beperkt in zekere mate de onderlinge concurrentie. De notaris is daarnaast ook nog voor het leven benoemd. Een en ander is, ten slotte, aantrekkelijk in het kader van de Europese eenmaking. De beroepsgroep beklemtoont al jaren dat de notaris optreedt als openbaar ambtenaar in alle aspecten van zijn beroep. Daardoor zijn de vrijheid van vestiging en het vrije verkeer van diensten, voorzien in de artikelen 52 en 59 van het Verdrag van Rome, niet van toepassing op het notariaat. Buitenlandse notarissen kunnen zich dus niet in België komen vestigen, noch hier akten verlijden.

OVER DE INTERPRETATIE VAN DE OVERHEIDSOPDRACHT

De beroepsgroep heeft niet nagelaten om de overheidsopdracht in voor de notarissen aantrekkelijke termen te interpreteren. Dat de notariële akten rechtskracht hebben en dus voor zekerheid zorgen voorkomt, zo zeggen zij, vele geschillen. Het notariaat brengt bijgevolg rust in de samenleving. Als vanzelf valt dan de uitspraak dat de notarissen in hun overheidsambt aan preventieve justitie doen, iets waarvoor zij in deze tijden van gerechtelijke achterstand op waardering rekenen. De notarissen beklemtonen bovendien dat zij de kern van hun opdracht, het authenticeren van overeenkomsten en afspraken, op zeer actieve wijze invullen. Hun inbreng beperkt zich niet, beweren zij, tot het zetten van een officiële stempel op een document. Er is voorafgaandelijk objectief en onpartijdig advies. Dat potentialiseert de waarde van de akte. Om die reden, aldus nog de notarissen, kan hun werk niet door gewone ambtenaren gedaan worden. En die overweging leidt uiteraard tot de stelling dat openbaar ambt en vrij beroep als een niet te scheiden Siamese tweeling te beschouwen zijn.

...EN EEN VRIJ BEROEP

DE KENMERKEN VAN HET VRIJ BEROEP

Een wezenlijke dimensie van een vrij beroep is de verregaande controle op wie toegang krijgt tot de professionele gemeenschap. In het geval van het notariaat is deze karaktertrek in bijna zuivere vorm aanwezig. Gemiddeld stapte er jaarlijks slechts een veertigtal nieuwelingen het korps binnen. Maar belangrij-

ker nog is de familiale verankering van de kantoren. Sinds jaar en dag is iets meer dan de helft van de benoemingen een erfelijke aangelegenheid: de vader wordt opgevolgd, soms door zijn echtgenote, vaker door een van zijn kinderen of schoonkinderen. Daarnaast gaat een aantal benoemingen naar een vertrouwde medewerker van de overleden of terugtrekkende notaris. Dat maakt een nauwgezette screening van de kandidaten voor een vacant kantoor eigenlijk overbodig, want het risico dat ongewenste elementen de beroepsgroep binnendringen is bijna onbestaande. Het enige probleem ligt in de resterende benoemingen. Deze zijn in grote mate het voorwerp van partijpolitieke interventies.

De toegang tot het beroep

De opvolging van de notarissen was tot voor kort geregeld in een protocolakkoord dat in 1975 tot stand kwam tussen de voorzitter van de Federatie van notarissen en de minister van justitie, Herman Vanderpoorten. Daarin was de voorkeur uitgedrukt voor de opvolging door een bloed- of aanverwant in rechte lijn of de echtgenote. Als er zo'n familiale kandidaat-opvolger (een 'rechtstreeks preferentieel opvolger') was, maakte men geen vacature bekend. Het ontslag van de notaris viel dan samen met de benoeming van zijn echtgenote, (schoon)zoon of (-)dochter. Sterker nog: als de notaris voortijdig kwam te overlijden – dat wil zeggen voordat de familiale kandidaat-opvolger aan de benoemingsvereisten voldeed – werd een interim-notaris benoemd. Die moest dan na verloop van tijd plaatsmaken voor het familielid van de overleden notaris. Als er geen 'rechtstreeks preferentieel opvolger' was, ging de voor-

keur naar een medewerker die minstens vijf jaar in dienst was op het kantoor. Dat protocol is in de zomer van 1996 door de minister van justitie, Stefaan de Clerck, afgeschaft. Vanaf 1 juli 1996 wordt elke vacature gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad. Alle geïnteresseerde kandidaat-notarissen kunnen dan postuleren. Dat is nieuw. In de brief, gericht aan de voorzitter van de Koninklijke Federatie van Belgische Notarissen, waarin de minister van justitie de afschaffing van het protocolakkoord aankondigt staat te lezen: 'Hierbij aansluitend lijkt het mij bovendien aangewezen dat een nadere heroriëntering zou worden uitgewerkt wat betreft de inhoud van de adviezen, waarbij speciale aandacht moet besteed worden aan bijzondere verdiensten en/of kwaliteiten van de kandidaat-notaris in het licht van de volgende criteria: 1. wetenschappelijke vaardigheden; 2. professionele vaardigheden; 3. de continuïteit van de notariële dienstverlening.' Vooral het laatste criterium zorgde binnen de regering Dehaene II voor spanningen tussen christen-democraten en socialisten. Dat verklaart ook waarom de hervorming van het notarieel statuut zo lang op zich laat wachten. Later in het hoofdstuk komt dat probleem opnieuw ter sprake.

De opheffing van het automatisme van de preferentiële opvolging hing al een tijdje in de lucht. Dat heeft meegebracht dat sommige notarissen vroeger dan voorzien hun kantoor vacant hebben verklaard en aan een (schoon)zoon of (-)dochter hebben overgemaakt. Daarmee wilden zij zich indekken tegen het risico van een toegangsprocedure die de rode loper voor hun familieleden zou afschaffen.

De benoeming tot notaris impliceert de overname van een

kantoor en de betaling van een vergoeding aan de uittredende notaris of zijn erfgenamen. Op dit ogenblik bedraagt de overnamevergoeding gemiddeld zo'n tien à elf miljoen frank. Voor sommige kantoren moet echter meer dan dertig miljoen frank neergeteld worden. Minister De Clerck heeft in juli 1997 wel beloofd een regeling uit te werken die de overnameprijs kan democratiseren.

Jaarlijks behalen meer dan honderd juristen het diploma van licentiaat in het notariaat. Een deel ervan is niet geïnteresseerd in een loopbaan in het notariaat. Zij hebben de opleiding gevolgd als bijkomende vorming. De rest vat de stage aan, vaak in de hoop ooit zelf notaris te worden. Maar er komt elk jaar slechts een veertigtal standplaatsen vrij. En het criterium van de continuïteit sluit tot nog toe voor sommigen de weg af. De vooruitzichten op een benoeming zijn dus voor de meesten vrij gering. Het streven naar een beter statuut voor de kandidaat-notaris is daarop geënt. Momenteel is er een duizendtal licentiaten in het notariaat in de kantoren werkzaam. In het verleden was de mobiliteit van die groep erg groot. Heel wat licentiaten verlieten het notariaat (kort) na de stage. Naar verluidt is dat aan het veranderen, wellicht als gevolg van de geplande hervorming van het professioneel statuut. In de toekomst zouden licentiaten in het notariaat immers nauwer betrokken worden bij de uitoefening van het notarisambt. Onder bepaalde voorwaarden zullen ze zich kunnen associëren met notarissen. Dat geeft hen het recht om alle notariële functies uit te oefenen, als een volwaardig partner van de notaris. Maar, zo luidt een eerste restrictie, alleen wie na een proef en een benoeming de titel van 'erkend kandidaat-notaris' zal mo-

gen dragen, zal in een associatie kunnen stappen. Bovendien is het niet evident een notaris te vinden die bereid is zich te associëren. En bij ontbinding van de associatie verliest de kandidaat-notaris opnieuw het recht zelfstandig notariële functies uit te oefenen.

Het aanbod

Vrije beroepen hebben een door de overheid verleend monopolie als belangrijkste inkomensbron. Maar de notarissen, zoals de advocaten trouwens, proberen hun afhankelijkheid van dat monopolie te verminderen. Zij trachten de mensen ervan te overtuigen dat de beroepsgroep een ruimer aanbod aan diensten heeft dan alleen het regelen van door de wet verplichte akten. Veel vroeger dan de advocaten hebben de notarissen beseft dat het daartoe nodig is het publiek ononderbroken te bewerken. In het midden van de jaren zeventig al is gestart met het verspreiden van folders over diverse materies uit de notariële praktijk. Er kwamen brochures over echtscheiding door onderlinge toestemming, adoptie en afstamming, aktekosten, landpacht... Men verzorgt ook vraag-en-antwoordrubrieken in kranten en tijdschriften en werkt mee aan radio- en televisie-uitzendingen. Om de twee jaar zijn er opendeurdagen. Op beurzen en salons, zoals Batibouw, kan de bezoeker gratis advies krijgen.

De Koninklijke Federatie heeft het voortouw genomen in de promotie van het beroep. In 1995 lanceerde zij een ambitieus 'Strategisch Plan'. Eén element daarin was een zeven maanden durende (en dure) informatiecampaagne. In dertien tijdschriften (waaronder *Onze Tijd*, *Ouders*, *Knack*, *De Bond* en *Trends*)

kon de lezer vernemen dat hij er belang bij heeft bij elke belangrijke gebeurtenis in zijn leven een notaris te raadplegen. Als voorbeelden werden gegeven: samenwonen, trouwen, scheiden; geboorte en adoptie; erfenis, schenking, testament; verkoopovereenkomsten; vennootschappen, verenigingen, kapitaalverhoging. Dat alles onder de slogan: 'De notaris luistert, geeft raad en tekent mee'. De notaris profileert zich daarmee uitdrukkelijk als raadsman, bemiddelaar, verzoener en zelfs ombudsman. Maar het wordt dringen op die markt. Ook de advocaten, de gerechtsdeurwaarders, de accountants en de overheid (via de proliferatie van de ombudsformule) bieden adviesdiensten aan. Open concurrentie is het gevolg.

De Federatie getroost zich tevens veel moeite om negatieve berichtgeving over de beroepsgroep de kop in te drukken. Zij doet dat, bijvoorbeeld, door de verspreiding van wat zij *position papers* noemt. Ook het huisblad *Notarius* bevat nota's en documenten waarmee de leden van de beroepsgroep zich kunnen wapenen. De Federatie antwoordt bovendien onmiddellijk op kritiek in de pers. Soms is ze de media zelfs een stapje voor. Zo had ze al een antwoord klaar op de BRTN-Panorama-reportage over notarissen, nog voor die was uitgezonden.

De deontologie

Net zoals in het geval van de advocatuur heeft de wetgever zich onthouden van een gedetailleerde opsomming van de deontologische regels. De beroepsgemeenschap, in casu de plaatselijke Kamer van notarissen, speelt dus een cruciale rol in de regulering van het beroep. Elke Kamer houdt in principe toezicht op de notarissen. Zij kan echter alleen lichte tuchtsancties opleg-

gen (zoals de terechtwijzing of de 'censuur met berisping'). Zo is zij niet bevoegd om haar leden een disciplinaire geldboete op te leggen, hen te schorsen of af te zetten. Zij kan die sanctie wel uitlokken door de tuchtzaak bij de rechtbank van eerste aanleg aanhangig te maken.

De beslotenheid van de tuchtprocedure laat het de buitenstaander trouwens niet toe om enig zicht op deze materie te krijgen. Bovendien reikt de autonomie van de lokale Kamers op dit vlak erg ver, wat de waarneming nog moeilijker maakt. Wel is het zo dat de Federatie al enige tijd aanstuurt op de redactie van een eenvormige deontologie. Een ad-hoccommissie heeft, met het oog op die operatie, een verzameling van alle plaatselijke codes aangelegd. In de door de regering geplande hervorming van het beroep zit ook het voorstel om een Nationale Kamer op te richten. Die zou dan op het stuk van de beroepsethiek een overkoepelende en sturende rol kunnen vervullen. Maar, zoals in zovele andere dossiers, rijdt ook hier de trein der traagheid.

In de praktijk is vooral de controle van de notariële boekhouding van belang. Deze steunt op een koninklijk besluit dat dateert van 14 december 1935. In elk arrondissement duidt de Kamer een commissie van toezicht aan, bestaande uit notarissen en/of ere-notarissen. Die commissie kan een extern expert, een bedrijfsrevisor bijvoorbeeld, gelasten met de eigenlijke controle. De expert maakt zijn opmerkingen over aan de commissie, die een verslag opstelt en overhandigt aan de Kamervoorzitter. Binnen het notariaat is er een garantiefonds, de Notariële Zekerheid, waaraan slachtoffers van insolvable of oneerlijke notarissen een schadeloosstelling kunnen vragen.

Zijn financiering geschiedt uitsluitend door bijdragen betaald door de notarissen. Het fonds beslist autonoom over elk dossier en kan bijgevolg weigeren tussenbeide te komen. De schadevergoeding is dus geen afdwingbaar recht van de cliënt. Deze instantie speelt ook een rol om problemen te voorkomen. Zo kan een notaris die met tijdelijke financiële moeilijkheden te kampen heeft er een lening bekomen tegen een gunstige rentevoet. Of hij kan op kosten van de Notariële Zekerheid bijstand krijgen van een bedrijfsrevisor. De preventieve werking van het fonds ligt, ten slotte, in het feit dat na een *crash* van een notaris de collega's uit het arrondissement gedurende tien jaar een dubbele bijdrage moeten betalen – omdat er onvoldoende controle was geweest. Zo betalen de Brusselse notarissen momenteel jaarlijks elk 120.000 fr., als gevolg van twee recente *sinistres*, zoals dat in het eufemistisch notarisjargon heet.

De honoraria

De notaris rekent hoge bedragen aan voor het verlijden van een notariële akte. Maar wat hij voor een akte ontvangt is meer dan wat hij er zelf aan verdient. Een deel van het geld is immers voor de fiscus bestemd. Dit zijn de registratierechten. Bij de koop van een onroerend goed, bijvoorbeeld, bedraagt die belasting normaal 12,5% van de prijs die in de akte is vermeld. De notaris int dat bedrag, laat het een tijdje op zijn rekening renderen en stort het door naar de fiscus. Een tweededeel gaat naar derden en dient om allerlei kosten te dekken. Het gaat om alle uitgaven die de notaris moet doen bij de voorbereiding, de opmaak en verdere afwerking van een akte (zegelrechten, attesten van Stedebouw...). Die kosten verschillen in functie van

de aard van de akte en de omvang van de opzoekingen. Ten slotte is er het eigenlijke ereloon van de notaris, de vergoeding voor zijn diensten. Dat honorarium kan hij in de meeste gevallen niet volledig vrij bepalen. Er is een aantal wettelijke maximumtarieven, die gelden voor alle notarissen en bij koninklijk besluit zijn vastgelegd. Voor andere verrichtingen beveelt de Federatie een minimumtarief aan. Dat is, bijvoorbeeld, het geval voor het opstellen van een huwelijkscontract. Zo trachten de onderlinge prijsverschillen te reduceren. Van Eric Deckers, tot eind maart 1996 voorzitter van de Federatie, is de volgende verantwoording: 'Er moeten minimumtarieven bestaan voor alle prestaties van de notaris, ongeacht of ze verbonden zijn met een akte, ongeacht of de notaris wordt aangesproken als notaris of expert. Dit is nodig om de onafhankelijkheid van de notaris te vrijwaren in een samenleving die zo competitief is ingesteld dat ze via "notary shopping" het ambt in het marktgebeuren zou betrekken; het is al meer gezegd: justitie staat buiten en boven de markt. Minimumtarieven zijn nog nodig om het beroep te beveiligen tegen de zogenaamde collega's die onder de mom van sociaal optreden in feite werkende handelaars zijn die potentiële cliënten zoeken te binden door te goedkoop of gratis te presteren.' (interne nota van de Koninklijke Federatie van Notarissen). Elke Kamer heeft wel de vrijheid om die aanbevelingen van de Federatie al of niet over te nemen en op te leggen aan haar leden. Het gaat om minimumtarieven: de notaris beschikt hier dus over enige speelruimte. Wat zojuist besproken is, heeft trouwens alleen betrekking op de notaris-ambtenaar en de notaris-raadsman. Wie in het beeld ontbreekt is de notaris-zakenman: hij die, bijvoor-

beeld, onroerende goederen verhandelt. Eric Deckers is van mening dat er hier geen regulering nodig is: 'In de vrije tarificatie zal de notaris, conform de tradities van het vrij beroep, zelf bepalen wat opportuun is en wat strookt met de waardigheid van het beroep' (idem).

VERANTWOORDING

Een monopolie, numerus clausus, beroepserfelijkheid: het zijn aspecten van de professie die door de notarissen verantwoord moeten worden. Die zoektocht naar legitimatie is nooit af en vergt grote inspanningen. Zoals de advocatuur wijst het notariaat op zijn cruciale maatschappelijke opdracht, zijn unieke service en zijn onmisbare kennis en deskundigheid. Wat hier volgt is geschreven in de termen van de beroepsgroep. Bedenkingen bij deze rechtvaardigingsgronden komen straks.

Een onvervangbare maatschappelijke opdracht

De kerntaak van de notaris is, zo zegt de beroepsgroep, geschillen voorkomen door te zorgen voor rechtszekerheid. Hij vervult daarbij een dubbele brugfunctie: tussen burgers onderling en tussen staat en burger. Als bemiddelaar tussen burgers is zijn hele optreden gericht op de overeenkomst. Hij onderhandelt en verzoent tot een akkoord is bereikt. Het vastleggen van dit akkoord in een notariële akte voorkomt geschillen. Zo'n document is immers in hoge mate onbetwistbaar en is, zoals een vonnis of arrest, direct uitvoerbaar. In *De notarisgids* (Roeselare, 1996) schrijven Demil en Bellens: 'Zonder de bemiddeling van een notaris zou het aantal rechtszaken inderdaad toenemen. Niet voor niets wordt het Amerikaanse rechts-

systeem gekenmerkt door een exploderend aantal rechtszaken die betrekking hebben op contracten en vastgoedtransacties. Het ontbreken van een notariaat en van een instrument zoals de authentieke akte in de Verenigde Staten is daaraan zeker niet vreemd.⁷ In dit verband duikt ook de al eerder besproken verplichte ambtsverlening op. Akten in de familiale sfeer zijn vaak niet winstgevend. Toch wordt van de notaris verwacht dat hij dat soort overeenkomsten bezegelt. Dit is een cadeau aan de gemeenschap, zegt de beroepsgroep. Meteen ligt hier ook een verantwoording voor de wél lucratieve tarieven voor andere akten. Het is een kwestie van kruissubsidiëring. Sommigen gaan in die redenering zeer ver: 'Als wij inderdaad behoorlijk gehonoreerd worden, laat ons tarief toe gratis raad en bijstand aan cliënten te verlenen' (Frans Bouckaert, notaris en hoogleraar, *De Standaard*, 9 maart 1993). Er bestaan nu concrete plannen om jaarlijks een fonds van vijftig miljoen frank aan te leggen (via een 'taks' op bepaalde akten) om kosteloze bijstand te kunnen verlenen aan onbemiddelde mensen.

De notaris slaat bovendien een brug tussen staat en burger. Als openbaar ambtenaar is hij een instrument van de staat. Hij moet zorgen voor een correcte toepassing van de wet. De communicatie loopt ook in de andere richting, van de bevolking naar de overheid. Het notariaat is getuige van wat er in de maatschappij leeft en stuurt signalen naar de overheid. Zo heeft het korps onlangs een witboek opgesteld over de juridische problemen rond ongehuwd samenwonen.

Een unieke service

De notaris is de man die rust en zekerheid brengt, zo luidt het.

Hij helpt mensen bij het nemen van belangrijke beslissingen, zoals een huis kopen. Hij doet dat op een objectieve en onpartijdige manier. Hij wijst de partijen op hun rechten en plichten en stelt een overeenkomst op die juridisch geldig, doeltreffend en rechtvaardig is. Daarna zal hij aan die overeenkomst een bijzondere rechtskracht geven, door haar in een authentieke akte vast te leggen.

Een vaak belichte dimensie van de service die de notaris levert is de ruime beschikbaarheid. In de termen van een van de *position papers*: 'Het beroep vereist een grote inzet. De notarissen hebben een algemene en actieve zorgplicht; ze werken veel en kijken niet op een uurtje.' Er is ook de persoonlijke verantwoordelijkheid. De notaris verbindt zichzelf met zijn hele vermogen. Dat is een van de pijlers van het beroep, zegt men. Maar nog het meest is er het argument van de vertrouwensband tussen de adviesverlener en de cliënt. Daar ligt ook de grondslag voor het vrij beroep. 'Vertrouwen,' schrijft Eric Deckers, 'groeit in vrijheid. (...) Die vertrouwensband is dan nog verder gediend door de stimuli die eigen zijn aan het vrij beroep: de positieve prikkel van de opbouw van welstand, naam en faam en de negatieve prikkel van de persoonlijke aansprakelijkheid' (interne nota van de Koninklijke Federatie van Notarissen).

Een onmisbare kennis en deskundigheid

Het notariaat beschikt over een ruime deskundigheid in materies die traditioneel tot zijn terrein behoren, zoals adoptie, huwelijk, testament en verkoop. Die kennis op peil houden is geen sinecure, zegt de beroepsgroep. Maar via allerlei publi-

caties informeert de Federatie het notarissenkorps over wetswijzigingen. Dat garandeert kwaliteit, zo wordt gezegd.

EEEN MERKWAARDIGE COMBINATIE

De fusie van een openbaar ambt en een vrij beroep veroorzaakt een intrigerende mix van, vaak tegenstrijdige, kenmerken. Vooraanstaande notarissen werken met de stelling dat justitie boven en buiten de markt staat, dat hun ambt niet aan de grillen en gevaren van de economische logica mag blootgesteld worden. Maar tegelijkertijd hanteert de Federatie verkooptechnieken die in geen enkel commercieel bedrijf zouden misstaan. En treedt men op het stuk van de adviesverlening in open concurrentie met advocaten. Bovendien is een deel van hun inkomen de vrucht van activiteiten op de immobiliënmarkt. Notarissen doen, ter rechtvaardiging van hun monopolie, een beroep op het publieke karakter van hun activiteiten, maar in meer dan de helft van de gevallen is de overdracht van dat overheidsambt een erfelijke aangelegenheid en de inzet van een miljoenentransactie. Zij zijn voor wat het verlijden van akten en het geven van advies betreft voorstander van een strikt gebonden prijsvorming. Dat moet de beroepsgroep behoeden voor de nefaste gevolgen van *notary shopping*. Maar tegelijkertijd verwerpt een ex-voorzitter van de Federatie elke tarificatie van alle andere activiteiten en verzet hij zich tegen 'de alomtegenwoordige neiging tot regulering'.

PROBLEMEN

De Belgische advocatuur vertoont al jaren het beeld van een beroepsgroep-in-moeilijkheden. Meer recent is ook een andere sector in de wereld van het recht, de magistratuur, onder zware druk gekomen. In vergelijking daarmee verschijnt het notariaat als een oase van rust. Toch is dit in zekere opzichten slechts schijn. De notarissen zien zich geconfronteerd met problemen die op middellange termijn grote risico's inhouden.

HET MARKTAANDEEL

Het door de overheid verleende monopolie is de kurk waarop het notariaat drijft. Van tijd tot tijd is er in de publieke opinie kritiek te horen op wat dan als een overbodige luxe wordt beschouwd. Soms verschijnen de twijfels naar aanleiding van geruchtmakende notariële *crashes*. Dat was het geval in de jaren zeventig. In het begin van de jaren negentig dook de polemiek over de zin van het notarismonopolie en het nut van het ambt opnieuw op. Gangmaker was de Domino-groep, een losvaste verzameling van jonge SP-politici. Hun pleidooi voor de afschaffing van het monopolie deed een heftige discussie losbarsten. De PVV-jongeren sloten zich bij de opvattingen van de Domino-mensen aan. Maar ook binnen de beroepsgroep zelf waren dissidente opvattingen te beluisteren. Zo zei een erenotar in een gesprek met *Het Belang van Limburg* (7 december 1992): 'De dienst op zich is onontbeerlijk en wordt ook naar behoren uitgevoerd. Maar moet dit het exclusieve terrein blijven van een klein, bevoorrecht groepje waarin de erfopvol-

ging een beslissende rol speelt? Volgens mijn bescheiden mening zou de dienst óók kunnen geleverd worden door iemand die alleen maar notaris-ambtenaar is...' Binnen de Federatie is meteen groot alarm geblazen. Langs allerlei kanalen – vrije tribunes in kranten, interviews op radio en televisie, contacten met politici – is getracht de bedreiging af te wentelen. Dat lijkt voorlopig gelukt te zijn. Toen Melchior Wathélet, toen minister van justitie, medio 1995 de hervormingsvoorstellen inzake het notariaat presenteerde, bleek dat het helemaal niet de bedoeling was aan de verplichte inschakeling van de notaris te raken.

Het valt niet te ontkennen dat het monopolie gedeeltelijk aan waarde verliest. Daarover Charles Sluys, oud-voorzitter van de Koninklijke Federatie: 'Wanneer wij vaststellen dat in grote belangrijke dossiers de cliënten, voor materies die traditioneel tot de bevoegdheid van de notaris behoren, zich in de eerste plaats tot andere vrije beroepen wenden en slechts daarna naar de notaris gaan om authenticiteit aan de door deze beroepen opgestelde overeenkomst te geven, voelt men dat er iets hapert. De notaris moet ten allen prijze vermijden dat zijn ambtsuitoefening zich beperkt tot het verlenen van authenticiteit, want dat kan om het even welke ambtenaar.' (in *De Standaard*, 25 februari 1993). Daarom is het notariaat niet zo gelukkig met de reikwijdte van het huidige monopolie. Voor sommige zaken is een regeling via notariële akte verplicht, terwijl het nut daarvan op zijn minst twijfelachtig is. In andere aanlegenheden is de tussenkomst van de notaris essentieel om geschillen te vermijden, maar heeft de wetgever diens interventie niet voorzien. Een enkele keer wordt ook onomwonden

gepleit voor een uitbreiding van de verplichte tussenkomst van de notaris.

Er rijzen ook problemen rond andere monopolistische praktijken. Zo is er de vraag of de bij wet vastgelegde tarificatie niet in strijd is met artikel 85 van het Verdrag van Rome. Bovendien is er de kwestie van de verenigbaarheid van de interne prijsafspraken (de minimumtarieven) met de Belgische wet van 5 augustus 1991 ter bescherming van de economische mededinging.

DE HONORERING

Een constante in de kritiek op de beroepsgroep heeft betrekking op de hoge kostprijs van de notariële interventie. Het notariaat antwoordt daar stevast op dat de klant blijkbaar niet inziet dat het grootste gedeelte van wat hij betaalt naar de staat en naar derden gaat. Dat dit argument dikwijls niet overtuigt, heeft te maken met de geringe transparantie van de afrekening die de notaris presenteert. Een enquête die de redactie van *Budget & Recht* onlangs onder haar lezers hield, heeft dat duidelijk aangetoond. Slechts 60% van de ondervraagden wist vooraf hoe groot de rekening ongeveer zou zijn. Opmerkelijker is dat bijna één op vijf ondervraagden geen eindafrekening kreeg. Daar komt nu wel geleidelijk verandering in, ook al omdat de Federatie sterk aandringt op heldere en meer gedetailleerde kostennota's.

Het notariaat ontkent niet dat het beroep een behoorlijk inkomen meebrengt. (Al hoort daar meestal meteen de bedanking bij dat de verdiensten niet hoger liggen dan deze van een

hoger kaderlid in een bedrijf.) Al even vaak is het argument te horen dat een aantrekkelijk inkomen de notaris moet beschermen tegen de verleiding van onkies of onzorgvuldig professioneel gedrag. Dit is een wat vreemd betoog. Bij uitbreiding zou dat leiden tot een drastische weddeverhoging van, bijvoorbeeld, rechters, politieagenten en beroeps politici.

Er zijn ook vragen te bedenken bij de stelling dat de relatief hoge tarieven bij de overdracht van huizen, appartementen en gronden de verlieslatende familiezaken moeten subsidiëren. In Nederland kwam een studie over de kosten en de opbrengsten van het notariaat in 1994 tot de bevinding dat de familiale dossiers als geheel winstgevend zijn (geciteerd in A. Klammer, 'Een cultureel-economisch perspectief op de Wet op het Notarisambt', *Justitiële Verkenningen*, 1997, nr. 2, pp. 36-37).

DE TOEGANG

Een zo strikte numerus clausus als diegene die van toepassing is op het notariaat is een uitzonderlijke situatie. Toch is er hierover tot in het recente verleden nog maar zelden kritiek geweest. Maar nu is er in de beroepsgroep wél enige onrust ontstaan. De oorzaak ligt in Nederland. Daar circuleert een ontwerp van nieuwe notariswet die de vestiging van kantoren veel vrijer maakt. In diverse documenten, waaronder een *position paper*, heeft de Federatie de verdediging van het Belgische vestigingsbeleid opgenomen. Eric Deckers schrijft daarover: 'Het notariaat is een openbaar ambt en het is ondenkbaar dat overheidsgezag vrij wordt gedelegeerd' (*De Standaard*, 7 december 1992). Hét argument bij uitstek is dat een ongebreidelde toe-

name van het aantal notarissen de concurrentie dermate zou opdrijven dat de leefbaarheid van de kantoren in gevaar komt. Dat zou notarissen ertoe kunnen verleiden zaken te doen die niet passen bij een openbaar ambt, zo luidt de redenering. Wildgroei leidt tot kwaliteitsdaling, is de stelling.

Een tweede probleem, dat trouwens veel meer ruchtbaarheid krijgt, betreft de overdracht van vacante kantoren. Dat er in bepaalde gevallen sprake is van regelrechte partijpolitieke bemoeienis ligt al enige tijd zwaar onder vuur, zowel binnen als buiten de beroepsgroep. Die eensgezindheid was er niet met betrekking tot de positie van de kandidaten die bloed- of aanverwant zijn van de ontslagnemende/overleden notaris of die al jaren in het kantoor werkzaam zijn. De minister van justitie heeft, zoals men weet, eenzijdig de procedure van de preferentiële benoemingen opgezegd. Maar er bleef het betwiste benoemingscriterium van de continuïteit van de notariële dienstverlening. Zo'n vereiste is een lege huls, die naar believen kan worden ingevuld. Het notariaat zag in het criterium het middel om voorrang te bepleiten voor familieleden of vertrouwde medewerkers. Anderen daarentegen wierpen op dat continuïteit ook kan betekenen dat de zoon-opvolger de negatieve kenmerken van een kantoor continueert. Marcel Storme, voorzitter van de Vlaamse Juristenvereniging, verklaarde op een jubileumbijeenkomst van de Nederlandstalige Raad van Notarissen (Gent, 29 november 1996): 'De complexiteit van de notariële praktijk vergt dat de beoefenaars van dit beroep over de nodige bekwaamheid, inzet en integriteit beschikken. Deze hoedanigheden gaan niet noodzakelijk over van ouders op kinderen, of van de notaris op de geprivilegieerde medewer-

ker.' (*Notarius*, 1997, nr. 1). De gegevens over de benoemingen in het jaar 1996 suggereren dat het einde van het protocol de aloude traditie niet heeft doorbroken. In tabel 10 valt te lezen dat het aandeel van de familiegebonden benoemingen in 1996 niet gedaald is, ook niet na 1 juli (de dag waarop formeel de werking van het protocol is stilgevallen). Een *position paper* zegt over deze traditie dat zij 'thans door sommigen wordt bekritiseerd. Dit is nog geen reden om thans te verklaren dat wat altijd redelijk goed heeft gewerkt uit den boze was en dat dit nu moet wegvallen terwijl er nog geen valabel alternatief als procedure in werking is.' Alternatieven zijn er wel. Er is het wetsvoorstel van volksvertegenwoordiger Renaat Landuyt, dat een vergelijkend examen als objectivering voorziet. Maar dat idee wekt in de beroepsgroep grote tegenstand. (Zij het niet bij iedereen. Al op 25 februari 1993 schreef Charles Sluyts, oud-voorzitter van de Federatie, in *De Standaard*: 'De enige manier om tot een ernstige selectie te komen die de garantie biedt dat alleen de besten onder de kandidaten tot notaris benoemd worden, is een vergelijkend examen. Zij die met 60% van de punten voor dit examen slagen, zijn benoembaar. Vermits het om een vergelijkend examen gaat, zal degene die het hoogst scoort het eerst aan bod komen.') Een argument contra luidt dat een examen wel de slimste, maar daarom nog niet de meest geschikte kandidaat zal aanduiden. De talenten die in de praktijk nodig zijn (de 'attitudes van de notariële cultuur' heet het bij Eric Deckers), zouden immers niet via een examen op te sporen zijn. Een ander argument is te lezen bij Frans Bouckaert (*De Standaard*, 9 maart 1993): 'Voorts denk ik dat het organiseren van een vergelijkend examen een blaam betekent

**TABEL 10. DE EVOLUTIE VAN HET AANDEEL VAN DE
PREFERENTIËLE BENOEMINGEN. 1975-1996**

JAAR	PREFERENTIEEL	NIET PREFERENTIEEL	TOTAAL	%
1975	22	16	38	57,9
1976	29	14	43	67,4
1977	15	16	31	48,4
1978	18	25	43	41,9
1979	19	8	27	70,4
1980	13	19	32	40,6
1981	12	31	43	27,9
1982	23	36	59	39,0
1983	19	14	33	57,6
1984	13	11	24	54,2
1985	23	27	50	46,0
1986	19	19	38	50,0
1987	15	19	34	44,1
1988	12	14	26	46,2
1989	18	17	35	51,4
1990	18	9	27	66,7
1991	29	28	57	50,9
1992	24	20	44	54,5
1993	40	21	61	65,6
1994	33	18	51	64,7
1995	28	14	42	66,7
1996*	22	21	43	51,2
Totaal	474	427	901	52,6

bron

Koninklijke Federatie van Belgische Notarissen

* vóór 1 juli 1996: 10 pref. benoemingen op 20 = 50%

na 1 juli 1996: 12 pref. benoemingen op 23 = 52,2%

voor de universiteiten die diploma's van licentiaat in het notariaat uitreiken. Zij die geslaagd zijn, moeten andermaal een examen afleggen, alsof de kennis die zij op de universiteit hebben opgedaan, te verwaarlozen is.' Met zo'n redenering zijn ook de overheidsexamens van het Vast Wervingssecretariaat of de selectieproeven in het bedrijfsleven een blamage voor de universiteit. Helemaal gênant is de overweging dat men de zoon of dochter, die ongeveer negen jaar op weg is geweest om de vader op te volgen, toch niet de pas kan afsnijden. Een probleem voor al die pleidooien pro domo is de vaststelling dat de familiale verankering in Nederland nauwelijks bestaat. Volgens een schrijven van de Koninklijke Notariële Broederschap (van 25 november 1993) waren in de periode 1982-1993 slechts 9 van de 740 opvolgingen een overdracht van vader op nakomeling.

Het opheffen van het automatisme van de preferentiële opvolging was slechts een eerste stap in de richting van een meer objectieve benoemingsprocedure. Het was te verwachten dat bekwame licentiaten in het notariaat die niet over de nodige relaties beschikken nog altijd, zoals vroeger, na verloop van tijd zouden afhaken. Tot op heden keerden sommigen het beroep definitief de rug toe en zochten elders werk. Op die manier verloor het korps een aantal waardevolle krachten. Anderen bleven, in vele gevallen verbitterd, achter in een notariskantoor. Dat tastte de kwaliteit van de dienstverlening aan. In principe vallen die notariële medewerkers onder het bediendestatuut. Hun situatie is geregeld in een collectieve arbeidsovereenkomst, maar de notaris kan vrij bepalen in welke weddecategorie ze thuishoren. Voor de licentiaten in het notariaat

is dat doorgaans de hoogste categorie. Dat is echter niet afdwingbaar, want het is nergens formeel vastgelegd. Zij zijn dus afhankelijk van de goodwill van de notaris. Bovendien zijn er heel wat licentiaten in het notariaat die – vaak noodgedwongen – op zelfstandige basis samenwerken met een notaris. Hun situatie is nog meer precair. Voor hen is er geen vast inkomen, wat soms tot misbruiken leidt. En zij hebben geen enkele werkzekerheid.

Op 18 juli 1997 is in de zaak van de benoeming van notarissen een doorbraak bereikt. De regeringspartijen hebben die dag, via hun vertegenwoordigers in de regering, ingestemd met een gewijzigd ontwerp van de minister van justitie. Het betwiste criterium van de continuïteit van de dienst is geschrapt. Er komt nu een bekwaamheidsproef na afloop van de stage. Het examenprogramma wordt nog wel door vertegenwoordigers van de beroepsgroep vastgelegd, maar dat moet door de minister bekrachtigd worden. Nieuw te vormen commissies, waarin ook niet-notarissen zetelen, zullen bepalen wie geslaagd is en drie kandidaten aanduiden voor elk vrijgekomen kantoor. Het is wel, net zoals vroeger, de koning die een notaris benoemt, op voordracht van de minister van justitie. Die laatste is verplicht het advies in te winnen van de gerechtelijke overheden. Vermoedelijk is met dit wetsontwerp, dat nog naar de volksvertegenwoordiging moet, een ernstige stap gezet in de richting van een benoemingsbeleid dat minder familiegebonden is. Al blijft het wachten op de lakmoesproef.

Een ander delicaat probleem is de overnameprijs die bij de overdracht van een kantoor te betalen is. De kritiek zegt dat het merkwaardig is dat men moet betalen om openbaar amb-

tenaar te worden. Maar, zo stelt het korps, de notaris is ook een man van het vrij beroep. Het principe van de overnamevergoeding is volgens de beroepsgroep in dat licht wel verdedigbaar. De notarissen beschouwen hun ambt als privé-eigendom. Opnieuw zorgt de Nederlandse situatie voor twijfels. Daar bestaat zo'n vergoeding niet. Ze is er zelfs verboden.

DE DEONTOLOGIE

Het behoort tot het discours van de notarissen (en tot het zelfbeeld dat zij met graagte verspreiden) dat zij niet alleen oog hebben voor hun eigen belangen, maar ook en vooral voor het algemeen welzijn. Een garantie, zegt de beroepsgroep, ligt in de strikte controle op de naleving van de deontologische codes. Dat is in de praktijk niet evident. In de meeste arrondissementen zijn er minder dan vijftig notarissen, in sommige zelfs minder dan twintig. De korpsgeest die in zo'n minigemeenschappen ontstaat doet op zijn minst twijfels rijzen over de bereidheid van de Kamer om streng op te treden bij onregelmatigheden.

Een wezenlijk kenmerk van de notaris is, aldus het ideaalbeeld, zijn onpartijdigheid. Daarin onderscheidt hij zich uitdrukkelijk van de advocaat. Bij het opstellen van een akte zou de notaris rekening houden met de belangen van alle partijen. Maar wat is de werkelijkheid? De Nederlandse rechtssocioloog C. Kocken schrijft dat de onpartijdigheidsnorm berust op twee voorwaarden en drie eisen: 'De twee voorwaarden zijn dat a) de notaris zichzelf op de hoogte stelt van alle relevante aspecten van de zaak: inventarisatie en b) dat de notaris

zijn cliënten op de hoogte stelt: explicatie. Aan een onpartijdig optreden moeten vervolgens drie eisen worden gesteld: (1) de notaris identificeert zich niet met slechts een deel van de betrokken belangen: distantie, (2) de notaris bestrijdt het gebruik van ongelijkheden en (3) de notaris verdedigt de gerechtvaardigde belangen van derden' (in *De hand van de notaris. Een rechtssociologisch onderzoek naar de onpartijdigheid en invloed van de Nederlandse notaris*, Kluwer, 1997, p. 198). Kocken kwam tot de bevinding dat de door hem bestudeerde kantoren zelden de norm haalden. Vergelijkbaar onderzoek en conclusies zijn in België niet voorhanden. Maar twijfelen is toegestaan, zeker in het geval dat elke contractpartij haar notaris meebrengt. Het gevaar is niet denkbeeldig dat de notaris in zo'n situatie een andere rol gaat spelen en vooral oog heeft voor de belangen van zijn cliënt. De onpartijdigheid kan dan in het gedrang komen. In dat verband is het trouwens merkwaardig dat notarissen aan makelaardij kunnen doen. Tegen betaling van een commissie op de verkoopprijs bemiddelen ze tussen koper en verkoper. Ze hebben er dus alle belang bij een zo hoog mogelijke prijs te bedingen, wat ook in het voordeel is van de verkoper-opdrachtgever. In Nederland doen dergelijke problemen zich niet voor. Daar is de actieve interventie van een notaris bij een verkoop verboden. Ook de tussenkomst van een tweede notaris in een dossier is in Nederland ondenkbaar.

Een laatste element van de unieke service die de notaris beweert te brengen is zijn actieve inbreng in het sluiten van de overeenkomst. Maar, in een aantal gevallen beperkt hij zich tot het authenticeren van een overeenkomst die door anderen is opgesteld. Bij hypothecaire leningen en kredietopeningen, bij-

voorbeeld, is veelal geen enkele afwijking van het door de bank of de kredietinstelling voorgelegde ontwerp toegelaten. Hetzelfde geldt, zij het in iets mindere mate, voor vele vennootschapsakten. De bedrijfsrevisor of accountant stelt een ontwerp op en legt het aan de notaris voor. En makelaars confronteren de notaris voortdurend met onderhandse verkoopovereenkomsten. Toch doet de notaris volgens het korps ook in die situaties meer dan het officialiseren van een tekst. Hij moet er immers voor zorgen dat de cliënt begrijpt wat er in de overeenkomst staat. Dat is niet evident. Op het vlak van de kredieten, bijvoorbeeld, is de wetgeving erg complex geworden. De teksten die een bank of kredietinstelling opstelt zijn voor de consument onverstaaanbaar. De notaris moet alles uitleggen, vertalen naar de cliënt toe. Dat is een hele opgave.

Merkwaardig is hoe uiteenlopend, op het stuk van de deontologie, de berichten kunnen zijn. Naar buiten toe is er sprake van een voortreffelijk en adequaat toezicht op het respect voor de beroepsmoraal. Maar in een interne nota van Eric Deckers zijn de volgende passages te vinden:

Over de vervaging van het ambt: 'We kennen ook de dynamische notarissen, die de reputatie hebben cliënten uitstekend te verdedigen, die heerlijk partijdig zijn, bij wijlen agressief, en die graag op de kap zitten van overheid en administratie. (...) Erger wordt het als de notaris het gezag van zijn ambt misbruikt en het vertrouwen van de overheid beschaamt door advies of door het opzetten van constructies waarbij de wet wordt omzeild of waarbij fiscale rechten worden ontdoken. Wij kennen allemaal de gesel van de "gemakkelijke" notarissen bij wie "het" wél mogelijk is en die goedgelovig cliënteel weg-

kapen bij notarissen die hun beroep in alle loyaliteit wensen uit te oefenen.'

Over de verglijding naar de commerciële sfeer: 'Dit is de ergste categorie, waar zowel het ambt als het vrij beroep verwaarloosd worden. Het gaat hier om de wervende notarissen, die (...) geen oog hebben noch voor de res publica noch voor hun eigen cliënten. Zij hebben trouwens geen cliënten, enkel namen op listings, trekvogels die zijn aangebracht door aan hen verplichte ronselaars. Ze komen natuurlijk vlot over, want bij hen is alles mogelijk en zelfs schattingen gebeuren à la carte, tot grote vreugde van de opdrachtgevers.'

DE BELANGENVERDEDIGING

Jarenlang heerste er volkomen rust rond het notarisberoep. Dat is veranderd. De kritiek uit de belendende percelen heeft het notariaat doen wakker schieten. (Dat is een van de onvoorziene en, vermoedelijk, onbedoelde gevolgen van de acties van de Domino-mensen.) Men kan niet zeggen dat de groep de zaken niet ernstig heeft aangepakt. Er is sinds 1996 een voortreffelijk en relatief open jaarverslag. Er zijn de vele documenten en standpunten in *Notarius*. De *position papers* zijn meestal informatief. Daar plukken de notarissen ook geleidelijk de vruchten van. Zo is het wetsontwerp ter hervorming van het ambt grotendeels in de schoot van de Federatie verwekt.

Hoe komt het dat een professie, die zo lang het prototype van een verwend ondernemerschap was, toch op het stuk van de belangenverdediging successen kan boeken? In een bijzonder boeiend boek over het Franse notariaat (*Private Power and*

Centralization in France: The Notaires and the State, 1987) schrijft de Amerikaanse hoogleraar Suleiman dat voor onze zuiderburen toe aan de volgende factoren: een minimale, maar creatieve aanpassing aan veranderende omstandigheden, de kracht van een beperkte beroepsgemeenschap, de zwakheid en de medeplichtigheid van de staat.

Maar er zijn toch problemen. Het jaarverslag van 1996 vangt aan met een treurzang over de traagheid waarmee de wetgeving over het beroep wordt gemoderniseerd. De plannen zijn al 42 jaar onderweg en het huidige regeringsontwerp is al in 1987 bedacht. Maar telkens weer gaat het mis. Een van de redenen ligt bij het notariaat zelf. Dat het door De Clerck geamendeerde wetsontwerp-Wathelet in de ministerraad lange tijd terzijde werd geschoven, was te wijten aan de politieke onenigheid over de toegangsregeling. Dat is op zijn beurt verbonden met de fixatie van het notariaat op de familiale verankering. Dat standpunt blokkeerde feitelijk de hele hervorming. Hoe groot de zenuwachtigheid van de beroepsgroep terzake is blijkt uit een bericht van de Federatie in *Notarius* van 26 september 1996: 'Wij dringen erop aan dat geen verklaringen zouden worden afgelegd of discussies aangegaan zonder voorafgaand overleg met de Federatie. Onze onderhandelingspositie staat op het spel.'

Het notariaat is een kleine beroepsgroep. Qua herkomst zijn de notarissen getekend door een aanzienlijke homogeniteit. En toch zijn er bronnen van heterogeniteit. Er is het immobilisme van sommige notarissen. Zij verzetten zich tegen allerlei initiatieven die het beroep moeten toelaten in prima staat de eenentwintigste eeuw te bereiken. Er zijn de tegenstellingen

tussen Franstaligen en Nederlandstaligen. In *De Standaard* (van 23 juni 1995) verzette notaris Vandekerckhove zich tegen de Nationale Kamer die in het regeringsontwerp is voorzien. Volgens hem is een ontdebbling in een Vlaamse en een Franstalige Kamer onontbeerlijk geworden. Maar er is vooral de druk die uitgaat van een in aantal groeiende en in houding lastiger wordende groep van kandidaat-notarissen. Op de toegang tot die categorie staat niet de sleutel van een numerus clausus. Er is hier, in de woorden van de Nederlandse socioloog Klijn, een stuwmeer in wording (*Justitiële Verkenningen*, 1997, nr. 2).

Een derde probleem is de kwaliteit van sommige argumenten die ter verdediging van bepaalde aspecten van het beroep worden opgeworpen. Dat men voortdurend het spook van onkies gedrag oproept om de hoogte van de honoraria en de numerus clausus te rechtvaardigen suggereert dat de beroepsmoraal van de notarissen niet erg tegen schokken bestand is. Ook de overwegingen die men inroept ter legitimatie van de familiale verankering schitteren niet door overtuigingskracht.

HET EEUWIGE DILEMMA

Het notariaat is een ambigu beroep: ambt én onderneming. Dat biedt vele voordelen. Een citaat uit het boek van Suleiman laat dat goed zien: 'The bastardized status carries with it remarkable advantages for the profession. The state grants the notary a monopoly, fixes the prices or the services the monopoly obligates him to render, protects him in numerous ways, particularly against the hazards of the market, and helps create the conditions for lucrative gain. The state is thus placed at

the service of the profession. The notaires depend on the state for the creation of conditions that allow them to improve their economic wellbeing. (...) The ambiguity in the notaires' relationship with the state has served the profession well. It has given it both legitimacy and protection with minimal control...' (pp. 42 en 47). Maar tegelijkertijd veroorzaakt deze tweeslachtigheid een permanente crisis. Of dezelfde gedachte in de woorden van de al eerder geciteerde Klamer: het notariaat zit ideologisch in de knoop. En het moet op twee fronten vechten: tegen nationalisering én tegen liberalisering van het beroep. Het meest problematische is gelegen in het feit dat allerlei externe ontwikkelingen de notaris dwingen steeds meer ondernemer en steeds minder ambtenaar te worden. Dat levert risico's op én voor de samenleving én voor de notaris. De maatschappelijke bijdrage aan de preventieve justitie dreigt in de verdrukking te komen. En voor de notaris zal het steeds moeilijker worden om te genieten van *the best of both worlds*. Maar, is een verscheurende keuze nog wel afwendbaar?

HOOFDSTUK 3. DE GERECHTSDEURWAARDERS

Anders dan in het geval van de advocatuur en het notariaat omvat deze groep niet alleen juristen. Sterker: naar schatting heeft momenteel slechts één op acht gerechtsdeurwaarders een rechtendiploma. Daardoor zit dit korps aan de rand van het gebied dat dit boek bestrijken wil. Zoals al in de inleiding is geschreven is bij het trekken van de grenzen een juridische opleiding als belangrijkste criterium genomen. Dat de gerechtsdeurwaarders hier toch besproken worden, heeft alles te maken met de vaststelling dat het aandeel van de juristen in sterke mate toeneemt. Bij de kandidaat-deurwaarders ligt het nu al op 60%. Maar vooral zullen vanaf het jaar 2001 alleen nog juristen toegang tot de professie krijgen.

Er is in de organisatie van het beroep wel een aanzienlijke verwantschap tussen gerechtsdeurwaarders en notarissen. Daarom vertoont dit hoofdstuk grote gelijkenis met het verhaal over het notariaat.

EEN OVERZICHT IN CIJFERS

AANTAL GERECHTSDEURWAARDERS

In 1996 waren er 523 gerechtsdeurwaarders actief in ons land. Dat is niet veel. Voor de gerechtsdeurwaarders geldt immers,

zoals voor de notarissen, een numerus clausus. De beroepsgroep evolueert in zijn omvang op bijna perfecte wijze mee met de rest van de Belgische bevolking. Sinds het midden van de jaren vijftig is het aantal gerechtsdeurwaarders met zowat 20% gestegen, een groei die overeenstemt met de demografische ontwikkeling in ons land.

SAMENSTELLING

Er zijn slechts 42 vrouwen (of 8%) in het korps te vinden. Zelfs in dat opzicht valt de overeenkomst met de situatie in het notariaat op. De vrouwen zijn wel talrijker vertegenwoordigd in de groep van de stagiairs en de kandidaat-gerechtsdeurwaarders. Daar is hun aandeel respectievelijk 41% en 32%. Dat kan in de toekomst tot andere verhoudingen leiden. Maar zeker is dat niet. Het kan ook dat vrouwen zich om allerlei redenen, waaronder stille druk, beperken tot de functie van kandidaat-gerechtsdeurwaarder.

De spreiding van het korps over de regio's is als volgt: 45% in Vlaanderen, 38% in Wallonië en 17% in het Brussels. Verhoudingsgewijs zijn er in het noorden van het land te weinig, in de andere gewesten te veel gerechtsdeurwaarders.

De beroepsgroep kent, zij het in mindere mate dan in het notariaat, een zekere beroepserfelijkheid. Het ambt blijft soms generaties lang in dezelfde familie. Anderzijds is het zo dat er, in tegenstelling tot wat de gewoonte is bij de notarissen, geen sprake is van een overnamevergoeding bij de transfer van een kantoor. (Al zijn er nu pleidooien voor de invoering van zo'n systeem te horen.)

Naast zo'n 250 stagiairs telt het korps ongeveer evenveel kandidaat-deurwaarders. Die functie krijgt men nadat een stage is voltooid en een homologatieproef met succes afgelegd. De positie van deze mensen verschilt van die van de kandidaat-notarissen. Een deurwaarder die vakantie neemt of anderzijds verhinderd is om zijn ambt uit te oefenen moet zich laten vervangen. Dat kan gebeuren door een confrater of door een kandidaat-gerechtsdeurwaarder. Deze laatste wordt dan door de procureur des konings tot plaatsvervanger benoemd. Hij heeft, zolang hij in die functie zit, dezelfde rechten en plichten als de gerechtsdeurwaarder die hij vervangt. In het notariaat ontbreekt een dergelijke regeling. Bij nader toezien kan men wel twee soorten kandidaat-gerechtsdeurwaarders onderscheiden. Er zijn er die aan een vast kantoor zijn verbonden en af en toe een plaatsvervanging doen. Ze werken doorgaans in een beëdiendestatuut. Andere kandidaat-deurwaarders zijn free-lance actief en opereren als zelfstandige.

DE ORGANISATIE VAN HET BEROEP

DE KANTOREN

Gerechtsdeurwaarders doen deels kantoorwerk en deels wat buitenwerk heet. Intra muros is er vooral de productie van akten (die men 'exploten' noemt). Daarnaast zijn ze veel onderweg om documenten af te leveren, vaststellingen te doen, te bemiddelen tussen schuldenaar en schuldeiser of de uitvoering van een rechterlijk vonnis af te dwingen. *Trends* schreef begin november 1993 dat een doordeweekse deurwaarder jaar-

lijks een 3000 exploten en 300 uitvoeringsdossiers op tafel krijgt. Hij zou daar anderhalf miljoen netto aan overhouden.

De kantoororganisatie is de laatste tien, vijftien jaar fel veranderd. Zo zeer zelfs dat in de memorie van toelichting van het wetsvoorstel dat in 1992 tot een reorganisatie van het beroep zou leiden te lezen staat: 'Het beroep kende de afgelopen vijftientig jaar een sterke evolutie. (...) De gerechtsdeurwaarder van nu is niet meer alleen ministerieel en openbaar ambtenaar, maar ook een rechtspracticus, een sociaal bemiddelaar, een werkgever, een boekhouder, een bedrijfsleider.' Ook specialisatie komt nu vaker voor. Sommige gerechtsdeurwaarders leggen zich toe op een welbepaalde materie, zoals het beslag op zee- en binnenschepen of incassodossiers.

Een derde van de beroepsgroep werkt in associatieverband. Soms gaat het om twee à drie gerechtsdeurwaarders, in enkele gevallen kan dat oplopen tot vijf à zes. De reikwijdte van de krachtenbundeling varieert. Vaak gaat het slechts om een kostenassociatie en behoudt elke deurwaarder de eigen klanten. In andere kantoren gaat de samenwerking veel verder. De taken worden dan soms verdeeld: één persoon staat in voor het buitenwerk, terwijl de rest zich bezighoudt met het kantoorwerk. Of elke gerechtsdeurwaarder neemt een deel van het arrondissement voor zijn rekening. Nogmaals *Trends*: 'Sommige associaties zijn goedgesmeerde rechtsmachines, waarvan de medewerkers zonder schroom een woord als cash flow in de mond nemen.'

DE ARRONDISSEMENTSKAMERS

Alle gerechtsdeurwaarders van een arrondissement maken deel uit van de lokale Kamer. Zij wordt bestuurd door een raad, die maximaal negen, minimaal drie leden omvat. De opdrachten van de raad situeren zich vooral op het tuchtrechtelijke en deontologische vlak. De regels die hij uitvaardigt zijn wel ondergeschikt aan wat nationaal is vastgelegd.

DE BEROEPSGEMEENSCHAP

Alle gerechtsdeurwaarders van het land vormen samen de Nationale Kamer, die bij wet is ingesteld in 1963 en in 1992 enkele nieuwe bevoegdheden heeft gekregen. Er is een vaste raad waarin elke arrondissementskamer vertegenwoordigd is. Daarnaast is er een directiecomité. De Nationale Kamer zorgt voor zoveel mogelijk eenvormigheid op het vlak van de deontologie. Zij staat ook in voor de belangenverdediging. Zo participeert zij in het overleg tussen 'de vijf actoren van justitie' dat minister Stefaan de Clerck heeft opgezet. Bij haar berust ook de organisatie van lessen voor de stagiairs en van de permanente vorming voor de (kandidaat-)gerechtsdeurwaarders. Het tijdschrift *De Gerechtsdeurwaarder* is in dat verband een belangrijk instrument.

DE VERENIGING VAN KANDIDAAT-GERECHTSDEURWAARDERS

De kandidaat-gerechtsdeurwaarders zijn niet vertegenwoor-

digd in de arrondissementskamers en evenmin in de Nationale Kamer. Enkele jaren geleden hebben ze een eigen organisatie opgericht. Zij zorgt voor het contact met de Nationale Kamer. Er zijn gemengde commissies waardoor de vereniging enigszins betrokken is bij de besluitvorming. De beslissingsmacht blijft evenwel in handen van de deurwaarders.

OOK EEN HYBRID BEROEP

De verwantschap met het notariaat is het grootst in de ook hier aanwezige combinatie van een openbaar ambt en een vrij beroep. En net zoals in het geval van de notarissen is het voor een buitenstaander niet gemakkelijk om doorheen het zelfbeeld van het korps schijn en werkelijkheid uit elkaar te halen.

EEN OVERHEIDSAMBT

In een ver verleden was de deurwaarder een vorstelijk ambtenaar die ervoor moest zorgen dat geen onbevoegden de kamer binnentraden waar de vorst met zijn hofraad beraadslaagde. Vandaar, trouwens, de naam deurwaarder. Hij was ook een soort bode die bepaalde burgers bestuurlijke beslissingen diende mee te delen. In de zestiende eeuw was de deurwaarder een medewerker van het gerecht die vooral met politieel-justitiële opdrachten belast was. Maar de wortels van het beroep, zoals het vandaag nog functioneert, liggen in de Franse periode (einde achttiende, begin negentiende eeuw). Een decreet van 14 juni 1813 bundelde de verspreide bepalingen over het ambt en bleef het beroep juridisch schragen tot in 1963. Toen kwam

er een eerste modernisering. In 1992 is het ambt een tweede maal gereorganiseerd.

De gerechtsdeurwaarder is een belangrijke helper van het gerecht. Hij treedt vooreerst op als diens boodschapper. Hij roept rechtzoekenden officieel op om voor de rechter te verschijnen, door hen een dagvaardingsexploot te overhandigen. In bepaalde gevallen brengt hij ook, als een geding ten einde loopt, de officiële kennisgeving van de rechterlijke beslissing. Dat heet dan de 'betekening' van de uitspraak. Maar hij is meer dan een bode. Het gerecht kan hem ook met een onderzoekstaak belasten. Hij krijgt dan de opdracht bepaalde vaststellingen te doen, bijvoorbeeld van bouwovertradingen. Hij levert, met andere woorden, bewijzen waardoor hij dus een bijzonder soort getuige is. De gerechtsdeurwaarder treedt, ten slotte, op als sterke arm van het gerecht. Hij speelt immers een cruciale rol bij de tenuitvoerlegging van rechterlijke beslissingen, akten of titels. Hij beschikt daartoe over diverse instrumenten, zoals het bevel tot betaling, de inbeslagneming en de openbare verkoping van roerende goederen.

Ook hier brengt de overheidsfunctie een monopolie, een *numerus clausus* en de garantie dat de Europese eenmaking geen directe bedreiging vormt. Op de deurwaarder weegt anderzijds, net zoals in het geval van de notaris, de verplichte ambtsverlening.

Tot voor kort kwam al wie houder was van een getuigenschrift van hoger secundair onderwijs in aanmerking voor een benoeming tot gerechtsdeurwaarder. Hij moest dan wel een stage doen van twee jaar en, via een examen, het getuigenschrift van kandidaat-gerechtsdeurwaarder behalen. Voor licentiaten in

de rechten was er een aparte regeling. Zij waren vrijgesteld van het examen en konden al na één jaar stage postuleren. Bij de hervorming van 1992 is die voorkeursbehandeling opgeheven. Nu moeten alle kandidaten twee jaar stage lopen en een homologatieproef afleggen. En, zoals al gezegd, vanaf het jaar 2001 staat de deur alleen nog voor licentiaten in de rechten open.

De benoeming tot gerechtsdeurwaarder is een politiek-ambtelijke beslissing, in principe genomen door de koning, in feite door de minister van justitie. Deze laatste is wettelijk verplicht het advies in te winnen van de procureur-generaal, de procureur des konings en de raad van de Kamer van gerechtsdeurwaarders van het arrondissement waar de kandidaat postuleert, vooraleer tot een benoeming over te gaan. Maar die adviezen zijn niet bindend. Zowel binnen de beroepsgroep als daarbuiten circuleren voorstellen om de benoemingsprocedure te veranderen. De Nationale Kamer pleit ervoor om de huidige adviesinstanties in één commissie samen te brengen, zodat er per kandidaat één goed uitgewerkt en tegensprekelijk advies komt. De dossiers kunnen dan naar de minister gaan die de beslissing neemt. Volksvertegenwoordiger Renaat Landuyt gaat in zijn wetsvoorstel van 26 januari 1996 veel verder. Hij pleit voor de invoering van een vergelijkend examen, na drie jaar stage. Valt er een kantoor open, dan is de benoeming voor de best gerangschikte kandidaat. Voor de beroepsgroep is zo iets echter onaanvaardbaar.

EEN VRIJ BEROEP

DE KENMERKEN VAN HET VRIJ BEROEP

De gerechtsdeurwaarder oefent zijn openbaar ambt en het monopolie dat ermee verbonden is uit in het kader van een vrij beroep. Dat heeft allerlei gevolgen die nu ter sprake zullen komen. Maar hij levert, als man van het vrij beroep, ook tal van diensten die buiten zijn overheidsopdracht liggen. Inning van schulden, bijvoorbeeld, kan ook zonder gerechtelijke tussenkomst. De deurwaarders zien zich in dat domein zelfs als de natuurlijke experts. Zij bieden zich ook aan om voor particulieren zuiver materiële feiten vast te stellen. Dat kan gaan van de lottotrekking over de controle van een recordpoging tot de inventarisatie van brandschade. Nogmaals een citaat uit het dossier dat *Trends* bracht: 'De gerechtsdeurwaarders vervullen een resem taken buiten hun strikte opdracht. Zij kunnen een rol spelen in het sekwester, waarbij een derde partij zich over een goed ontfermt in afwachting van de uitspraak van de rechter. Het beslag op zee- en binnenschepen is een activiteit op zich. Enkele gerechtsdeurwaarders zijn gespecialiseerd in procedures in verband met ongeoorloofde namaak. Een ander domein is de verkoop van bederfelijke goederen.'

De toegang

Er geldt een numerus clausus voor de gerechtsdeurwaarders. De minister van justitie legt het aantal vast, na advies van diverse instanties. Wat daarbij meespeelt zijn, onder meer, de behoeften van het parket in een arrondissement en de evolutie van het aantal exploten.

De omvang van het korps ligt dus aan banden. Dat belet niet dat de interesse voor het ambt groot is. Stagiairs en kandidaat-gerechtsdeurwaarders samen vormen een groep van 500 belangstellenden. Maar jaarlijks komt er slechts een tiental plaatsen vrij. De kandidaten moeten dus lang wachten op een benoeming, wat tot spanningen kan leiden. Nu is het wel zo dat niet alle kandidaat-gerechtsdeurwaarders een benoeming ambiëren. Toch ervaart het korps de omvang van die groep als een probleem.

Het aanbod

Wie een monopolie bezit wil dat schaarse goed minstens behouden. Vaak is er echter ook de drang om dat alleenrecht nog uit te breiden. Dat is eveneens het geval bij de gerechtsdeurwaarders. Zij vragen dat het innen van boetes, bijvoorbeeld, aan hen wordt toevertrouwd. Vele door de rechter opgelegde geldsancties, zeggen zij, blijven onbetaald omdat de parketten overbelast zijn. De overheid derft daardoor aanzienlijke geldsommen. Belangrijker misschien is de schade die dit berokkent aan het rechtsgevoel van de bevolking. De boetes niet systematisch innen veroorzaakt onzekerheid en ongelijkheid. De brave burger die onmiddellijk zijn boete vereffent, ziet dat een ander straffeloos kan weigeren te betalen.

Gerechtsdeurwaarders doen ook voorstellen met het oog op het ontlasten van het gerechtelijk apparaat. Zo pleiten ze voor de administratieve afhandeling van inbreuken op de wegcode, een procedure waarin zij een rol zouden kunnen spelen.

De belangrijkste buitenambtelijke bezigheid van deurwaar-

ders is de formele vaststelling, op verzoek van een particulier en dus zonder gerechtelijke machtiging, van materiële feiten, zoals schade aangebracht door een huurder of geluidsoverlast. Meestal gebeurt dat met het oog op een mogelijk rechtsgeding. Maar de bewijskracht van zo'n proces-verbaal is zeer problematisch, want dat heeft niets met hun overheidsopdracht te maken.

Het zou de deurwaarders natuurlijk goed uitkomen als hun vaststellingen als bewijsmiddel aan sterkte konden winnen. Dat zou ongetwijfeld werk scheppen. Het is hoogstwaarschijnlijk dat wat volksvertegenwoordiger Marc Verwilghen wil met zijn wetsvoorstel van 22 september 1995. Hij pleit voor een opwaardering van de bewijswaarde van processen-verbaal van deurwaarders.

Daarnaast profileren de gerechtsdeurwaarders zich steeds uitdrukkelijker op het terrein van de minnelijke invorderingen. Nu is die sector vooral in de handen van incassobureaus, die er wel eens ongeoorloofde praktijken op na houden. De gerechtsdeurwaarders trachten die markt naar zich toe te trekken. Zo hebben ze in november 1995 een brochure verspreid onder financiële instellingen, verzekeringsmaatschappijen en andere instanties die geregeld met incassoproblemen te maken krijgen. Daarin laten ze zien waarom ze zoveel beter zijn dan hun concurrenten. Ze kunnen, zeggen ze, bemiddelen en een afbetalingsplan uitwerken. En als het moet dagvaarden. Bovendien zouden hun statuut en deontologie een efficiënte en niet-agressieve afhandeling van de dossiers garanderen. Hun besluit: 'Hoed U voor zogenaamde incasso-instellingen, die wettelijk statuut, tarieven, noch deontologische verplichtingen

kennen. Dikwijls overschrijden zij de grens van de wettelijkheid in hun praktijken en in hun financiële afhandeling, dit, met alle gevaren voor de schuldeiser.'

De deontologie

Op de gerechtsdeurwaarders weegt, zoals dat gebruikelijk is in een vrij beroep, een eigen plichtenleer. Wie over de schreef gaat kan een straf oplopen. Controle op de naleving van die codes berust in eerste instantie bij de beroepsgroep zelf. De raad van de lokale Kamer en de raden van beroep kunnen alleen lichte tuchtsancties opleggen, straffen van morele aard die geen financiële gevolgen hebben voor de betrokkenen. Men spreekt in dat verband van de 'kleine' tucht. Schorsing, afzetting of geldboeten zijn slechts mogelijk door de tuchtzaak, via de procureur des konings, bij de rechtbank van eerste aanleg aanhangig te maken.

De honoraria

Voor alle akten die tot de wettelijke uitoefening van het ambt behoren zijn er vaste tarieven. Ze worden vastgelegd bij koninklijk besluit. De kostprijs van zo'n deurwaardersexploot omvat drie componenten. De eerste is de rechtsplegingsvergoeding. Dat is waar de winnende partij recht op heeft als ze zich door een advocaat heeft laten bijstaan. Dan zijn er de indirecte lasten, zoals reiskosten en zegelrechten. De derde component is het eigenlijke ereloon. De gerechtsdeurwaarder gaat meestal op stap op vraag van een advocaat die voor iemand een geding wil inleiden. De rekening gaat dan naar de advocaat die de nota doorschuift naar zijn cliënt. De traagheid waar-

mee sommige advocaten de rekening vereffenen is een bron van onvrede bij heel wat gerechtsdeurwaarders. Enkele jaren geleden heeft dat zelfs geleid tot een procedure voor de rechtbank: drie leden van het korps vorderden van een advocaat de onmiddellijke betaling van ruim 400.000 frank aan achterstallige erelonen en kosten.

Deurwaarders leveren allerlei diensten die eigenlijk buiten hun overheidsambt liggen. Informatie over de kostprijs daarvan is er nauwelijks. De Nationale Kamer of de arrondissementskamer kunnen hier wel regulerend optreden. Doen ze dat niet, dan is de deurwaarder vrij om de hoogte van de vergoeding zelf te bepalen. De deontologie eist dat hij dat doet 'met mate en verantwoording'.

VERANTWOORDING

De voorrechten die de combinatie overheidsambt-vrij beroep meebrengt zijn in een hoog-geïndustrialiseerde samenleving niet vanzelfsprekend. De deurwaarders zijn dus wel verplicht om pleidooien te ontwikkelen die hun beroep in zijn huidige status verantwoorden. Ook hierin zijn zij familie van het notariaat: dezelfde argumenten, dezelfde neiging om het zelfbeeld tot werkelijkheid te verheffen. Deurwaarders zien zich daarbij wel met een specifieke handicap geconfronteerd. Zij zijn niet erg geliefd bij het brede publiek. Dat heeft grotendeels te maken met de aard van hun werk. Als helpers van het gerecht brengen zij zelden goed nieuws. Zij staan voor de deur met een officieel document, gesteld in een taal die amper te begrijpen is, dat u meldt dat u voor de rechter moet verschijnen of binnen de acht dagen een grote som moet betalen. Er is de drei-

ging met inbeslagneming en verkoop van huisraad of andere goederen. Het counteren van dat negatieve imago is geen gemakkelijke opdracht. Deurwaarders pakken die uitdaging aan door te wijzen op hun sociale rol en op de kwaliteit van de diensten die ze leveren.

Zoals in het vorige hoofdstuk komt hier de beroepsgroep zelf aan het woord. Het zaaïen van twijfels over hun argumenten is aan de orde in een volgende paragraaf.

Een sociale rol van betekenis

Het pleidooi pro domo loopt over drie sporen. Een is de gedachte dat de deurwaarder een brug slaat tussen gerecht en burger. In de, wat saaie, termen van *De Gerechtsdeurwaarder* (1989, nr. 3-4, p. 69): 'De rechtsregel dankt zijn ontstaan aan het leven in maatschappelijk verband. Hij is er om dat leven mogelijk te maken wat meteen impliceert dat die rechtsregel afdwingbaar moet zijn. In een rechtsstaat komt het aan de rechterlijke macht toe deze afdwingbaarheid te verzekeren. Zij heeft daarom behoefte aan een binding met de rechtsonderhorige. Deze binding, dit contact tussen gerecht en rechtsonderhorige wordt gelegd door de gerechtsdeurwaarder.' Het beroep, zegt het tweede argument, zorgt er ook voor dat ieder individu de kans krijgt dat waar hij recht op heeft, ook daadwerkelijk af te dwingen. De verplichte inleiding van een geding via dagvaardingsexploot, bijvoorbeeld, biedt grote zekerheid. De gerechtsdeurwaarder gaat immers ter plaatse, brengt het bericht persoonlijk over aan de betrokkene en geeft de nodige uitleg. Derde element van het betoog: de humane aanpak, waardoor er aandacht is voor de belangen van alle be-

trokken partijen. Opnieuw *De Gerechtsdeurwaarder*: 'Hij is de persoon waarvan verwacht wordt dat hij door gematigdheid, menselijkheid en volharding het gesproken recht in de mate van het mogelijke in werkelijkheid omzet.' Kortom, schrijft Hugo Luyten in hetzelfde tijdschrift, 'een beroep doen op een gerechtsdeurwaarder is dus werken met een juridisch bekwaam persoon, beëdigd, onderworpen aan een strenge tucht, en vooral werken met een persoon die zeer getrouw de spelregels volgt, wat voor alle partijen optimaal de rechtszekerheid waarborgt' (1995, nr. 1, p. 1). Maar in die bijzondere opdracht ligt ook de verantwoording voor de numerus clausus. Een te omvangrijk korps bedreigt de bestaanszekerheid en zo ontstaat het risico dat sommigen aansturen op overconsumptie van exploten en gerechtelijke acties. Daar heeft niemand baat bij, zeker niet in een land waar er al een zo grote gerechtelijke achterstand is.

Unieke service

De deurwaarder bezoekt de mensen aan huis, in hun 'natuurlijke omgeving'. Dat levert hem informatie op die anderen niet kunnen leveren. Dat schuift het korps vooral naar voren in zaken van onbetaalde rekeningen en schadevergoedingen. Nogmaals een citaat uit de brief over incassoproblemen, waarvan reeds eerder sprake was: tijdens zijn persoonlijke contacten met een schuldenaar 'kan hij diens financiële toestand nog beter inschatten. Dit maakt het hem mogelijk, indien hij er niet in slaagt betaling te bekomen, U een juiste situatieschets te geven, waardoor U kunt beslissen Uw vordering af te schrijven, haar een tijd te laten rusten, dan wel een procedure voor de rechtbank in te leiden, met kennis van het risico verbonden

aan een eventuele uitvoering nadien.’ En, niet te vergeten, de deurwaarder heeft toegang tot het bevolkings- en rijksregister en tot het register dat aangeeft of al eerder beslag is gelegd op de goederen van een persoon of een firma. Incassobureaus hebben die mogelijkheid niet.

PROBLEMEN

HET MARKTAANDEEL

Het is duidelijk dat de gerechtsdeurwaarder terrein verliest als boodschapper van het gerecht. Diverse wetten voorzien de mogelijkheid een geding in te leiden via een eenvoudig verzoekschrift. Een dagvaardingsexploot is dan niet meer vereist. En de officiële kennisgeving van de rechterlijke uitspraak kan soms gebeuren door de griffie – de gerechtsdeurwaarder moet dan niet meer tussenbeidekomen. Dat is het geval voor beslissingen in het kader van de bescherming van de geesteszieken (wet van 26 juni 1990) en voor de uitspraken inzake de homologatie van een adoptie.

De beroepsgroep beseft het gevaar van deze ontwikkelingen. Al op 18 juni 1986 keurde de vaste raad van de Nationale Kamer een motie goed waarin de afbraak van het monopolie in heftige termen werd betreurd. Die klachten zijn sindsdien niet geluwd. Op het congres van november 1993 zei Marcel Briers, voorzitter van de Nationale Kamer: ‘Vooraf moet de aandacht getrokken worden op een niet aflatende strekking om de tussenkomst van de gerechtsdeurwaarder te vermindere(n), te beperken of te negeren. Sommigen willen het ambt

gewoon afschaffen. De gevolgen zullen rampzalig zijn.’ (*De Gerechtsdeurwaarder*, 1993, nr. 6).

De bedreiging komt niet alleen uit politieke hoek. Tussen schuldeiser en schuldenaar wringen zich allerlei concurrerende beroepsgroepen. Sommige daarvan hebben een wettelijk statuut, zoals de accountants en de bedrijfsrevisoren. Andere bevinden zich, juridisch gezien, in een schemerzone, zoals de incassobureaus en de zakenkantoren.

DE DEONTOLOGIE

De deurwaarder, zo luidt de officiële versie, is gebonden door uitermate strenge tuchtregels. Toch kan men zich afvragen hoe adequaat het interne toezicht is, gelet op de wijze waarop de raden zijn samengesteld. Objectief oordelen over het gedrag van een collega-concurrent is op zich al niet gemakkelijk. Maar, in sommige arrondissementen is er maar een tiental gerechtsdeurwaarders. De helft ervan zit in de raad. Hoe kleiner de kring, hoe moeilijker het is om een zekere gestrengheid te bewaren. De beroepsgroep is daar niet blind voor en pleit voor een reductie van het aantal tuchtraden van 26 tot 5, dit is 1 op het niveau van elk van de hoven van beroep. Door de schaalvergroting zou er meer objectiviteit moeten ontstaan.

DE BELANGENVERDEDIGING

De gerechtsdeurwaarders zijn in het midden van de jaren negentig opgenomen in het overleg tussen de ‘actoren van justitie’. Dat geeft het korps tot op zekere hoogte toegang tot de

overheid en maakt ook de dialoog met verwante beroepsgroepen iets gemakkelijker. De relatie met regering en parlement is anders vaak gespannen geweest. In de al eerder besproken motie van 18 juni 1986 staat te lezen dat de Nationale Kamer met verontwaardiging verneemt ‘dat de wetsvoorstellen met betrekking tot het beroep, opgesteld en neergelegd zonder medeweten van de Nationale Kamer, aanvaard en besproken worden in de Commissie van Justitie.’ En op het congres van 1990 kloeg de secretaris van de Nationale Kamer in bittere termen over de politiek van verwaarlozing van de gerechtsdeurwaarders door de staat.

Even problematisch was en is de verhouding tot de nieuwkomers op de markt van de inning van schulden, meer bepaald de incassokantoren. Eind januari 1997 zijn de deurwaarders in dat verband van strategie veranderd. Zij hebben een gezamenlijke actie met de Nationale Orde van Advocaten opgezet. Wat men de malafide kantoren vooral kwalijk neemt is het gebruik van afkortingen, waardoor men de schijn wekt te handelen als medewerker van het gerecht.

HOOFDSTUK 4. OP ÉÉN FOTO: ADVOCATEN, NOTARISSEN EN GERECHTSDEURWAARDERS

VOORAF

Advocaten, notarissen en gerechtsdeurwaarders zijn in meerdere opzichten familie van elkaar. Daar is in de vorige hoofdstukken al enkele malen op gewezen. Maar er zijn ook merkwaaardige verschillen. Om de graad van verwantschap beter te bepalen worden de drie beroepsgroepen nu samen op één foto geplaatst. Meteen ontstaat ook de mogelijkheid om tot een tussentijds besluit over deze mensen van het recht te komen.

Vooraf nog dit. Voor de fotograaf, om die metafoor nog even aan te houden, is het de laatste jaren gemakkelijker geworden. De advocatuur, het notariaat en de deurwaarders laten zich beter observeren dan voorheen. Er zijn de jaarverslagen, de toegankelijke tijdschriften, de brochures, de congressen, de relatief openhartige gesprekken met de top van het korps en met het voetvolk. Het was, nog niet zo lang geleden, helemaal anders. Een van de auteurs van dit boek vroeg, begin van de jaren tachtig, aan de Nationale Orde van Advocaten naar cijfers over het aandeel van de vrouwen in de advocatuur. Er kwam een brief terug met als antwoord dat advocaten alleen mensen tellen, geen mannen en vrouwen. Dat was een min of meer galante manier om te zeggen: eigenlijk zijn dat uw zaken niet. Op een tweede verzoek, wat later, om in te schrijven voor een

abonnement op een tijdschrift van de Nationale Ordewerd in dezelfde zin gereageerd: buitenstaanders kwamen daarvoor niet in aanmerking.

Dat is dus veranderd. Deels uit dwang, want de media en de publieke opinie confronteren de drie beroepsgroepen met vele vragen. Deels ook omdat men beseft dat men niets te winnen heeft met geheimzinnigheid en overjaarse discretie. Wat blijft is de neiging om in het gesprek met de buitenwacht toch nog een beroep te doen op een taal en een argumentatie die eigenlijk ontworpen zijn voor intern gebruik. Er zijn de archaische termen zoals kiesheid, waardigheid, minvermogenden. Er is ook het spreken in eufemismen. In het notariaat, bijvoorbeeld, heeft men het over een *crash* van of een *sinistre* in een kantoor, alsof die rampen een externe oorzaak hebben. Terwijl het meestal om fraude of oplichterij gaat.

BEELDVORMING

Elke beroepsgroep duelleert, wat het imago betreft, onafgebroken met de publieke opinie. Er is het zelfbeeld, dat men cultiveert en maar al te graag verspreid wil zien. Maar buiten het korps circuleert dikwijls een andere, minder aantrekkelijke visie op het beroep. Dat kan ernstige problemen verwekken. Advocaten en gerechtsdeurwaarders leveren daarvan een treffende illustratie. Beide korpsen zien zich geconfronteerd met een publiek imago dat nogal wat negatieve elementen bevat. Verwonderlijk is dat niet. Hun activiteiten hebben meestal te maken met de pathologie van de samenleving: een strafproces, schulden, een echtscheiding, burenruzie of erfeniskwestie.

Bovendien is er vaak sprake van dwang: je moet een advocaat engageren, de deurwaarder komt met een bevel. Dat ligt anders in het geval van de notaris. Men stapt naar zijn kantoor, vaak uit vrije wil, in momenten die als cruciale stappen in het leven worden ervaren: de aankoop van een bouwgrond, de start van een eigen bedrijf, een huwelijk, een adoptie, een leegaat, een testament. Dat reduceert in sterke mate de aanwezigheid van kritische elementen in de publieke beeldvorming over de notaris.

ORGANISATIE

In de drie beroepsgroepen is de modernisering, zowel van de kantoren als van het korps in zijn geheel, bijzonder traag op gang gebracht. Grondige reorganisatie is een ontwikkeling van de laatste vijftien, twintig jaar. De advocatuur is als laatste in beweging gekomen, op een ogenblik dat het notariaat en de deurwaarders hun praktisch gedeeltelijk aan het ritme van de twintigste eeuw hadden aangepast.

Schaalvergroting is ongetwijfeld de meest opmerkelijke evolutie. Dat is uitgesproken zo in de advocatuur, waar middelgrote en grote associaties stilaan het landschap bepalen. Notarissen en deurwaarders hebben die stap niet of nauwelijks gezet. Waarschijnlijk is dat voor een deel te verklaren door de beperkte omvang van die beroepsbevolking, het effect van een streng gehandhaafde numerus clausus. Maar de groei in schaal zet zich daar, net zoals in de advocatuur, wel door op een ander vlak: geleidelijk neemt het gewicht toe van de koepelorganisaties (de Nationale Orde, de Koninklijke Federatie, de Na-

tionale Kamer). Dat is te zien in de aanwas van bevoegdheden (tuchtregeling, belangenverdediging) en activiteiten (vooral op het vlak van de vorming en bijscholing).

Een tweede trend is de intrede van managementtechnieken, zij het niet met dezelfde snelheid en reikwijdte in alle kantoren. Vrij algemeen is de neiging om het ondernemingsgedeelte los te koppelen van de strikt professionele bezigheden. In dat laatste domein ziet men dan vaak specialisatie optreden. De bedrijfsmatige aanpak komt ook tot uiting in de introductie van de informatica, het eerst in het notariaat en bij de gerechts-deurwaarders.

De gesignaleerde reorganisatie is nog hoofdzakelijk naar binnen gekeerd. In het beste geval – en dat geldt alleen voor de advocatuur – ontstaan er min of meer formele banden met beroepsgenoten uit belendende arrondissementen en/of uit anderelanden. Samenwerking, die de grenzen van de eigen professie overschrijdt, is er daarentegen nog niet, tenzij schoorvoetend op het vlak van de vorming. Fusies waarbij advocaten en notarissen, bijvoorbeeld, in één kantoor versmelten blijven vooralsnog afwezig.

EEEN TWIJFELACHTIGE TOEKOMST?

De drie beroepsgroepen pendelen tussen vrees en hoop. De druk die angst verwekt ontstaat zowel binnen als buiten de professionele gemeenschap. Het optimisme heeft dan weer te maken met de vaststelling dat de monopolies overeind blijven en dat modernisering mogelijk en vruchtbaar is. In wat nu volgt passeren enkele van die bronnen van vrees en hoop de revue.

GROEIENDE HETEROGENITEIT

Eensgezindheid is cruciaal voor beroepsgroepen die, gezien hun specifieke kenmerken, hun bestaan voortdurend moeten verantwoorden. Uiteraard zullen er in de advocatuur, het notariaat en bij de deurwaarders altijd al wel tegenstellingen geweest zijn. Maar de kansen op onenigheid, en bijgevolg op vervelende conflicten, nemen gestadig toe. Dat is een gevolg van de stijgende heterogeniteit. In het eerste hoofdstuk is op deze ontwikkeling uitvoerig ingegaan voor wat de advocatuur betreft. Eén oorzaak ligt in de reorganisatie die vele advocaten hebben doorgevoerd. Binnen de kantoren werken nu zowel juristen als niet-juristen in zeer verschillende statuten. Tussen kantoren verhevigen de verschillen op het stuk van de omvang, de handelsvorm, het type cliënteel, de specialisatie. Ook de balies onderling vertonen aanzienlijke contrasten. In het notariaat en bij de gerechtsdeurwaarders neemt dat niet zo'n grote vaart. Maar ook daar groeit de kloof tussen wie het ambt volwaardig draagt en wie als kandidaat-notaris of -deurwaarder aan het werk is. In de drie beroepsgroepen vergroot bovendien de afstand tussen Vlamingen en Franstaligen. Ten slotte is er, zeker in de advocatuur, de opmars van de vrouwen.

Verdeeldheid bemoeilijkt de belangenverdediging. Die handicap is voor de advocatuur echter gedeeltelijk te neutraliseren door de blijvende aanwezigheid van beroepsgenoten in de volksvertegenwoordiging. Het tijdschrift *Vlaams Jurist Vandaag* publiceerde in zijn juni-nummer van 1997 cijfers over de huidige situatie. In het Vlaams parlement zetelen 20 advocaten, in de Kamer 24 en in de Senaat 14.

DRINGEN AAN DE POORT

Voor de advocaten is de spectaculaire stijging van het aantal beroepsgenoten een oorzaak van forse bezorgdheid. Ook in dat opzicht verkeren notarissen en gerechtsdeurwaarders in een meer comfortabele positie. Er is in hun geval immers het weldoende effect van de numerus clausus: de toegang tot het ambt is strikt beperkt. Toch duiken ook hier problemen op. Op stagiairs en, vooral, op kandidaat-notarissen en -deurwaarders is die rem niet van toepassing. Hun aantal loopt uit. Zo ontstaat er van onderuit een krachtige druk op het beroep. Voorstellen om de poort wat wijder open te zetten, komen in eerste instantie van politici die het niet zo op deze beroepen begrepen hebben. Maar hun suggesties kunnen bij de mensen op de tweede rang zeker op instemming rekenen.

In de Europese eenmaking ligt de kiem van een ander soort invasie. Opnieuw zijn het de notarissen en de deurwaarders die terzake het minst gevaar lopen. Dat zij openbare ambtenaren zijn maakt het mogelijk om de grenzen gesloten te houden. Het is echter de vraag hoelang deze dam intact zal blijven.

KRIMPENDE VRAAG

In geen van de drie gevallen is het monopolie echt bedreigd. Pogingen om deze beroepsgroepen in de kern van hun marktpositie te raken zijn vastgelopen op succesvol lobbywerk en op de standvastigheid van de alliantie met de overheid. Toch brokkelt het monopolie op tweeërlei wijze af. Broksgewijze zijn hier en daar, aan de rand van het alleenrecht, stukjes marktaandeel verdwenen. Dat is het gevolg van wetswijzigingen. De deur-

waarders, bijvoorbeeld, hebben de komst van de gerechtsbrief moeten aanvaarden. Een tweede ontwikkeling is sluipend: potentiële klanten vertonen ontwijkingsgedrag. Bedrijven vermijden rechtsgedingen of laten de eigen juristen dossiers zo voorbereiden dat alleen nog voor het allernoodzakelijkste naar de advocaat of de notaris gestapt wordt. Die evolutie is niet meteen opgemerkt. Monopolies zijn immers slaapverwekkend.

GRAZEN OP DEZELFDE WEIDE

Het waardeverlies van het monopolie dwingt de betrokkenen andere terreinen van de markt te betreden. Advocaten, notarissen en deurwaarders kijken daarbij in dezelfde richting: het domein van de bemiddeling, de arbitrage, de minnelijke schikking. Daar valt nog wel wat te veroveren. Maar tegelijkertijd ontstaan er problemen. Men komt onderling in competitie. Advocaten én deurwaarders presenteren zich als experts in de invordering van schulden. Notarissen én advocaten zien wel wat in de echtscheidingsbemiddeling. Bovendien treedt men daarmee op een veld dat al door anderen, niet-juristen voornamelijk, was ontdekt. Sommige van deze concurrenten, zoals de incassobureaus, hebben geen last van een publiciteitsverbod of van strenge gedragscodes. Zij hebben, met andere woorden, een aanzienlijke voorsprong.

IDEOLOGISCH IN DE KNOOP

Ambiguïteit tekent ieder van de drie hier besproken professies. Er is, ten eerste, de haat-liefdeverhouding met de overheid. Vele advocaten, notarissen en deurwaarders dragen de staat niet in het hart. De maatschappijvisie die in deze kringen

gebruikelijk is, laat dat niet toe. Soms is de overheid ook een directe boeman, bijvoorbeeld als er sprake is van nieuwe, nauwere grenzen voor het monopolie. Aan de andere kant is de staat ook de natuurlijke bondgenoot. Hij houdt het monopolie en, eventueel, de numerus clausus in leven. Ten tweede, het valt ook niet te ontkennen dat het protectionisme van deze beroepsgroepen haaks staat op de tijdgeest en op tal van economische ontwikkelingen. De indruk ontstaat dat men het vrije marktdenken overal van toepassing acht, maar niet in de eigen wereld. Dit is des te opvallender omdat in de drie beroepsgroepen van tijd tot tijd pleidooien voor een uitbreiding van het monopolie te horen zijn.

Maar de ambiguïteit reikt nog veel dieper. Aan de kant van de notarissen en de gerechtsdeurwaarders is er de Siamese koppeling tussen openbaar ambt en vrij beroep. Deze merkwaardige mengeling kan niet anders dan bron zijn van voortdurende complicaties. De advocaten ontsnappen aan deze zelfkwelling, maar niet aan een dilemma dat zij wél met de twee andere beroepsgroepen delen. In alle drie de gevallen is er de spanning tussen het ondernemerschap en een beroep dat in wezen het commerciële dient te overstijgen. De evolutie van de markt dwingt advocaten, notarissen en gerechtsdeurwaarders zich veel meer dan voorheen als ondernemers te gedragen. Maar elke stap in de richting van het bedrijfsmatige verwijdert hen van het model van het vrij beroep en van het adagium dat zij de dienaars zijn van het algemeen belang. Wat de Franse socioloog Dezalay over de advocatuur zegt – *c'est une industrie comme une autre* – geldt geleidelijk voor alle drie.

Deze ontwikkeling kan niet lang meer verborgen blijven.

Het is de betrokkenen een tijdje gelukt om de realiteit te loochenen. Hun positie had lang iets vanzelfsprekends. Dat is niet meer zo zeker. De argumenten die deze beroepsgroepen aandroegen om de ongewone kentrekken van hun beroep te verantwoorden, verliezen aan overtuigingskracht. Zij konden tot voor kort ook steunen op het sociaal kapitaal dat zij, als sleutelfiguren in het rechtsbestel, in de bevolking hadden opgebouwd. Misschien is ook dit draagvlak versmald, nu de advocatuur, het notariaat en de gerechtsdeurwaarders de stilte hebben bewaard tijdens de orkaan die in de nazomer van 1996 justitie heeft getroffen. Hun zwijgen in deze diepe crisis stond in schril contrast met de onmisbare maatschappelijke taak die zij zich in deze sector toedichten.

DEEL 2

JURISTEN IN DE PUBLIEKE SECTOR

HOOFDSTUK 5. DE MAGISTRATUUR

De magistratuur is van oudsher *terra incognita*. Deels is dat te wijten aan de neiging van dit korps om zich zoveel mogelijk af te zonderen. Maar ook de media hebben tot voor kort zelden grote belangstelling getoond voor de mensen die vonnissen en arresten vellen of straffen vorderen. De aandacht bleef meestal beperkt tot hun optreden tijdens spectaculaire assisenzaken. Begin van de jaren negentig veranderde het klimaat. Pers en publieke opinie klaagden nu geregeld over politieke benoemingen, over de gerechtelijke achterstand, over ontsporingen in het gebruik van de voorlopige hechtenis. In de nazomer van 1996 is de magistratuur pas goed in een onweerszone terechtgekomen. Boutadegewijs kan men zeggen dat in een viertal maanden tijd meer over rechters en gerecht is geschreven en gepraat dan in de veertig jaar voordien. De aanleiding was de zaak-Dutroux. Maar in de bevolking was het ongenoegen over de werking van de rechtbanken blijkbaar al veel langer in opmars. Wat in de tweede helft van 1996 is gebeurd werkte als ontstekingsmechanisme.

De opwindings is niet van korte duur geweest. Kritiek en hervormingen wisselen elkaar sindsdien voortdurend af. Alles beweegt nu: de rekrutering, de werkmethode, het organogram, de bedrijfscultuur, de interne en externe controle, de inrichting van de rechtsgebouwen, de omgang met het publiek.

Dat maakt het ook zo moeilijk om momenteel een accurate foto van de magistratuur te maken. De auteurs zijn bovendien geen juristen. Zij wagen zich niet op het pad van een juridisch-technische discussie over de organisatie van de parketten, over de verschillen tussen een onderzoeksrechter en een procureur, over de precieze rol van de korpsoversten.

Wat biedt dit hoofdstuk dan wel? Vooreerst een demografische schets: over de ontwikkelingen in de omvang van het korps, over zijn gewijzigde samenstelling, over het personeel dat de rechters bijstaat. Deze kwantitatieve gegevens leiden tot enkele bedenkingen van meer kwalitatieve aard. Zo komt heel even de vraag ter sprake wat de gevolgen kunnen zijn van het groeiend aandeel van de vrouwen in de magistratuur. In tweede orde gaat de aandacht naar een paar probleemgebieden met een hoge actualiteitswaarde: de fel toegenomen druk die de omgeving op het rechterlijk korps uitoefent en de gespannen verhouding tussen de magistratuur en de politiek.

EEN OVERZICHT IN CIJFERS

AANTAL MAGISTRATEN

Statistieken over de Belgische justitie zijn schaars, meestal onvolledig en zelden recent. Dat zegt al veel over de wijze waarop de overheid in het verleden met deze sector omging. Ze zaaien ook vaak verwarring. Gegevens over de omvang van het rechterlijk korps slaan soms op het wettelijk voorziene kader, soms op de effectieve invulling daarvan. Gewoonlijk zijn er zo'n honderd plaatsen niet ingenomen, wat op een kader van iets meer

dan tweeduizend rechters een 5% uitmaakt. Cijfers over de parketmagistraten omvatten nu eens de gerechtelijke stagiairs en dan weer niet. In dit hoofdstuk is zoveel als mogelijk gewerkt met gegevens over de effectieven en zonder de stagiairs. Afwijkingen van deze regel worden gesignaleerd.

Justitie telde eind 1996, althans volgens het in de begroting voorziene kader, 2.067 rechters. Daarvan waren er 1.945 effectief benoemd. Dat is 19,2 per 100.000 inwoners. Tabel 11 geeft de evolutie van het korps weer. Van 1850 tot 1940 neemt het aantal rechters verhoudingsgewijs af: van 12 per 100.000 inwoners naar 10 op het einde van de jaren dertig. Er is één uitzondering: na de Eerste Wereldoorlog is er een kortstondige periode van nettogroei. Expansie is er ook onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog. Dat heeft uiteraard alles te maken met de berechting van de collaborateurs. Er waren in 1944 en 1945 iets meer dan 400.000 dossiers van verdachten aangelegd en de verwerking ervan vergde een drastische uitbreiding van het korps. Er volgt in de jaren vijftig een terugloop, die de magistratuur anno 1960 de facto op het peil van, jawel, 1860 brengt. De aanwas tussen 1960 en 1970 is grotendeels toe te schrijven aan de hervorming van het Gerechtelijk Wetboek, die leidde tot de oprichting van arbeidsrechtbanken, waarvoor 270 benoemingen nodig waren. In de andere instanties is er in die periode alleen in de rechtbanken van eerste aanleg een toename, van zo'n 150 eenheden namelijk. Na 1970 valt de expansie enkele jaren stil om dan vanaf 1985 weer door te gaan. Uit de gedetailleerde cijfers van het ministerie is af te leiden dat de groei zich de laatste tien jaar hoofdzakelijk voordoet in de rechtbanken van eerste aanleg en in de hoven van beroep (telkens +75%).

**TABEL 11. OMVANG MAGISTRATUUR (1850-1996)
EN RECHTBANKPERSONEEL (1970-1996)**

	MAGISTRATUUR*		RECHTBANKPERSONEEL**	
	aantal	per 100.000 inwoners	aantal	per 100.000 inwoners
1850	537	12,1		
1860	561	11,9		
1870	569	11,2		
1880	625	11,3		
1890	666	11,0		
1900	708	10,6		
1910	767	10,3		
1920	861	11,6		
1930	820	10,1		
1940	813	9,8		
1950	1.116	12,9		
1960	1.231	11,9		
1970	1.586	16,4	2.353	24,4
1971	1.578		3.206	
1972	1.584		3.235	
1973	1.584		3.241	
1974	1.627		3.849	
1975	1.627	16,6	5.099	52,0
1976	1.662		5.169	
1977	1.660		5.183	
1978	1.661		5.188	
1979	1.661		5.188	
1980	1.664	16,9	5.210	52,9
1981	1.664		5.390	
1982	1.664		5.390	
1983	1.664		5.390	
1984	1.708		5.405	
1985	1.791	18,2	5.521	56,0
1986	1.806		5.521	
1987	1.806		5.521	
1988	1.806		5.529	
1989	1.815		5.531	
1990	1.895	19,0	5.561	56,0
1991	1.962		5.967	
1992	1.962		5.967	
1993	1.978		6.098	
1994	2.066		6.190	
1995	2.066	20,4	6.397	63,1
1996	2.067	20,4	?	
1997	2.070	20,4	?	

bron

Ministerie van justitie, bestuur rechterlijke orde, dienst personeelszaken

* 1850-1950: effectieven. 1960-1996: bij wet vastgelegd kader

** bij wet vastgelegd kader, niet de effectieven. Vóór 1970 ontbreken gegevens

De cijfers in tabel 11 zijn bijzonder leerrijk. Zij laten zien dat ontwikkelingen in de omvang van de magistratuur meestal gebonden zijn aan uitzonderlijke omstandigheden: aan de gevolgen van een oorlog en aan de introductie van een nieuw Gerechtelijk Wetboek. Er is, met andere woorden, geen spontane aanpassing aan wat er in de maatschappelijke omgeving van justitie op geleidelijke wijze evolueert. Dat is vooral in de jaren zeventig en in de eerste helft van de jaren tachtig merkwaardig te noemen. Er is in die periode slechts een heel beperkte uitbreiding van het kader. Er komt een honderdtal rechters bij, meer niet (+5%). Tussen 1976 en 1983 is er zelfs helemaal geen toename. Deze evolutie zet zich nog sterker door met betrekking tot het rechtbankpersoneel. Na een verdubbeling van het bestand tussen 1970 en 1975 is er vijftien jaar lang weinig of geen groei. Ondertussen verhoogt de druk op het gerechtelijk apparaat in aanzienlijke mate. De tabellen 12 en 13 beschrijven de evolutie van het aantal rechtsgedingen. Op burgerrechtelijk vlak evolueert het aantal nieuwe zaken van 283.897 in 1970 tot 395.911 in 1985 (+39%), terwijl er dus nauwelijks meer rechters ter beschikking zijn. In de strafrechtbanken is de stijging minder uitgesproken, maar men dient te beseffen dat deze cijfers niets zeggen over de activiteiten van de parketmagistratuur die tot een seponering of een buitenvervolginstelling leiden. Die laatste bedenking is zeker belangrijk in het licht van een andere ontwikkeling. Al enkele decennia heeft de overheid de neiging om allerlei maatregelen, bijvoorbeeld op het domein van de milieubescherming, te ondersteunen door strafwettelijke bepalingen. Dat verhoogt uiteraard de werklast van de rechters. Bijkomend werk komt er ook, in casu voor de

TABEL 12. EVOLUTIE VAN HET AANTAL NIEUWE ZAKEN BIJ DE BURGERLIJKE RECHTBANKEN
ABSOLUTE AANTALLEN EN GROEIVOET (1970 = 100%)*

	VREDE- GERECHTEN		RECHTBANKEN EERSTE AANLEG		HANDELS- RECHTBANKEN		HOVEN VAN BEROEP		HOF VAN CASSATIE		TOTAAL	
	nieuwe zaken	index %	nieuwe zaken	index %	nieuwe zaken	index %	nieuwe zaken	index %	nieuwe zaken	index %	nieuwe zaken	index %
1970	157.229	100	36.017	100	84.752	100	5.627	100	272	100	283.897	100
1975	147.460	94	47.749	133	67.430	80	7.650	136	329	121	270.618	95
1980	190.219	121	58.438	162	79.245	94	11.573	206	717	264	340.192	120
1985	220.388	140	75.589	210	85.129	100	13.811	245	994	365	395.911	139
1990	204.824	130	86.656	241	84.836	100	17.410	309	940	346	394.666	139
1993	263.209	167	80.261	223	106.003	125	17.122	304	1.016	374	467.611	165

bron

Nationaal Instituut voor de Statistiek, *Gerechtelijke statistieken. Bedrijvigheid der hoven en rechtbanken*

* Bij de rechtbanken van eerste aanleg en de handelsrechtbanken is alleen rekening gehouden met de inleidingen op dagvaarding, bij de hoven van beroep alleen met de beroepen inzake burgerlijke en handelszaken.

TABEL 13. EVOLUTIE VAN DE ACTIVITEITEN VAN DE STRAFRECHTBANKEN
ABSOLUTE AANTALLEN EN GROEIVOET (1970 = 100%)*

	POLITIE- RECHTBANKEN		CORRECTIONELE RECHTBANKEN		HOVEN VAN BEROEP		HOF VAN ASSISEN		HOF VAN CASSATIE	
	vonnissen ten gronde	index %	nieuwe zaken	index %	nieuwe zaken	index %	aantal zaken	index %	arresten	index %
1970	147.545	100	60.008	110	6.479	100	36	116	1.216	100
1975	178.075	121	65.386	109	7.188	111	50	161	1.169	96
1980	168.729	114	61.884	103	6.794	104	44	142	1.258	103
1985	165.259	112	68.890	115	7.063	109	67	216	1.551	128
1990	158.803	108	63.630	106	6.849	106	91	294	1.799	148
1993	168.869	114	64.685	108	6.758	104			1.728	142

bron

Nationaal Instituut voor Statistiek, *Gerechtelijke statistieken. Bedrijvigheid der hoven en rechtbanken*

* Hier zijn geen totalen vermeld omdat de gegevens soms betrekking hebben op uitspraken, soms op nieuwe zaken.

rechters van koophandel, door de nieuwe wetgeving op het faillissement en het gerechtelijk akkoord. Daarnaast is het de gewoonte geworden om in enkele honderden buitengerechtelijke instellingen (gaande van de beroepsinstantie die waakt over de uitreiking van rijbewijzen tot de filmkeuring) magistraten op te nemen. Deze nevenactiviteiten beperken de beschikbaarheid voor het eigenlijke rechtbankwerk. Dat is niet alleen in ons land zo. Henri Nallet, minister van justitie in de regering-Rocard, schrijft in zijn *Tempête sur la justice* (1992) dat de Fransen de magistratuur momenteel beschouwen als een soort *superassistante sociale*.

De combinatie van een snel gestegen druk en een stagnerend personeelskader is in haar effecten bekend: een hoog oplopende gerechtelijke achterstand. Gegevens daarover zijn te vinden in tabel 14. In het jaar 1970 lag het totaal aantal te behandelen zaken bij de burgerlijke rechtbanken op 438.137. In 1985 ging het al om 1.089.562 gedingen (+150%). De toename is het grootst in de rechtbanken van eerste aanleg (+244%) en de hoven van beroep (+349%). Na 1985 is de situatie niet verbeterd. De *task load* van de burgerlijke rechtbanken bedroeg in 1993 meer dan 1.500.000 zaken. De toestand is iets minder dramatisch in de sector van de strafgedingen, zoals tabel 15 aangeeft.

SAMENSTELLING

De magistratuur is als beroepsgroep gekenmerkt door grote verscheidenheid. Er is het onderscheid tussen de zetelende (of zittende) en de staande rechters (ook parketmagistratuur ge-

TABEL 14. EVOLUTIE VAN HET TOTAAL AANTAL TE BEHANDELEN BURGERRECHTELIJKE ZAKEN. ABSOLUTE AANTALLEN EN GROEIVOOT (1970 = 100%)*

	VREDE- GERECHTEN			RECHTBANKEN EERSTE AANLEG			HANDELS- RECHTBANKEN			HOVEN VAN BEROEP			HOF VAN CASSATIE			TOTAAL		
	aantal zaken	index %		aantal zaken	index %		aantal zaken	index %		aantal zaken	index %		aantal zaken	index %		aantal zaken	index %	
1970	189.347	100		97.216	100		135.180	100		15.813	100		581	100		438.137	100	
1975	208.615	110		161.451	166		153.070	113		25.983	164		680	117		549.754	125	
1980	292.758	155		227.712	235		219.954	162		45.142	285		1.285	221		785.951	179	
1985	409.324	216		334.593	344		273.011	202		70.990	449		1.644	283		1.089.562	249	
1990	449.823	238		440.359	454		312.253	231		102.401	648		1.864	321		1.036.700	298	
1993	534.511	282		485.933	501		366.950	272		117.174	741		1.820	313		1.506.388	344	

bron

Nationaal Instituut voor de Statistiek, *Gerechtelijke statistieken. Bedrijvigheid der hoven en rechtbanken*.

* Bij de rechtbanken van eerste aanleg en de handelsrechtbanken is alleen rekening gehouden met de inleidingen op dagvaarding, bij de hoven van beroep alleen met de beroepen inzake burgerlijke en handelszaken.

**TABEL 15. EVOLUTIE VAN HET TOTAAL AANTAL TE BEHANDELEN STRAFZAKEN
ABSOLUTE AANTALLEN EN GROEIVOET (1970 = 100%)**

	CORRECTIONELE RECHTBANKEN		HOVEN VAN BEROEP	
	aantal zaken	index	aantal zaken	index
1970	74.932	100	8.725	100
1975	84.211	112	10.789	124
1980	83.293	111	11.043	127
1985	101.844	136	12.515	143
1990	115.163	154	13.182	151
1993	118.424	158	13.349	153

bron

Nationaal Instituut voor Statistiek, *Gerechtelijke statistieken. Bedrijvigheid der hoven en rechtbanken*

noemd). De magistraten van de eerste categorie nemen kennis van de dossiers die hen worden voorgelegd en vellen een vonnis of een arrest, zowel in burgerlijke als in strafrechtelijke zaken. De staande magistratuur van haar kant opereert hoofdzakelijk in het kader van de strafrechtbanken. Zij beslist, na eigen onderzoek en/of in samenwerking met andere opsporingsdiensten, of er een proces komt en vordert desgevallend een bepaalde straf. De bijna tweeduizend rechters zijn bovendien verspreid over tientallen rechtbanken waartussen een strikte hiërarchie bestaat.

In 1996 behoorden 1.244 van de 1.945 rechters (of bijna twee op drie) tot de zetelende magistratuur. Tabel 16 toont dat de meesten van hen (502 of 40%) werkzaam zijn in de rechtbanken van eerste aanleg. Dat geldt in nog grotere mate voor de parketmagistraten: 457 (of 65%) van de 701 leden van het openbaar ministerie zijn daar te vinden. Dat betekent dat de rechtbanken van eerste aanleg de helft van de Belgische magistraten tewerkstellen.

Tot in de late jaren veertig hadden alleen mannen toegang tot de magistratuur. Pas met de wet van 21 februari 1948 is voor de vrouwen de mogelijkheid geschapen om rechter te worden, zij het dat nog geruime tijd de toestemming van de echtgenoot vereist was. Aan die stap zijn zware discussies voorafgegaan. In het korps zelf is er tot op het laatste moment verzet gepleegd. Vaak gebeurde dat met behulp van argumenten die ook dertig jaar eerder in de advocatuur te horen waren. Een mooi voorbeeld daarvan is te vinden in de plechtige rede die L. Delwaide, procureur-generaal bij het hof van beroep te Luik, bij de opening van het gerechtelijk jaar in de herfst van 1946 heeft ge-

TABEL 16. VERDELING VAN DE MAGISTRATEN OVER DE VERSCHILLENDE RECHTBANKEN
EFFECTIEVEN IN 1996

	ZETEL		PARKET		TOTAAL	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Hof van cassatie	26	2,1	10	1,4	36	1,8
Hoven van beroep	185	14,9	96	13,7	281	14,4
Arbeidshoven	45	3,6	27	3,9	72	3,7
Rechtbanken 1 ^{ste} aanleg	502	40,4	457	65,2	959	49,3
Arbeidsrechtbanken	126	10,1	90	12,8	216	11,1
Rechtbanken van koophandel	93	7,5	-	-	93	4,8
Politie rechtbanken	82	6,6	-	-	82	4,2
Vrederechten	184	14,8	-	-	184	9,5
Militair gerechtshof	1	0,1	6	0,9	7	0,4
Krijgsraden	-	-	15	2,1	15	0,8
Totaal	1.244	100,0	701	100,0	1.945	100,0

bron

Ministerie van justitie, bestuur rechterlijke orde, dienst personeelszaken

houden. Een citaat: 'Mais, Messieurs, si votre Compagnie était panachée de femmes, s'il en siégeait quelques-unes à la Cour de Cassation, où serait le prestige, le sentiment presque religieux qui doit émaner de nos grands corps de justice? Si notre Cour (...) était présidée par une vieille femme, que resterait-il encore de votre prestige? A cinquante ans, l'homme est dans toute sa force intellectuelle (...). Pour la femme (...), vers quarante-cinq ans, la vie sexuelle se retire, lui laissant le sentiment d'une diminution de son être (...). La femme, à ce moment, engraisse et devient matrone. (...) Avant de nommer une femme, il faudrait s'assurer qu'elle n'est pas sujette à des déficiences mensuelles graves. (...) une loi admettant les femmes dans la magistrature, devrait prescrire formellement que seules pourront être nommées les vieilles qui sont laides.' (*Journal des Tribunaux*). Dat was september 1946, anderhalf jaar voor het parlement de wet wijzigde.

Dat de toegang werd opengezet betekende niet dat vele vrouwen meteen de weg van de magistratuur insloegen. In 1961, dertien jaar later, telde het korps slechts 17 vrouwelijke rechters, een aandeel van 1%. De eerste daarvan was in november 1948 in een rechtbank van eerste aanleg benoemd. Het duurde tot december 1970 vooraleer een vrouw doorstootte tot het niveau van het hof van beroep. In december 1975 gingen ook de deuren van het hof van cassatie open.

In 1996 waren er 620 vrouwelijke rechters aan het werk. Dat is bijna één op drie magistraten. (In Franstalig België loopt het aandeel van de vrouwen op tot 36%, in Vlaanderen bedraagt het 28%.) De evolutie is zeer geleidelijk verlopen: 1% in 1961, 5% in 1970, 11% in 1980, 24% in 1990 en 32% in 1996.

TABEL 17. MANNEN EN VROUWEN IN DE VERSCHILLENDE RECHTBANKEN IN 1996

	MAN	VROUW	TOTAAL	% VROUWEN
Hof van Cassatie	30	6	36	16,7
Hoven van beroep	219	62	281	22,1
Arbeidshoven	58	14	72	19,4
Rechtbanken 1ste aanleg	607	352	959	36,7
Arbeidsrechtbanken	118	98	216	45,4
Rechtbanken van koophandel	56	37	93	39,8
Politierechtbanken	64	18	82	22,0
Vrederechten	152	32	184	17,4
Militair gerechtshof	7	-	7	0
Krijgsraden	14	1	15	6,7
Totaal	1.325	620	1.945	31,9

bron

Ministerie van justitie, bestuur rechterlijke orde, dienst personeelszaken

In tabel 17 is te lezen dat de vrouwelijke rechters niet overal even sterk vertegenwoordigd zijn. In de arbeidsrechtbanken ligt het aandeel het hoogst (45%), gevolgd door de rechtbanken van koophandel (bijna 40%) en de rechtbanken van eerste aanleg (37%). In de andere instanties gaat het om een verhouding van ongeveer 1 op 5.

Nogal wat mensen geloven dat mannelijke en vrouwelijke magistraten verschillend recht spreken. Mannen laten zich, zo luidt het, leiden door abstracte regels en principes om een geschil te beslechten. Wie een recht schendt moet gestraft worden, ongeacht de omstandigheden. Bij vrouwen zou de voorkeur uitgaan naar procedures waarin meer aandacht is voor de context. Er zou bij hen ook meer ruimte zijn voor overleg en verzoening. Maar niet alle waarnemers delen die mening. Trouwens, kan er wel sprake zijn van een 'vrouwelijk' perspectief? Heeft het geslacht een groter gewicht dan andere factoren, zoals het milieu van herkomst? En komt dat tot uiting in het recht? Ook hier is er geen eensgezindheid – al lijken de meesten de invloed van 'het vrouwelijke' te minimaliseren. Zo er al verschillen zouden zijn tussen beide geslachten, dan vervagen die in de loop van de opleiding. Vrouwen worden immers onderworpen aan hetzelfde curriculum als mannen. Hun manier van denken, van argumenteren en interpreteren verschilt niet. Men is 'jurist' en pas in tweede instantie 'man' of 'vrouw'.

Straffen vrouwen milder? Sommige, vooral mannelijke, magistraten zijn van oordeel dat hun vrouwelijke collega's niet milder, maar strenger zijn. Een vrouw zou extra streng straf-

fen, om te bewijzen dat ze niet zacht is. Dat zou vooral een kenmerk zijn van jonge vrouwelijke rechters en verzwakken naarmate ze meer ervaring krijgen. In een interview met *De Standaard Magazine* (20 mei 1994) zegt Mieke Santens, raadsheer bij het arbeidshof te Brussel: 'Ik denk dat er meer gelet wordt op vrouwen dan op mannen. Ik ken heel strenge mannelijke rechters, maar nog nooit heb ik daar een opmerking over gehoord. Over een vrouw zegt men dat al gemakkelijk. We zijn wel pragmatischer en punctueler. (...) Misschien maken vrouwen daarom een strengere indruk.'

In de coulissen van het gerecht zijn zo'n zesduizend mensen actief. De personeelsleden die het dichtst bij de rechters staan zijn de griffiers (ongeveer 1700 in aantal) en de parketsecretarissen (ongeveer 860). De overigen zijn de vertalers, de opstellers, de bodes. Tot op heden zijn het in hoofdzaak niet-juristen die de griffies en parketsecretariaten bemannen. Juristen tonen trouwens weinig belangstelling voor deze functies. Dat zou in de nabije toekomst kunnen veranderen. Er is immers sprake van een opwaardering van de positie van griffiers en secretarissen.

DE DRUK OP DE RECHTER NEEMT TOE

EEN EXPLOSIE VAN RECHTSZAKEN ?

In de voorbije decennia is het beroep op de rechter in ons land fors toegenomen. In 1970 werden zo'n 284.000 burgerlijke za-

ken ingeleid, in 1993 bijna 470.000. Dat is een stijging met 65%. De bevolking is in diezelfde periode met slechts 4% aangegroeid.

Er zijn diverse redenen voor de gestegen gang naar de rechter. Een eerste is te vinden in het recht zelf. Zijn reikwijdte is fel uitgebreid: vele zaken zijn binnen de sfeer van het recht getrokken die daar vroeger buiten vielen. Dat is geen toeval. Het houdt verband met een gewijzigde visie op de functionaliteit van het recht. Het recht, in het bijzonder de wetgeving, is een beleidsinstrument geworden waarmee bijna de hele samenleving te sturen is. Met de groei van het recht verhoogt ook de kans op juridische geschillen. Bovendien laat de kwaliteit van de regelgeving vaak te wensen over. Grotere onduidelijkheid over de interpretatie van het recht kan een toename van het beroep op de rechter veroorzaken. Daarnaast is er de invloed van extrajuridische factoren zoals de groei van het verkeer en van de verkeersongevallen. De kans dat een individu in een rechtsgeding betrokken wordt, neemt dus toe.

Of iemand effectief naar de rechter stapt is afhankelijk van een hele reeks factoren. Er is vooral een zekere juridische vaardigheid vereist: men moet in staat zijn om de juridische dimensie van een probleem te herkennen, de tegenpartij te identificeren en een eis te formuleren. Die voorwaarde is nu meer vervuld dan vroeger. Zoals we al schreven hebben de gestegen geschooldheid en de acties van allerlei belangenorganisaties velen alert gemaakt voor de mogelijkheden die het recht en de rechter hun bieden.

Ook al is de inschakeling van de rechter sterk toegenomen, toch blijft het een uitzonderlijk scenario in de afwikkeling van geschillen. Uit onderzoek is gebleken dat conflicten met een

juridische dimensie in gemiddeld negen op de tien gevallen geen aanleiding geven tot een gerechtelijke procedure. Mensen berusten in hun lot, trachten het geschil onder elkaar te regelen of doen een beroep op een bemiddelaar buiten het gerecht. De conflicten die voor de rechter worden behandeld vormen bijgevolgslechts het topje van de ijsberg.

OVER DE TRAAAGHEID VAN HET GERECHT

Berichten over de opstapeling van dossiers bij de burgerlijke rechtbanken schrikken de publieke opinie op. Met hun huidige organisatie kunnen de rechters de vele geschillen blijkbaar niet meer verwerken. Hierdoor ontstaan ernstige vertragingen. In strafzaken klagen verdachten en hun advocaten frequent over te lange voorhechtenis. Bij elk van deze knelpunten gaat het om de gespannen verhouding tussen rechter en tijd. *Justice delayed is justice denied* is een vaak gehoorde opmerking in het debat. Anderzijds zegt men ook dat snelrecht slecht recht is. Hoe moet het dan?

Rechters hebben een moeilijke relatie met de tijd en dat probleem is de laatste maanden nog verergerd. Een ongedurige bevolking en door de media opgejaagde politici willen de magistratuur in een uitermate hoog tempo allerlei hervormingen laten uitvoeren. Een spiraal van wederzijdse beschuldigingen is het gevolg. Maar is het niet zo dat de traagheid van het gerecht tegelijkertijd een kwaal is én een noodzaak?

Heel de werking van het gerechtelijk systeem rust op een raster van tijdsafspraken. Dat is goed te merken in het procesrecht. Zowel de procedures in burgerlijke zaken als in strafza-

ken bevatten gedetailleerde bepalingen in verband met aanbevolen en/of na te leven termijnen: om te dagvaarden, om conclusies te nemen, om een vonnis uit te spreken... Meer nog dan alleen de duur, ligt de opeenvolging van de te ondernemen stappen vast: wie eerst conclusies mag nemen, wanneer de andere partij mag antwoorden... Zo krijgt elke procedure een lineair en onomkeerbaar karakter. Ook in de dagelijkse werking van het gerecht tikt een sociale klok. De zittingen in het gerechtsgedebouw zijn aan vrij strakke uurroosters gebonden en de agenda wordt vastgelegd via de opmaak van de rol. Op die manier ontstaat in het gerechtelijk systeem interne orde. Opnieuw zijn hierin meerdere facetten waarneembaar: rechtshandelingen kunnen met behulp van temporele ingrepen gecoördineerd, geïnterpreteerd en voorspelbaar gemaakt worden. Bij een rechtsgeding, zowel in de civiele procedure als bij strafzaken, zijn verschillende partijen betrokken. Verregaande coördinatie is dus onontbeerlijk om een zaak vlot te laten verlopen. Advocaten, magistraten, bedienden van griffies en gerechtshoven, maar ook verdachten, eisers, verweerders en getuigen kunnen hun agenda's slechts op elkaar afstemmen dankzij de vele gedetailleerde tijdsbepalingen die de gerechtelijke organisatie kenmerken. Opvallend is de precisie waarmee dergelijke bepalingen beschreven worden. Niets is aan het toeval overgelaten. Een voorbeeld. Het Gerechtelijk Wetboek bevat, naast een opsomming van de termijnen, ook regels over de exacte berekening ervan. Zo leest men dat in een bepaald geval de *dies a quo* niet inbegrepen is, de *dies ad quem* wel. Ook maken tijdsafspraken het gedrag van individuen, die bij een rechtszaak betrokken zijn, voorspelbaar en verwekken daardoor een stuk

zekerheid voor anderen. Als het procesrecht voorschrijft dat de rechter uitspraak moet doen binnen de maand na het sluiten van de debatten, dan maakt die regel zijn gedrag in hoge mate voorspelbaar en laat de gedaagden niet al te lang in onzekerheid leven.

Het ritme van de sociale klok in het rechtssysteem is ontegensprekelijk verbonden met de toepassing van enkele fundamentele rechtsprincipes. Zo heeft ieder individu recht op een grondige behandeling van zijn zaak. Dat vergt tijd, geen overhaasting. Ook is elke zaak in bepaalde opzichten uniek. Rechtspraak vermijdt dus zoveel mogelijk routinematige beslissingen. Ook dat vertraagt het tempo. Een tweede beginsel dat de sociale klok probeert te bewaken heeft te maken met de tijds-spanne tussen voorval en uitspraak. Een uitspraak mag niet te snel op de feiten volgen. Slechts op die manier kan de rechter of de jury een doordacht oordeel vellen. Het principe van hoor en wederhoor maakt van zijn kant dat een rechtszaak altijd een zekere tijd in beslag zal nemen. Beide partijen moeten bovendien over voldoende tijd beschikken om zich terdege op het proces voor te bereiden. De traagheid van het gerecht heeft bijgevolg haar redenen. Vandaar dat slechts in uitzonderlijke gevallen op snelrecht een beroep wordt gedaan. Anderzijds mag er tussen het moment van het delict en de bestrafning ook weer geen te lange tijd verstrijken. De strafvorderingsprocedure bevat daarom een aantal bepalingen in verband met de verjaringstermijn van misdrijven. Zo'n termijn is op verschillende gronden te verdedigen. Hij sanctioneert allereerst eventuele nalatigheid of stilzitten vanwege de gerechtelijke autoriteiten. Een ander argument is dat door het verstrijken van de

tijd het bewijsmateriaal geringer in kwaliteit en omvang wordt. Ten slotte, maar zeker niet onbelangrijk, versmalt na verloop van tijd de band tussen het delict en de bestrafning ervan. Om een heilzaam effect te hebben op het gedrag van de delinquent mag een straf niet te lang uitblijven. De verdachte zelf heeft ook recht op een vlotte afhandeling van zijn zaak. Dit wordt hem gewaarborgd door art. 6 lid 1 van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens op grond van het feit dat hij niet onnodig lang in onzekerheid mag leven. Overschrijding van wat men een redelijke termijn noemt, kan aanleiding geven tot niet-ontvankelijkheid van de zaak of tot strafverlaging voor de verdachte.

De sociale klok van het gerecht tikt traag. Het langzame ritme is te verdedigen: het beschermt enkele cruciale rechtsbeginselen. Wie het uurwerk van het gerecht ontregelt, neemt grote risico's. Dat alles heeft echter ook een keerzijde. De traagheid veroorzaakt tal van problemen: de gerechtelijke achterstand, de verjaring van ernstige misdrijven, een abnormaal lange duur van de voorlopige hechtenis en, sinds de affaire-Dutroux misschien nog het meest, het gevoel dat de gerechtelijke wereld voortdurend op de rem staat en hervormingen schuwt. Trouwens, niet alle gezagigheid die rechters in de uitoefening van hun ambt vertonen, heeft met die heilige rechtsbeginselen te maken. Misschien is dat een van de redenen waarom sommige topmagistraten zich zo fel verzetten tegen een externe audit.

RECHTER EN POLITIEK

Het blijft bijzonder moeilijk om met rechters rustig te praten over hun verhouding tot de politiek. Voor een deel is dat te wijten aan een misverstand: vaak denkt de rechter bij de term 'politiek' aan 'partijpolitiek'. Zijn terughoudendheid is daarmee goed te begrijpen. Maar ook na verduidelijking – politiek staat voor staatkunde – verdwijnt de debatangst niet. Vele magistraten vertrekken van het standpunt dat de muur die tussen de rechterlijke en de andere machten is geplaatst onoverschrijdbaar dient te zijn. En het in de werkelijkheid ook is. In september 1988 schreef Walter Krings, toen procureur-generaal bij het hof van cassatie, in het *Rechtskundig Weekblad* dat de rechter boven het gewoel staat en boven het gewoel dient te blijven. Hij mag zich niet in de strijd mengen. Hij is niet de verdediger van een sociaal systeem noch van een klasse of een moraal en zeker niet van een politiek. Hij mag slechts oordelen overeenkomstig het geschreven recht dat voor hem in beginsel de enige leidraad en de enige referentie is. Totdaar rechter Krings. In deze visie is er geen plaats voor een herkennen en erkennen van de politieke rol van de magistratuur. Toch is die houding in hoge mate aanvechtbaar. De politiek dringt, vandaag meer nog dan gisteren, langs verschillende wegen de rechtbanken binnen. De argumenten voor onze stelling komen uit *De politiek voorbij* (1994).

HOE DE POLITIEK DE RECHTBANKEN BINNENDRINGT

1. Marcel Storme, hoogleraar aan de Gentse rechtsfaculteit,

schreef al in de jaren zeventig dat in een gedesintegreerde samenleving als de onze personen nodig zijn die als eenzamen hun visie voorhouden en alszieners de toekomst van de mensheid voorbereiden. Hij voegde daaraan toe: 'Is het een naïeve illusie te menen dat in de toekomst ook de rechter een dergelijke rol kan spelen?' (*Tijdschrift voor Privaatrecht*) En ook vroeg hij zich af of in onze samenleving niet angstig uitgekeken wordt naar iemand die dan toch een vingerwijzing zal moeten geven over de manier waarop men zich in deze ontwrichte wereld dient te gedragen en of de rechter niet degene is waarnaar men zal willen luisteren. Sommige magistraten hebben deze rol van rots in de branding opgenomen. Maar het ene kan niet zonder het andere: met zo'n stap valt er onvermijdelijk ook meer licht op hen.

Maar nu ten gronde. Zelfs als de rechter zich strikt houdt aan wat de grondwet en het procedurerecht hem opleggen, doet hij aan politiek. Elke rechterlijke beslissing is een afweging: van goed en kwaad, van schuld en boete, van wat aan God en wat aan Caesar toebehoort. De magistratuur wordt tot afwegen verplicht omdat ieder vonnis of arrest een maatschappelijke dimensie heeft en op een of andere manier de belangen van de gemeenschap raakt. Soms springt die dimensie onmiddellijk in het oog. Dat is het geval als rechters omzichtig tewerk gaan bij de berechting van mensen die in de samenleving sleutelposities bekleden. Hun redenering is dat strikte vervolging en strenge bestraffing van zulke individuen de maatschappelijke orde meer schade kan berokkenen dan het misdrijf waarvoor zij terechtstaan. Het is een vorm van autocensuur met het oog op het algemeen belang. Maar is dat dan geen

overweging van politieke aard? Dat belet niet dat ook in andere types van rechterlijke besluitvorming de politiek zelden afwezig is. Soms is rechtspreken een louter syllogistische, zeg maar automatische, activiteit. De rechter is dan als het ware blindelings onderworpen aan de rechtsregel. In andere situaties is er wel eerbied voor de wet, maar geen slaafse onderwerping. De magistratuur beschikt dan over een bewegingsvrijheid die haar toelaat, zelfs verplicht om de rechtsregel te interpreteren en te preciseren. De rechter vult zo de gaten die de wetgever liet vallen. In beide gevallen is de politieke dimensie niet veraf. Walter van Gerven, Leuvens hoogleraar, onderwijst het zijn studenten als volgt: 'De jurist, vooral de rechter (...), neemt, wanneer hij recht zoekt voor een concrete situatie, een beslissing die in wezen een politieke beslissing is, omdat hij juist daardoor het bestaande bestendigt. De jurist kiest één oplossing tussen verschillende, juridisch-technisch even goed verdedigbare oplossingen.(...) Dit is de politieke oplossing die hij neemt op grond van economische, sociologische, filosofische opties, hoe onvolmaakt hij zich daar ook van bewust is...'

Deze vorm van politieke betrokkenheid is uiteraard niet nieuw. Wel van recentere datum is de neiging van de rechters om zich als de controleur van de uitvoerende macht op te stellen. Het meest spectaculair is dat in de dossiers van (vermeende) corruptie. Zij volgen daarin uiteraard de publieke opinie die roept om een krachtadiger optreden tegen het politieke onfatsoen. Maar het kan ook dat de rechterlijke ijver om politici en ambtenaren te betrappen op ongeoorloofd gedrag deels bij de magistraten zelf zijn oorsprong vindt.

2. De politiek komt ook via de beroepspolitici in de gerechts-

hoven binnen. Dat is evenmin nieuw. Al van oudsher wegen de politieke partijen en hun mandatarissen op de rekrutering van magistraten. De politieke kleur van een kandidaat-rechter telde veelal evenzeer mee als zijn capaciteiten. Dat doet het risico ontstaan dat sommige rechters, omdat zij zich tot een wederdienstverplichtvoelen, verleid worden tot partijdige vonnissen of arresten. Vrouwe Justitia is dan niet langer kleurenblind. Er is nu wel een nieuwe wet die de werving van magistraten zou moeten bevrijden van partijpolitieke manoeuvres.

Beroepspolitici hevelen ook op een veel rechtstreekser wijze de politiek naar de rechtbanken over. Meer en meer slaagt het parlement er niet in om binnen een redelijke termijn een materie aan de hand van een nieuwe of een gewijzigde wet te regelen. Dat heeft minder te maken met de ingewikkeldheid van een dossier dan met het mislukken van de zoektocht naar een aanvaardbaar compromis. Het jarenlange aanslepen van de parlementaire discussie over de abortuswetgeving is daarvan een voorbeeld. Het gevolg is dat de rechter verplicht wordt om, via het vellen van vonnissen en arresten, een algemene gedragslijn uit te zetten. De terugtred van het parlement 'promoveert' de magistratuur bijgevolg tot plaatsvervangend wetgever. Regering en parlement schuiven op een nog andere wijze problemen door naar bepaalde rechtscolleges. Delicate vragen van politieke aard worden voor advies aan de Raad van State voorgelegd. In de oprichting van het arbitragehof springt deze ontwikkeling meerdere stappen verder. De rechters van dit hof hebben uitspraken gedaan over de zetelverdeling in het Europees parlement, over de controle van de verkiezingsuitgaven en over de financiering van de Gemeenschappen. Het arbitra-

gehof kan bovendien, met een verwijzing naar de grondwet, alle wetten en decreten vernietigen, wat de facto de bewegingsvrijheid van de wetgever doet krimpen. Jan Velaers, hoogleraar aan de UIA, schreef in *Van arbitragehof tot grondwettelijk hof* (1990) dat de Belgische rechtsorde 'evolueerde van een systeem waarin de wetgever het laatste woord had over de naleving van de Grondwet, naar een systeem waarin de rechter in het arbitragehof het laatste woord spreekt. (...) De evolutie is er dan ook één van parlementaire soevereiniteit naar rechterlijke soevereiniteit.'

DE GEVOLGEN

Al die ontwikkelingen brengen mee dat de bevolking de rechters nu met andere criteria, bijvoorbeeld inzake productiviteit, beoordeelt. De magistratuur krijgt te horen dat zij te traag werkt, negentiende-eeuwse methodes en rituelen koestert en toch zo wereldvreemd is. Procedurefouten lokken vinnige commentaar uit. Vrijspraken in fraudezaken worden uitvoerig bekritiseerd. De pers voegt aan deze kritische geluiden vele decibels toe. Parlementsleden voelen zich geroepen om de klachten van hun kiezers om te zetten in bitsige interpellaties over falende rechters. De legitimiteit van het rechterlijk korps is dus niet langer vanzelfsprekend. Aansprakelijkheid en toerekenbaarheid, termen die zij van oudsher in het oordelen over en het veroordelen van derden gebruiken, worden nu op hun gedrag van toepassing geacht.

Voor vele magistraten is de openlijke kritiek traumatiserend. Zo verliest het gerechtelijk apparaat zijn gezag, zeggen zij. Een verzwakt prestige van wat men de derde macht noemt zou dodelijk zijn voor de democratie. Dat is een wat vreemd argument. Justitie is een broze instelling, dat lijdt geen twijfel. We gaan er het best omzichtig mee om. Maar dat kan nooit een reden zijn om aan elke vorm van externe controle te verzaken. De evolutie in de academische wereld laat zien hoe heilzaam zo'n toezicht kan zijn. De studenten hebben nu de mogelijkheid om jaarlijks hun hoogleraren op de weegschaal te leggen. Zij quoteren het doceergedrag, bekijken de manier van examineren, beoordelen de handboeken. Zo'n verdict kan tegenvallen, natuurlijk. Maar eigenlijk levert die evaluatie alleen voordelen op. Je weet als docent waar je faalt. Je collega's kunnen je met cijfers in de hand onder druk zetten om je pedagogische en didactische gebreken aan te pakken. En dan is er het procédé van de externe visitatiecommissies. Er liep vorig jaar zo'n team van binnen- en buitenlandse pottenkijkers in de Vlaamse faculteiten rechtsgeleerdheid rond. Zij staken hun neus in de leslokalen, proefden van de bibliotheek, lazen examenvragen, monsterden de syllabi, praatten met de studenten. En zij brachten verslag uit bij de minister van onderwijs. Dat verwekte wat zenuwachtigheid. Uiteraard. Maar het dwong de academische gemeenschap ook om maanden op voorhand een zelfstudie te schrijven, een gewetensonderzoek dat anders wellicht achterwege was gebleven. Tasten die inspecties het gezag van de universiteiten aan? Neen, integendeel. Verliest de academische wereld daarmee zijn onafhankelijkheid? Bijlange niet. Wat is het dan dat rechters vrezen?

Er is in de zomer van 1997, voor wat de kwaliteitscontrole betreft, een Belgisch compromis gevonden. De regering heeft een wetsontwerp klaar dat de oprichting voorziet van een Hoge Raad voor de Justitie. Deze instantie zal klachten over de werking van de justitie kunnen bespreken. Haar samenstelling zal gemengd zijn: 12 magistraten en 12 externe experts.

RECHTERS EN HUN BELANGENBEHARTIGING

De lichtschijsheid van de magistratuur is een oud gegeven. Bij de top van het korps gaat het om een zelfgekozen, op de lagere echelons om een gedwongen isolement. Die ingesteldheid straalt ook af op de wijze waarop rechters als collectiviteit hun belangen verdedigen. De meest gevolgde weg is deze van de discrete gesprekken met het ministerie van justitie. Slechts zelden laten de beroepsverenigingen van de rechters zich horen op het publieke forum. In dat laatste geval is een zekere verkramptheid de beroepsgroep of zijn woordvoerders niet vreemd. Dat is nog gebleken toen de minister van justitie twee professoren vroeg 'een onderzoek van het Bende-onderzoek' te doen. Het hof van cassatie wees er de rechters op dat het beroepsgeheim medewerking aan dit initiatief uitsloot. De Nationale Commissie voor de Magistratuur, waarover straks meer, schreef een open brief aan koning Albert waarin ze de minister beschuldigde van 'miskenning van de rechtsstaat'. Toch zijn er ook magistraten, zelfs aan de top, die pleiten voor meer openheid. In 1978 al betreurde de Antwerpse magistraat Vandeplass de extreme pudeur van zijn collega's: 'Pendant long-

temps, la magistrature belge a été persuadée que le Ministre de la Justice était le meilleur défenseur de ses prérogatives, de ses intérêts et de ses privilèges et qu'il était inutile, voire inopportun, de se grouper en association pour sauvegarder ses droits.' (In *Déviance et Société*, 1978, p. 385). In 1994 zei procureur-generaal Van Oudenhove te geloven 'dat de tijd ook voor de derde macht aangebroken is, niet om dagelijkse persconferenties te houden of allerhande uitspraken te doen, zoals dat nu vaak gebeurt onder het voorwendsel van een zogenaamde transparantie, maar om sereen de zaken eens op een rijtje te zetten en objectief de opinie eraan te herinneren wat we zijn en waar we voor staan. De derde macht mag (...) niet het slachtoffer worden van haar discretieplicht.' (*Jura Falconis*, 1994, nr. 1, p. 11) Ook *Juger*, het tijdschrift van de Association Syndicale des Magistrats, heeft bij monde van zijn voorzitter, Ringelheim, scherp uitgehaald naar het stilzwijgen van de rechterlijke macht: 'La bouche du juge ne s'ouvre que pour dire le droit, après quoi elle doit demeurer close. Accrochés à une conception puritaine de leur obligation de réserve, les magistrats s'interdisent de prendre part à aucun débat public, à l'exception des controverses strictement juridiques, qui ont pour théâtre les enclos des colloques et des revues scientifiques. (...) Les prêtres ont abandonné leur robe sacerdotale pour mieux sauter dans le siècle et s'intéresser aux affaires de la cité; les juges n'enlèvent la leur, après l'audience, que pour se retirer dans un silence incompris.' (1991, nr. 1, p. 2).

Het stilzwijgen van de rechter is niet langer een vanzelfsprekendheid. Individuele interventies zijn vooralsnog schaars. Maar in sommige groeperingen van magistraten wordt aan

een koerswijziging gedacht. Daarom dit overzicht van de verenigingen die rechters hebben opgericht.

DE TRADITIONELE ORGANISATIES

De Nationale Commissie voor de Magistratuur

Tot in het begin van de jaren zeventig was er in ons land geen overkoepelende vereniging van magistraten. Er bestonden alleen een paar categoriale organisaties, zoals die van de vrederechters. Het was de minister van justitie, Alfons Vranckx, die toen pleitte voor de oprichting van een commissie die de hele magistratuur zou vertegenwoordigen. De commissie kwam er, maar heeft lange tijd een sluimerend bestaan gekend. Pas in het begin van de jaren negentig heeft ze zich uitdrukkelijker geprofileerd en gemanifesteerd als spreekbuis van de gehele magistratuur. Op haar officiële agenda staat, onder meer, de vrijwaring van de rechterlijke onafhankelijkheid. Feitelijk ligt de klemtoon op interne, corporatistische aangelegenheden: behoud van het pensioen, weddeverhoging, invoering van een vlakke loopbaan. En zelfs in die kwesties is gezamenlijk optreden niet evident. Elke geleding van de magistratuur heeft immers zeer specifieke belangen. De zoektocht naar een interne consensus vergt veel tijd en energie. Misschien ligt daar de reden waarom de stem van de Nationale Commissie nauwelijks te horen is in het huidige debat over recht en samenleving.

De Nationale Commissie voor de Magistratuur is niet officieel erkend. Ze heeft geen wettelijk mandaat om te spreken namens alle rechters. Maar in de praktijk moet de minister van justitie haar wel als een representatieve woordvoerder beschouwen. In het overleg met de actoren van justitie, bijvoorbeeld, is

de Nationale Commissie uitgenodigd als vertegenwoordiger van de magistratuur. Niet iedereen in het korps vindt die bevoorrechte relatie gerechtvaardigd. Ook minister De Clerck is niet gelukkig met de huidige situatie. Hij pleit voor de installatie van een Federale Raad van Magistraten, die zou fungeren als enige officiële vertegenwoordiger van de magistratuur. De ministerraad heeft reeds zijn goedkeuring verleend aan een voorstel in die zin.

Het Koninklijk Verbond van de Vrede- en Politierechters

De vrederechters waren de eersten die zich, op het einde van de vorige eeuw, verenigden. Na de oprichting van de politierechtbanken, in 1969, voegden de rechters van deze instantie zich bij de vereniging. Het jaarlijks congres is een van de opvallendste activiteiten van het Verbond. Belangenbehartiging gebeurt vooral via de Nationale Commissie voor de Magistratuur, waarin het Verbond goed vertegenwoordigd is.

Het Nationaal Verbond van de Magistraten van Eerste Aanleg

Deze vereniging is ontstaan in 1970. Haar doelstellingen zijn vergelijkbaar met die van de zusterorganisatie van de vrede- en politierechters. Op het eind van de jaren tachtig was zij de stuwende kracht achter een opvallende protestbeweging. Medio 1989 verspreidde zij een urgentieprogramma dat een zevental, hoofdzakelijk materiële, eisen bevatte. Later, in mei 1991, volgden enkele symbolische acties, zoals een schorsing van de rechtszittingen en een 'dag zonder vonnissen'. Dat lokte heel wat reacties uit, zelfs in eigen rangen.

Ook deze vereniging werkt, voor wat de belangenbeharti-

ging betreft, nauw samen met de Nationale Commissie voor de Magistratuur.

Het Verbond richt zich tot alle geledingen van de magistratuur van eerste aanleg. Toch hebben jeugdrechters, onderzoekrechters en rechters in de rechtbanken van koophandel aparte verenigingen opgericht.

De Nationale Unie der Magistraten bij de Hoven van Beroep

De magistraten van de hoven van beroep hebben zich in 1971 verenigd om te lobbyen, vooral dan in de kwestie van het emeritaat. Maar jarenlang bestond de Unie eigenlijk alleen op papier. In het begin van de jaren negentig is ze, onder impuls van de Nationale Commissie voor de Magistratuur, wat actiever geworden. Maar van een bloeiend verenigingsleven is zeker geen sprake.

ALTERNATIEVE ORGANISATIES

De Nationale Commissie voor de Magistratuur en de verenigingen waarmee ze samenwerkt zijn vooral bezig met professionele, volgens sommigen zelfs corporatistische, aangelegenheden. De activiteiten van een tweetal alternatieve magistratenverenigingen situeren zich op een heel ander terrein. Zij willen een forum vormen waar een open debat gevoerd kan worden over de rol van de rechter in de samenleving.

De Association Syndicale des Magistrats

Het idee van een syndicale vereniging is gerijpt na een RTBF-uitzending over de magistratuur in april 1978. Die reportage toonde een gesloten korps dat blijk gaf van maatschappelijke

blindheid. De Association Syndicale des Magistrats is ontstaan als reactie op die hooghartige houding. Ze trachtte een tegendraads discours op gang te brengen: 'L'ASM appelle à un effort de réflexion en commun sur les fondements et finalités de la justice, sur l'indépendance, le statut et la place du magistrat dans la société. Le pouvoir judiciaire est un service public. Pour qu'il soit assuré, s'impose à chaque magistrat le souci constant d'améliorer sa pratique dans un esprit de rigueur et de discipline librement acceptée. Le magistrat ressent la nécessité d'une meilleure insertion sociale et d'une plus grande ouverture vers l'extérieur, conditions indispensables à l'exercice de sa fonction qu'il entend exercer dans une indépendance rigoureuse et réelle. L'ASM oeuvre à l'amélioration du statut et des conditions de travail des magistrats, à l'instauration entre eux d'une discussion collective en garantissant à chacun, la plus grande liberté d'expression, à la promotion de leur participation démocratique à la vie et à la gestion du corps judiciaire. L'ASM s'efforce de faciliter l'ouverture de la magistrature sur l'extérieur et particulièrement sur la vie sociale, sans préoccupation partisane et dans une optique pluraliste.' (uit een beginselverklaring die in juni 1985 verschenen is in *Journal des Procès*). Dit initiatief stootte op hevig verzet bij de top van de magistratuur. De procureur-generaal bij het hof van cassatie, Frédéric Dumon, aarzelde niet om zijn invloed aan te wenden om de oprichting van de ASM te beletten. In een brief aan de procureurs-generaal van de hoven van beroep schreef hij: 'Je ne saurais suffisamment insister pour que, sans retard, et au stade actuel, les procureurs-généraux, les procureurs du Roi et les auditeurs du travail aient recours à la persuasion pour inciter

les magistrats dont il s'agit à renoncer à leur regrettable, dangereuse et nocive initiative.' (De brief, van 7 mei 1979, is in 1991 gepubliceerd in het tijdschrift van de ASM.) Toch is de ASM eind 1979 van start gegaan. Ze organiseerde debatten en colloquia, bracht diverse brochures uit, nam deel aan radio- en tv-uitzendingen, bezorgde regeringsformaten memoranda. Dat heeft soms tot incidenten geleid. Zo liep een woordvoerder van de ASM in 1986 een disciplinaire straf op omdat hij zonder voorafgaande toestemming van zijn hiërarchische overste had deelgenomen aan een tv-programma over het gerecht. Toch is er, mede door de activiteiten van de ASM, geleidelijk meer openheid gekomen. Er is een ruimte gecreëerd waar magistraten vrijuit kunnen discussiëren over hun werk en hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Via *Juger*, het tijdschrift van de ASM, krijgen kritische geluiden een brede verspreiding.

Magistratuur en Maatschappij

Pas in het begin van de jaren negentig, ruim tien jaar na de stichting van de Franstalige ASM, is in Vlaanderen een soortgelijke vereniging, Magistratuur en Maatschappij, opgericht. Ook hier was het ongenoegen over de werking en ingesteldheid van de traditionele magistratenverenigingen de voornaamste voedingsbodem. Enkele Vlaamse rechters betreurden de eenzijdige gerichtheid op eng professionele belangen. Zo bleef, zegden zij, een open debat over de rol en verantwoordelijkheid van de magistratuur in de maatschappij helemaal achterwege. In een intentieverklaring die in juni 1993 in het *Rechtskundig Weekblad* verscheen, luidt het: 'M & M wil getuigenis brengen van het feit dat neutraliteit geen onverschillig-

heid betekent voor het maatschappelijk gebeuren en voor de noden van een democratische samenleving. M & M wil magistraten een collectieve bezinning bieden over vragen uit hun dagelijkse praktijk. M & M wil naar buiten treden, in die zin dat zij, binnen de grenzen eigen aan de functie van magistratuur, aanwezig wil zijn op het maatschappelijk forum, ondermeer door bij de totstandkoming van wetgeving haar standpunt t.o.v. de beslissingsnemers kenbaar te maken of door aanwezig te zijn waar om haar standpunt wordt gevraagd.'

Magistratuur en Maatschappij is vooral een forum voor discussie. Net als de ASM bezorgt de vereniging de media en de politici standpunten over kwesties die justitie aanbelangen.

De invloed van de Association Syndicale des Magistrats en van Magistratuur en Maatschappij is moeilijk te bepalen. Het is al niet duidelijk hoeveel rechters zij, via lidmaatschap of stille sympathie, eigenlijk vertegenwoordigen. Een vergelijking met de evolutie in Frankrijk en Italië dringt zich op. De magistratuur in die landen heeft al een kwarteeuw in eigen kring debat en open oppositie mogelijk gemaakt. De vele discussies in het korps hebben de rechters daar een maatschappelijke en politieke vorming gegeven die in België grotendeels ontbreekt. Dat er in ons land toch enkele stappen in die richting zijn gezet is te danken aan ASM en M&M. En dat is een niet geringe prestatie.

Maar de debatangst is niet weg. Dat bleek nog maar eens naar aanleiding van de gesprekken die minister De Clerck in de lente van 1997 met de magistratuur voerde. De bewindsman reisde naar vier hoven van beroep om er in alle openheid naar de

magistraten uit de betrokken rechtsgebieden te luisteren. Tot verrassing van de minister dienden de rechters hun vragen vooraf aan de korpsoversten voor te leggen. De Clerck zei daarover in de Kamer (op 26 juni 1997): '(...) ik heb inderdaad vastgesteld dat die ontmoetingen "georganiseerd" waren.'

HOOFDSTUK 6. JURISTEN IN OVERHEIDSDIENST

ENKELE CIJFERS

Naar schatting werken er ongeveer 5.000 juristen in een of andere overheidsdienst. Dat is tweemaal zoveel als er in het notariaat of in de magistratuur te vinden zijn. Toch is er nauwelijks informatie over deze groep voorhanden. Exacte gegevens over omvang, samenstelling of taken ontbreken. Men is bijgevolg aangewezen op onvolledige of enigszins gedateerde inlichtingen. (Bij het werken met dit materiaal is dus enige voorzichtigheid geboden.)

Eén bron is een in 1988 uitgevoerde studie, waarin de loopbaan van in Leuven afgestudeerde juristen is gereconstrueerd. De 1.021 geïnterviewden, een representatieve steekproef, hadden hun diploma verworven tussen 1963 en 1985. (Hun leeftijd lag dus tussen 25 en 50 jaar.) Anno 1988 was 18% van deze mensen in een overheidsambt actief. In 1995 is het onderzoek overgedaan, bij de alumni van 1986-1989. Het aandeel van de bestuursjuristen in deze jongere groep van afgestudeerden was kleiner dan bij hun voorgangers, maar lag toch nog op 13%.

De overheid is altijd al een belangrijke afnemer van juridisch geschoolden geweest. Maar haar betekenis als werkgever van juristen is niet constant. De Leuvense onderzoeken geven aan dat wie in de periode 1969-1982 afstudeerde veel vaker bij

de overheid terechtkwam dan voor en na die tijd. Daar zijn verschillende verklaringen voor te bedenken. Precies in die jaren is het personeelsbestand in de publieke sector drastisch toegenomen. Medio 1970 werkten er 618.000 personen voor de overheid. Eind juni 1982 waren dat er bijna 900.000. Van die spectaculaire expansie profiteerden uiteraard ook de juristen. Tegelijkertijd groeide ook de behoefte aan juridisch gevormden. Dat was het resultaat van een dubbele evolutie die vlak voor de Tweede Wereldoorlog was ingezet en vanaf de jaren zestig in zeer versnelde vorm doorging. Het falen van de markt als maatschappelijk orderingsprincipe dwong de overheid corrigerend op te treden. De komst van de verzorgingsstaat bracht een tweede impuls: de overheid moest tussenbeidekomen bij de verdeling van de welvaart. Zowel voor de opheffing van de onvolkomenheden van de markt als voor de organisatie van een welvaartsgebonden verdeling van schaarse goederen is naar het recht als beleidsinstrument gegrepen. De cijfers spreken voor zich. De gemiddelde jaarlijkse output van wetten en kb's van algemene strekking bedroeg 70 in de jaren dertig, 170 tussen 1950 en 1959, 1.300 in de jaren zestig en over de 2.000 tussen 1970 en 1979. Voor de productie en de toepassing van dat wettenarsenaal waren vele deskundigen, juristen dus, nodig. Jan Driegelinck berekende in 1984 het aandeel van de licentiaten in de rechten bij de stagiairs-ambtenaren die tussen 1962 en 1982 in een nationaal departement werden aangenomen. Dat lag tot 1970 beneden de 20%. Van 1972 tot 1982 bereikte het een gemiddelde van 30%. Na 1982 stagneerde het personeelsbestand in de publieke sector. Bovendien ging de voorkeur meer en meer uit naar economen. Zo verminderde de aantrekkings-

kracht van dit stukje arbeidsmarkt voor de licentiaten in de rechten. Toch trekken er jaarlijks nog heel wat juristen in de richting van een overheidsdienst. Via het Vast Wervingssecretariaat alleen al is er sinds 1990 een duizendtal aangeworven. Juristen blijven dus in trek.

Toch zijn er ook zorgelijke geluiden te horen, bijvoorbeeld in een brief die de dekanen van de Vlaamse faculteiten rechtsgeleerdheid op 21 november 1990 naar de leden van de Vlaamse Executieve stuurden: 'Overal in de samenleving bekleden juridisch geschoolden leidinggevende functies. De administratie kan als enige sector (...) niet straffeloos de beleidsniveaus afsluiten voor juristen, op grond van ongefundeerde statutaire bepalingen.' En op 14 april 1993 liet senator Nelly Maes de minister van ambtenarenzaken de volgende schriftelijke vraag bezorgen: 'Het aantal juristen dat voor de nationale overheid gaat werken daalt jaarlijks (...) Nochtans blijkt uit recente verklaringen van topambtenaren van het ministerie van financiën dat de falende invordering van belastingen grotendeels te wijten is aan het gebrek aan juristen onder hun personeel. (...) Is de geachte minister op de hoogte van de nood aan juristen bij de overheidsdiensten?'

Dat er minder juristen dan in het verleden richting publieke sector trekken ligt niet alleen aan het personeelsbeleid van de overheid. Een enquête bij Leuvense laatstejaarsstudenten in de rechten, in de zomer van 1992, toonde aan dat dit afzetgebied voor velen weinig of geen aantrekkingskracht had. Hilde Berghmans, die deze studie uitvoerde, stelde vast dat de politisering bij aanwerving en promotie daarbij heel vaak als reden werd aangegeven. Misschien zal de depolitisering die hier en daar,

zij het schoorvoetend, is ingezet een meer positieve perceptie meebrengen.

In 1988 was één op drie overheidsjuristen een vrouw. Dat aandeel was in 1995, althans voor de Leuvense afgestudeerden uit de periode 1986-1989, opgelopen tot 53%. Het is niet duidelijk of deze trend zich heeft doorgezet.

Aanwerving van juristen in de overheidsdiensten verloopt meestal via vergelijkende examens. Al is ook hier de neiging om partijpolitieke overwegingen te laten meespelen nooit helemaal afwezig geweest. Die Belgische gewoonte kwam en komt vooral tot uiting bij promoties en bevorderingen.

Op het einde van de jaren zeventig en in de jaren tachtig kwamen heel wat ambtenaren, onder wie ook talrijke juristen, in een speciaal, eigenlijk precair statuut de overheid binnen: in het Bijzonder Tijdelijk Kader (de 'BTK-ers'), met een stage- of DAC-contract... Hoeveel van hen later 'geregulariseerd' werden en als vastbenoemden bleven werken is niet bekend.

WAT DOEN JURISTEN BIJ DE OVERHEID ?

Juristen vinden werk in nationale, regionale, provinciale en gemeentelijke administraties en bij parastatale en intercommunale instellingen. Ze komen ook in aanmerking voor een job in supranationale instanties, de Europese Unie voorop.

De departementen van justitie en van financiën zijn werkterreinen bij uitstek voor de afgestudeerden van de faculteiten rechtsgeleerdheid. Ook vele gemeente- en OCMW-secretarissen hebben een juridische opleiding gehad. Daarnaast lijkt één bepaalde functie, zij het zonder vastheid van betrekking, op

het vel van licentiaten in de rechten geschreven: adviseur of attaché op een ministerieel kabinet.

De zowat 5.000 juristen in overheidsdienst zijn, vele nuances terzijde gelaten, in twee categorieën onder te brengen. Er zijn zij die hoofdzakelijk met juridische taken belast zijn. Dat zijn de bestuursjuristen in de strikte zin van het woord. Zij schrijven koninklijke en ministeriële besluiten. Of ze volgen de geschillen waarin hun werkgever betrokken is. In dat laatste geval zijn ze verbindingspersoon tussen de overheidsdienst en de advocaat die de verdediging van de belangen van de staat op zich neemt. Of ze leveren advies in allerlei juridische kwesties: over de draagwijdte van overheidsbeslissingen of over recente rechtspraak. Het Leuvense onderzoek van 1988 wees uit dat deze groep toen een aandeel van 56% had. Daarnaast zijn er de generalisten, die op talloze terreinen van de publieke sector inzetbaar zijn. Zij zijn vaak slechts nu en dan op juridisch vlak bezig. Die aanzienlijke verscheidenheid in taken is een van de redenen waarom het zo moeilijk is een scherpe foto van deze beroepsgroep te maken.

Er is nauwelijks iets geweten over de omstandigheden waarin beide types van overheidsjuristen hun vorming en deskundigheid dienen te verzilveren. In de al eerder geciteerde brief van de dekanen zijn daarover nogal wat klachten te horen: 'Vele juristen in de administratie worden geconfronteerd met dezelfde problemen als de eenmansadvocatuur: te veel complexe vragen van diverse aard, de onmogelijkheid om een behoorlijk, in casu soms een elementair documentatiebestand op te bouwen of in stand te houden. Daar bovenop missen zij de zelfstandigheid en de marge voor initiatief waardoor het over-

belaste beroep van zelfstandig advocaat (...) toch een zekere aantrekkingskracht blijft behouden.(...) Het is een constante frustratie van vele juristen in de administratie dat zij ter hulp geroepen worden nadat de dossiers grondig verknoeid zijn.’ De roep om een statuut waarin de onafhankelijkheid de kern vormt, was ook te horen, eind oktober 1996, op een forumgesprek van de Vlaamse Juristenvereniging. *Vlaams Jurist Vandaag*, het tijdschrift van de vereniging, omschreef het belang daarvan als volgt: ‘Ambtenaren-juristen moeten ook bijdragen tot het eerbiedigen van de rechtsregels in een Rechtsstaat. Dit betekent dat zij zich onafhankelijk tegenover de machtshebbers moeten kunnen opstellen teneinde een correcte en juiste toepassing van de rechtsregel te verzekeren.’ In het februari-nummer van 1997 kwamen nog andere verzuchtingen naar boven. Een ervan is de opbouw van een netwerk van overheidsjuristen waardoor uitwisseling van ervaringen en belangenbehartiging mogelijk zouden worden. Bezorgdheid is er ook over de neiging van politici om beleidsvoorbereidend werk steeds vaker uit te besteden aan advocatenkantoren en universiteiten.

DEEL 3

JURISTEN IN DE PRIVÉ-SECTOR

DE NON-PROFITSECTOR

De non-profitsector vormt voor de jurist een lappendeken van werkkringen: vakbonden en patroonsorganisaties, consumentenverenigingen, ziekenfondsen, instellingen voor welzijnszorg, sociaal-culturele verenigingen. Maar dat afzetgebied trekt bitter weinig juristen aan. Naar schatting gaat het om iets meer dan 1.000 licentiaten in de rechten, een aandeel van nog geen 3% in de totale juristenbevolking. Een verklaring daarvoor zoekt men het best in diverse richtingen. Juristen zijn geen goedkope werkkrachten en vele van de instellingen in deze sector zijn niet bepaald welgesteld. De patronale organisaties zijn op dat vlak een uitzondering. Zij zijn dan ook niet toevallig de grootste afnemer van juristen. Elders wordt dat strikt juridisch werk vaak uitbesteed aan externe juristen, bijvoorbeeld advocaten die gratis advies verlenen aan ziekenfondsleden of avondcursussen in het recht verzorgen voor centra voor middenstandsopleiding. Voor de niet-juridische functies is er voor de juristen felle concurrentie van pedagogen, psychologen en sociologen die zich hier op een voor hen natuurlijk terrein bevinden. Daarenboven herbergt de sector ook vele niet-universitairen, zoals maatschappelijk werkers of opvoeders.

HET BEDRIJFSLEVEN

Het bedrijfsleven is, naast de advocatuur, momenteel de grootste afnemer van licentiaten in de rechten. Die juristen in beeld brengen is allesbehalve een gemakkelijke opdracht. Ze zijn verspreid over enkele duizenden ondernemingen. De verscheiden-

heid aan werkkringen en aan taken is aanzienlijk. Over één subgroep, de bedrijfsjuristen in de strikte zin van het woord, is wel wat meer informatie voorhanden. Zij krijgen in dit overzicht straks een aparte behandeling.

De Leuvense studie, waarvan al in vorig hoofdstuk sprake was, levert opnieuw het basismateriaal. Van de juristen die tussen 1963 en 1985 aan de KU Leuven afstudeerden, werkten er in 1988 drie op tien in het bedrijfsleven. Met dat cijfer als basis kon de omvang van de hele groep toen op ongeveer 7.000 eenheden geschat worden. Industrie en dienstensector trekken recenter, zo bleek uit een later onderzoek, nog meer jonge juristen aan. Van de lichtingen 1986-1989 had 37% in 1995 een job in het bedrijfsleven. Deze trend heeft zich nog doorgezet, zodat die sector in 1997 zo'n 11.000 juristen telt, van wie een vierde vrouwen.

WAT DOEN JURISTEN IN HET BEDRIJFSLEVEN ?

Het bedrijfsleven is de snelst groeiende markt voor juristen. Daar is een eenvoudige verklaring voor te bedenken: elke onderneming, hoe klein ook, hangt in een web van wetten en reglementen dat constant groeit en ingewikkelder wordt. Dat de juridische omgeving waarin een onderneming opereert zo rap evolueert heeft vele oorzaken. De overheid in al haar gedaanten (supranationaal, federaal, gewestelijk, lokaal...) produceert ononderbroken rechtsregels: om de gevolgen van de economische crisis te verzachten; om werkgelegenheid te creëren; om het milieu of de consumenten of de mechanismen van de vrije markt te beschermen; om de Europese eenmaking

te bevorderen. Ook de houding van de bedrijfsleiders is veranderd. Zij zien het recht niet meer alleen als een dwangbuis, maar ook als een instrument om het bedrijf competitiever te maken (via juridisch onderbouwde fusies, overnames en innovaties in de ondernemingsvorm).

Voor sommige dossiers waarin een juridische component zit doen ondernemers een beroep op externe experts. Dat zijn dan advocaten, notarissen of zelfs accountants en fiscale consultants. Maar zij zetten ook eigen juristen aan het werk.

Toch kunnen deze ontwikkelingen de groeiende aanwezigheid van juristen in het bedrijfsleven niet helemaal verklaren. In heel wat van hun jobs wordt er niet of nauwelijks met recht gewerkt. Er moeten dus andere redenen zijn voor de aantrekkelijkheid van een juridische vorming. Dat gegeven komt straks opnieuw ter sprake.

WERKKRINGEN

Eigenlijk is het misleidend om in dit hoofdstuk van 'het bedrijfsleven' te spreken. In die term ligt, op zijn minst impliciet, een verwijzing naar industriële ondernemingen. Het Leuvense onderzoek van 1988 liet echter zien dat de meeste juristen niet daar aan het werk waren. Drie op de vier hoorden thuis in de dienstensector. Als daar ondertussen geen verandering in gekomen is, moet dat nu in heel België om zo'n 8.000 mensen gaan. Iets minder dan de helft daarvan zit in het bank- en kredietwezen. Drie wegen leiden naar dit belangrijke afzetgebied. Voor sommige, vaak pas afgestudeerde, juristen is er een lokale aanwerving als kassier. In principe is er een doorgroei naar de positie van kantoorhouder en, later, van gebiedsverantwoor-

delijke. De twee andere routes liggen in het hart van een bank. Men komt dan terecht in een job die diplomagebonden is, bijvoorbeeld in het juridisch departement. Of er is, voor de meer ervaren jurist dan, een 'generalistische' kaderfunctie. Op de tweede plaats, met ongeveer 2.400 juristen, komen de verzekeringsmaatschappijen. Zij zijn hoofdzakelijk te vinden in de diensten rechtsbijstand en dossierbeheer. Bijna 1.200 licentiaten in de rechten vonden werk in wat men dienstverlening aan bedrijven kan noemen: sociale secretariaten, fiduciaires, audit-firma's. Nog eens 750 anderen hebben een job in de wereld van de handel, de horeca, de immobiliën, de communicatie.

De aanwezigheid van vrouwen in deze werkkringen varieert nogal. In 1988, ten tijde van het onderzoek bij de Leuvense alumni, was in de bankwereld één jurist op zeven een vrouw, in de verzekeringsmaatschappijen één op drie. Het bankwezen, dat interessante carrièrekansen biedt, bleek het minst toegankelijk te zijn voor vrouwen. Dat ligt anders in de verzekeringssector. Daar zijn de taken waarvoor men juristen aanwerft vaak erg routinematig en de promotiemogelijkheden beperkt. Mannen hebben dan minder de neiging om dit domein als een voor hen bestemd territorium te beschouwen. Het is niet geweten of de toestand sinds 1988 grondig gewijzigd is.

TAKEN

Hier geldt meer dan waar ook elders dat licentiaten in de rechten 'goed zijn voor alle werk'. Op het einde van de jaren tachtig waren vijf op de tien juristen in deze sector niet of nauwelijks met juridische taken bezig. Voor nog eens twee op tien ging zowat de helft van de tijd niet naar activiteiten die met recht

verbonden waren. Alleen de overigen waren meestal met juridische opdrachten belast. Die laatste groep, die vandaag nog steeds een minderheid vormt, valt uiteen in twee categorieën. Er is aan de ene kant de bedrijfsjurist *sensu stricto* – waarover straks meer. Deze ondersteunt het ondernemingsbeleid met creatief juridisch werk: hij ontwerpt standaardcontracten, onderhoudt de contacten met de advocaten van het bedrijf en verwerkt de complexe juridische dossiers. Dan is er de jurist-uitvoerder, die tot het subkader behoort, aan dossierbeheer doet en de routineproblemen behandelt. Hij is met juridisch en administratief bandwerk belast.

Blijft de vraag waarom licentiaten in de rechten vaak de voorkeur krijgen op andere gediplomeerden, ook als het gaat om niet-juridisch werk. Licentiaten in de rechten profiteren, zeker in het bedrijfsleven, van een tweetal ontwikkelingen in het domein van het *human resources management*.

Een eerste trend is het de-specialiseren van bepaalde functies. De nadruk komt dan te liggen op sociale vaardigheden en op wat het 'helikopterzicht' wordt genoemd, het vermogen om een globale visie op een bedrijfsprobleem uit te werken. Op deze vlakken scoren juristen goed. Dat heeft te maken met het algemeen vormend karakter van de juridische opleiding en met de daaruit voortvloeiende polyvalentie.

De tweede trend houdt in dat gezocht wordt naar universitair geschoolden die hun juridische kennis weten te versmelten met een andere vorm van deskundigheid. In het *human resources management* spreekt men van *conglomerate knowledge*, een geslaagde mix van twee of meer opleidingen. Ook hier komen vele juristen goed weg. Zowat de helft van de li-

centiaten in de rechten verwerft een tweede diploma. In het verleden was dat bijna uitsluitend een of andere juridische specialisatie (notariaat, criminologie, arbeidsrecht...). Maar de laatste jaren is er een groeiende belangstelling voor bijscholing op economisch en fiscaal vlak. Daarmee ontstaat de mogelijkheid om tot die zo gewaardeerde *conglomerate knowledge* te komen.

EEN GROEP APART : DE BEDRIJFSJURISTEN

In geen enkel afzetgebied van juristen is de verscheidenheid aan werkkringen zo groot als in het bedrijfsleven. Dat verklaart het wazig karakter van de gemaakte foto. Eén groep maakt daarop een uitzondering, namelijk de bedrijfsjuristen. Hier is er een precieze definitie van wat deze experts doen. Er is een bijzonder actieve vereniging. Er zijn congressen en publicaties.

WAT DOET EEN BEDRIJFSJURIST ?

Hij geeft de juridische grenzen aan waarbinnen het management kan opereren. Zijn inbreng is daarbij in eerste instantie preventief. In de woorden van een Nederlandse bedrijfsjurist: 'Van hem wordt verwacht dat hij op het radarscherm van het bedrijf de juridisch getinte obstakels en vrije doorgangen tijdig en trefzeker onderkent.' (J. Swinkels, in *Nederlands Juristenblad*, 16 november 1985). Dat betekent dat hij zijn bedrijf rechtkundig advies verleent, allerlei akten en handelingen in een juridisch correcte vorm giet en erover waakt dat het bedrijf geen rechtsnormen overtreedt.

Loopt er toch iets mis op juridisch vlak, dan is hij de verbin-

dingsman tussen het bedrijf en de advocaat. Zelf de belangen van de onderneming voor de rechtbank verdedigen is immers verboden.

Maar hoe langer hoe meer is de bedrijfsjurist iemand die het recht als creatief instrument gebruikt: als bron van dynamiek in de ontwikkeling van de onderneming, als wapen ook in de competitie met de concurrenten. In grote bedrijven is hij een spilfiguur in de planning en uitvoering van fusies en overnames.

Over de omvang van deze groep is weinig geweten. De Belgische Vereniging van Bedrijfsjuristen telt iets meer dan 700 leden en beweert ongeveer 70% van de hele beroepsbevolking te vertegenwoordigen.

OP ZOEK NAAR ERKENNING

In tal van landen zijn deze experts leveranciers van juridische spijttechnologie. Dat bezorgt hen een eersterangsrol in het bedrijfsleven. Overal ook zijn eigen professionele verenigingen opgericht die er alles aan doen om de verworven positie minstens te beschermen, zo mogelijk nog te verbeteren. Dat is ook in België het geval. Maar hier kampt de groep met een aanzienlijke handicap: de adviezen van bedrijfsjuristen zijn hier niet door het beroepsgeheim gedekt. Die lacune heeft vervelende gevolgen. De Europese Commissie, bijvoorbeeld, kan bij het onderzoek van een klacht tegen de onderneming de adviezen van bedrijfsjuristen controleren. Ondernemers zijn bijgevolg in bepaalde gevallen veiligheidshalve aangewezen op advocaten, die wél het beroepsgeheim kunnen inroepen. Bedrijfsjuristen voelen zich daarom vaak gepasseerd.

Al jaren roept de Vereniging om een wetswijziging die hen op gelijke voet zou plaatsen met de advocatuur. Maar dat doet vragen rijzen. Naar wie moet het privilege van het beroepsgeheim gaan? Wie is bedrijfsjurist en wie niet? Dat probleem wil de Vereniging oplossen via de oprichting van een Instituut voor Bedrijfsjuristen. Zo'n instantie zou de criteria voor toetreding bepalen, een beroepscode schrijven en opleggen en instaan voor de belangenverdediging. Vanaf het begin van de jaren tachtig heeft de Vereniging bevriende parlementsleden bereid gevonden om wetsvoorstellen in die richting in te dienen. Recente initiatieven terzake komen van senator Hatry (5 juli 1995), kamerlid Duquesne (23 oktober 1995) en zijn collega Van Parys (16 februari 1996).

Uiteraard heeft de Vereniging een passende argumentatie uitgewerkt. Dit betoog, dat trouwens verwant is met het discours van advocaten, notarissen en deurwaarders, wijst op de dubbele opdracht die bedrijfsjuristen vervullen. Zij werken in het belang van de ondernemingen en dus van de hele economie. Tegelijkertijd, zo zeggen zij, dienen zij ook de rechtsorde. In een nota aan de minister van justitie (van 23 januari 1996) schrijft de Vereniging: 'Voor de bedrijfsjurist is een bijzondere taak weggelegd om bij te dragen aan de rechtszekerheid door een groter rechtsbewustzijn en ruimere rechtskennis te krèeren in de ondernemingswereld.'

De beroepsgroep vindt in zijn streven naar erkenning de advocatuur op zijn weg. De balies vrezen dat de toekenning van het beroepsgeheim aan bedrijfsjuristen de advocaten in bepaalde materies overbodig zal maken. Voor de Vereniging is de Europese Company Lawyers Association evenwel een krachtig

wapen. Die organisatie vertegenwoordigt 12.000 bedrijfsjuristen in meer dan 5.000 ondernemingen. Dat zij momenteel geleid wordt door een voormalige voorzitter van de Belgische Vereniging biedt de bedrijfsjuristen in ons land interessante mogelijkheden voor politieke lobbying.

EPILOOG

Juristen zijn belangrijk voor individu én samenleving. Dat is de kern van het betoog waarmee advocaten, notarissen, deurwaarders, rechters en de anderen zichzelf aan de wereld voorstellen. Zij zijn, zo zeggen ze, de bewakers van het ‘publieke goed’, het recht, waarin de maatschappelijke moraal zijn meest formele uitdrukking vindt. De vervulling van die opdracht verloopt niet probleemloos. Dat is al op vele plaatsen in dit boek gesignaleerd. Twee groepen van problemen vragen om een meer systematische behandeling. Daar dient deze epiloog voor.

Hier en daar is de kloof tussen wenselijkheid en werkelijkheid bijzonder groot. Recht is er de facto niet voor iedereen, wat de grondwet daarover ook moge beweren. Dat is vooral te wijten aan enkele merkwaardige leemten in de rechtshulp die juristen leveren. Aan die lacunes is de eerste paragraaf gewijd.

De markt van de juridische dienstverlening is in volle, zeg maar stormachtige ontwikkeling. Ooit was het terrein in vaste percelen verkaveld. Elke beroepsgemeenschap kende haar plaats en samen blokkeerden zij invasies van niet-juristen. Dat is niet langer zo. Grenzen zijn opengebroken. Tussen bedrijfsjuristen, advocaten, notarissen en deurwaarders. Tussen juristen en niet-juristen. Geleidelijk tekenen zich de contouren af van een nieuwe marktconstellatie. Er zijn al voorzichtige voorstellingen te maken over wie de winnaars en wie de verliezers

zullen zijn. De aanzet tot zo'n prognose is in de tweede paragraaf te vinden.

LEEMTEN IN DE DIENSTVERLENING

Juristen leveren bijstand aan particulieren, aan bedrijven, aan drukkingsgroepen, aan de overheid. Zij bestrijken met hun specifieke deskundigheid een brede waaier van situaties en noden: een rechtsgeding, een huurcontract, de verkoop van een stuk grond, de behoefte aan informatie. Zij beantwoorden een grote verscheidenheid aan vragen.

WAAKHOND VAN DE RECHTSSTAAT

Toch blijven sommige behoeften aan juridische bijstand onbeantwoord. Een aantal daarvan is voor de hele bevolking van belang. In een democratie luidt de opdracht van juristen immers: verhinderen dat rechtsbeginselen geschonden worden. De jurist is de waakhond van de rechtstaat, zegt men dan.

Dat kan onder de vorm van een individueel optreden. Dagelijks gaan advocaten in de rechtbanken na of principes als rechtsgelijkheid en het recht op verdediging gerespecteerd worden. Een andere, recente illustratie is het verlenen van bijstand aan familieleden van vermiste en vermoorde kinderen en aan vzw's die rond dezelfde thema's actie voeren. Deze vorm van dienstverlening overstijgt de particuliere noden en zet ministers en magistraten onder druk.

Maar het kan ook langs collectieve weg. Dat is kort na het einde van de Tweede Wereldoorlog op treffende wijze aange-

toond. In het kader van de berechting van de collaborateurs heeft de advocatuur herhaaldelijk gewaarschuwd voor ontsporingen in de vervolging en straftoemeting. Een tweede voorbeeld is te vinden in de kritiek die de Vlaamse Juristenvereniging al jaren levert op de politieke benoemingen in de magistratuur.

Toch bestaat de indruk dat die waakhondfunctie momenteel wat verwaarloosd wordt. Tal van juristen vertonen individuele of collectieve pleinvrees. Zij stappen niet gemakkelijk in het publieke debat. Dat is de laatste jaren op overtuigende wijze gedemonstreerd. Men mag toch aannemen dat advocaten, magistraten, notarissen, hoogleraren van de juridische faculteiten de huidige malaise hebben zien aankomen. Toch hebben zij in de meeste gevallen gezwegen. Zelfs tijdens de crisismaanden van 1996 lieten de Nationale Orde van Advocaten, de Koninklijke Federatie van Notarissen, de Nationale Commissie voor de Magistratuur niets van zich horen.

In vele ondernemingen zijn knipperlichten aangebracht. Zij gaan flitsen als het orderboekje leegloopt of de kredietwaardigheid snel slinkt. Bedrijfsleiding, overheid, banken en vakbonden letten op die alarmsignalen. Soms laat dat toe om tijdig in te grijpen en zware catastrofes te vermijden. Niet zo in de wereld van het recht. Als er iets misgaat kan het voor de buitenwereld jarenlang onopgemerkt blijven. Toch is justitie een bijzonder kwetsbaar bedrijf, de achilleshiel van de democratie.

HET RECHT OP RECHTSHULP

Juristen moeten ervoor zorgen dat de passage in de grondwet

die zegt dat alle Belgen gelijk zijn voor de wet, geen dode letter blijft. Er is, omdat rechtsbijstand dikwijls niet beschikbaar is, wél ongelijkheid.

Decennialang viel daarover in België nauwelijks kritiek te beluisteren. Dat veranderde op het einde van de jaren zestig. Op enkele jaren tijd klom de roep om goedkope rechtsbijstand hoog op de politieke agenda. Gangmakers waren de wetswinkels. Zij boden gratis informatie en advies aan wie geen jurist betalen kon. De formule verspreidde zich snel over het hele land. Eind 1976 waren er in België zeventien wetswinkels operationeel. Het bleef trouwens niet bij het verstrekken van goede raad. Er kwamen ook brochures, een tijdschrift, congressen en een vereniging. Geleidelijk namen gevestigde organisaties, zoals vakbonden en ziekenfondsen, de vraag naar betaalbare rechtsbijstand in hun programma's op. De Waalse christelijke arbeidersbeweging wijdde in 1977 een *Semaine Sociale Wallonne* aan *Les travailleurs, la justice et le droit*. De Verbruikersunie riep het tijdschrift *Test uw recht* in het leven. Dan volgden de politieke partijen. De CVP, bijvoorbeeld, hield in de zomer van 1978 een congres over het thema. Ook het idee van een verplichte rechtsbijstandverzekering, naar analogie van de ziekteverzekering, won veld. Aan de basis van dat alles lag de wil om de juridische dienstverlening – althans gedeeltelijk – aan de mechanismen van de markt te onttrekken. Een paar keer schreef de minister van justitie in zijn begroting een klein bedrag in, zo'n 12 miljoen fr., om de stagiairs die kosteloze rechtsbijstand moesten verlenen, te vergoeden. Maar dat geld werd niet benut omdat de Nationale Orde van Advocaten aarzelde om het beginsel van overheidstussenkomst zo maar te

aanvaarden. Zij vreesde dat zo'n subsidies de onafhankelijkheid van de advocatuur in het gedrang zouden brengen.

De vraag naar een betere verdeling van de rechtshulp is niet los te zien van de levensloop van de verzorgingsstaat. Aanvankelijk, in de eerste naoorlogse jaren, lag de klemtoon op de *creatie* van allerlei welzijnsrechten (recht op onderwijs, op arbeid, op een decente huisvesting, op een goede gezondheidszorg). Eenmaal dat die rechten op papier stonden verschoof het beleid naar de *realisatie* ervan. Vele van die rechten bleven immers dode letter zolang de overheid hen niet door collectieve voorzieningen garandeerde. Het recht op onderwijs was niet meer dan een lege huls tot op het moment dat de overheid de nodige infrastructuur vrijwel kosteloos ter beschikking stelde. Zo verloor een recht iets van zijn abstracte karakter en werd het uitvoerbaar. Maar het sluitstuk ontbrak nog: het afdwingbaar maken van die rechtsaanspraken. In de praktijk houdt de aanwezigheid van scholen, studiebeurzen, ziekenhuizen, werkloosheidsvergoedingen, pensioenen en invaliditeitsuitkeringen immers nog niet de garantie in dat de rechthebbenden krijgen waar zij recht op hebben. Er moeten aanvragen gedaan worden, formulieren ingevuld, bewijsstukken ingeleverd; met ambtenaren moet worden gepraat. Wie tot zijn recht wil komen, moet aan een aantal voorwaarden van kennis, vaardigheid, ervaring en, voor het geval juridische raad en bijstand nodig zijn, financiële draagkracht voldoen. Daar lag een probleem. Precies die groepen waarvoor de welzijnsrechten in het leven waren geroepen – de mensen met een laag opleidings- en/of inkomensniveau – slaagden er vaak niet in om hun rechten af te dwingen. Zo ontstond de gedachte dat de verzorgingsstaat

slechts dan voltooid zou zijn als ook het recht op rechtshulp verworven was. Nu was er wel het pro-deostelsel, de goedkope rechtshulp die via de advocatuur aan minvermogenden werd verstrekt. Maar dat systeem faalde op tal van punten. Het bleef beperkt tot hulp bij een rechtbankprocedure. Bovendien droeg de advocatuur die taak op aan haar jonge leden, meer bepaald aan de stagiairs. In de loop van de jaren zestig was het aantal stagiairs drastisch teruggevallen, wat een aanzienlijke verwaarlozing van de rechtshulp aan onvermogenden veroorzaakte. Die ontwikkeling zou trouwens bijdragen tot het ontstaan van de wetswinkels.

De verwachtingen waren nog om andere redenen hooggespannen. Er werd gehoopt dat een voor iedereen toegankelijke bijstand het gerechtelijk apparaat zou dwingen om tot heilzame hervormingen over te gaan. Men dacht dan aan de signaalfunctie van betaalbare rechtshulp: gebreken in de wetgeving en in de werking van de justitie zouden sneller aan de oppervlakte komen, zei men.

Langs al die wegen kwam de leemte in de rechtsbijstand op de politieke agenda terecht. Maar niet voor lang. Kort na 1980 is de belangstelling voor dat dossier snel weggeëbd. Dat roept vragen op.

Was het doel misschien bereikt? Het is zo dat tal van organisaties, zoals de vakbonden en de verbruikersverenigingen, hun juridische dienstverlening hebben uitgebreid. Zelfs in het dienstbetoon van de politici nam de aandacht voor dat soort kwesties toe. Ook de Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn reageerden. In vele gemeenten verleende het OCMW advies in juridische zaken. Geleidelijk maakte ook het minis-

terie van justitie wat meer geld vrij voor het pro-deostelsel.

Toch is dat maar de ene helft van het verhaal. De open crisis die justitie in de zomer van 1996 overviel heeft ook te maken met het gevoel van velen dat zij onvoldoende sterk staan in hun relatie met het recht en met de rechtspraak. De behoefte aan betaalbare en adequate rechtshulp was dus zeker niet verdwenen.

Waarom is de opwinding errond dan omstreeks 1980 weggevallen? Een stukje van het antwoord ligt bij de advocatuur. Van in het begin heeft deze beroepsgroep zich argwanend, ja zelfs vijandig, opgesteld tegenover de wetswinkels en hun pleidooien. Dat is al eerder in dit boek gemeld. Van die kant was er in de jaren zeventig en tachtig geen steun te verwachten. Ook de overheid ging al na enkele jaren op de rem staan. Zij vreesde voor een herhaling van wat in de sector van de gezondheidszorg was gebeurd. Het was immers te verwachten dat een goedkope rechtshulp een bres zou slaan in de rijksbegroting. Dat het land vanaf 1975 in een economische crisis zat, deed de terughoudendheid bij de politici nog toenemen. Bovendien verslapte aan de universiteiten het animo om met het wetswinkelwerk door te gaan. De generaties van na 1980 waren duidelijk minder maatschappijbetrokken. Ook in de juridische opleiding verminderde de gevoeligheid voor sociale problemen. Dat is tot op vandaag voelbaar in de professionele opstelling van vele jonge juristen. Zij richten zich, zeker als advocaat, op de meest lucratieve dossiers. Maar de zwakkeren in het land zitten met juridische noden die van de hulpverlener veel werk vragen en hem weinig honorarium opleveren. Het gaat om huurkwesties, familierechtelijke problemen, geschillen met het OCMW

of met instanties uit de sector van de ziekte- en invaliditeitsverzekering. Zij staan daarom vaak, zoals de uitdrukking het zegt, in de kou.

De zaak van de goedkope rechtshulp is in het begin van de jaren negentig opnieuw op de politieke agenda verschenen.

Zo is het bedrag dat bijstand voor minvermogenden moet mogelijk maken, geleidelijk opgetrokken. In 1990 lag het op 115 miljoen. (Maar in datzelfde jaar besteedde Engeland er 38 miljard aan, West-Duitsland 11,5 miljard en Nederland 6,8 miljard. De Belgische overheid bleef op dat vlak mondjesmaat subsidiëren.) Het betrokken begrotingskrediet groeide dan van 140 miljoen in 1991 naar bijna 500 miljoen in 1997. Die stijging is vooral te wijten aan de toename van het aantal personen dat, gelet op de groeiende armoede in het land, in aanmerking komt voor goedkope rechtsbijstand. Vanaf 1 september 1997 kunnen ook de tableau-advocaten, naast de advocaten-stagiairs, uit dit budget putten. Op die manier wil men de ervaren advocaten stimuleren om (meer) pro-deozaken te behandelen en minvermogenden een betere rechtsbijstand te garanderen. Zo luidt althans de officiële motivering. Maar het kan ook dat oudere advocaten mee willen profiteren van de bedragen die het justitiedepartement ter beschikking stelt. Het is de lokale balie die voor de verdeling van dat geld zorgt. Daarover schrijft de Europese Commissie in een in 1996 gepubliceerde *Guide to legal aid and advice in the European Economic Area*: 'They are paid out of public funds, according to a complex formula and with considerable discretion being exercised by the bâtonnier/stafhouder of the local bar...'

Een volgende stap was de opname in de grondwet, bij de her-

ziening van 1993, van een artikel 23.3(2) dat het recht op juridische bijstand een sociaal basisrecht noemt. Ook in het verslag van de parlementaire onderzoekscommissie-Dutroux zit een pleidooi voor een betere spreiding van de rechtshulp. Op de ministerraad van 25 juli 1997 is een 'oriëntatienota' aangenomen die aan een en ander een meer concrete vorm geeft. Een citaat uit die nota: 'Via de eerstelijnsrechtshulp kan de rechtzoekende juridische informatie bekomen, kan hij naar meer gespecialiseerde instanties worden doorverwezen of kan hem een eerste hulp worden gegeven.' Dat zou dan kunnen gebeuren in de justitiehuisen waarvan de plannen op de tekentafel van de regering liggen. En verder: 'De tweedelijnsrechtshulp heeft betrekking op een meer uitgebreid advies, een rechtstreekse contactname met een tegenpartij, procedure- of procesbijstand.' Hier zou dan een gemoderniseerd pro-deostelsel de belangrijkste rol spelen. Deze rechtshulp zou voor sociaal zwakkeren en voor kinderen gratis zijn. Het is nu wachten op de realisatie van die mooie plannen.

KLARE TAAL ?

Een eeuwigheid lang spraken rechters, advocaten en andere juristen niet de taal van de meerderheid der Belgen. Alles gebeurde in het Frans. Heel wat Vlamingen zijn naar de gevangenis verwezen met woorden die zij niet begrepen. In 1935 is het Nederlands bij wet de voertaal van de rechtbanken in Vlaanderen geworden. Maar er waren, zoals dat gaat in België, sluiptwegen waarlangs de taal van Voltaire in de rechtbanken bleef hangen. Advocaten die in Wallonië woonden mochten bij ons in het Frans pleiten. Bovendien zaten er in

de magistratuur nogal wat franskiljons. Wetboeken waren tot in de jaren vijftig slechte afkooksels van de Franse oerver- sie. Pas in 1955 is, als laatste in de rij, ook de grondwet in vol- waardig Nederlands omgezet.

De annalen van de Vlaanise Beweging vermelden de verne- derlandsing van het gerecht als een keerpunt in de emanci- patiestrijd. Terecht. Maar toch is het een onvoltooide symfo- nie. De taal waarmee advocaten, rechters en griffiers zich tot het volk wenden is er een die zij alleen begrijpen. Over zaken die voor een huurder, een werkloze, een kruimeldief, een weg- gelopen jongere van onmetelijk belang zijn. Over de plaatsing in een instelling, over een achterstallige betaling, over het hoederecht over kinderen. Een voorbeeld. Een vijftienjarige jongen, leerling op een Leuvense beroepsschool, is door de jeugdrechter in een pleeggezin geplaatst. Jaarlijks is er een herziening van dat statuut. Dat is zowat altijd louter een for- maliteit. Gewoontegetrouw komt er dan een brief van het Bureau van Consultatie en Verdediging. De advocaat van dienst schrijft het volgende: 'Er werd met betrekking tot u een dossier geopend op de jeugdrechtbank, die ten uwen op- zichte eventueel één der wettelijk voorziene maatregelen zal bevelen. Ingevolge artikel 55 van de wet van 8 april 1965 be- treffende de jeugdbescherming, moet u VERPLICHT wor- den bijgestaan door een advocaat. (...) Voor deze bijstand zult u uw raadsman een ereloon verschuldigd zijn, waarvan het bedrag door het Bureau van Consultatie en Verdediging zal worden getaxeerd.' Einde citaat.

De taal die rechters en griffiers hanteren is niet alleen vaak onbegrijpelijk, ze is in vele gevallen ook tactloos en onper-

soonlijk. Een uitnodiging is een marsbevel. Het pleeggezin, waarvan daarnet sprake, wordt uiteraard in die jaarlijkse her- ziening betrokken. De brief waarin dat wordt gemeld luidt dan: 'Gelieve u op mijn kabinet te melden op die dag en dat uur'. Geen 'met hoogachting', laat staan een 'met vriendelij- ke groeten'. Geen vraag of de betrokkenen zich op dat mo- ment wel kunnen vrijmaken. Geen vermelding van wat er be- sproken zal worden. Andere, veel schrijnender voorbeelden zijn te vinden in *Leven met een schaduw*, een boek dat ver- haalt over de ervaringen van ouders van een vermoord kind (Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 1992). Er staat een brief in die de griffie van een Hasseltse rechtbank medio 1989 aan de moeder en vader van zo'n slachtoffer stuurde. Het gaat over de bebloede kledingstukken die hun dochtertje droeg op het moment van de moord: 'Gij wordt verzocht U binnen de acht dagen, DRAGER VAN DEZE WAARSCHUWING aan te bieden ter Griffie ter Rechtbank van iste aanleg te Hasselt, tussen 9-12 en 14-16 u. ten einde er in ontvangst te nemen de in beslaggenomen voorwerpen U toebehorende. Gij kunt ook, bij volmacht op de keerzijde dezer geschreven, een andere persoon daarmede gelasten.'

Er is een tweede vernederlandsing van de justitie nodig. Een die de voertaal van advocaten, rechters en griffiers begrij- pelijker, maar vooral fijngevoeliger en persoonlijker maakt.

KLASSENJUSTITIE ?

Er wordt al enkele jaren opnieuw gesproken van klassenjusti-

tie. Aanleiding is de ongelijke behandeling van de verdachten in een aantal ophefmakende processen. Personen uit de beter-gegoede groepen ontsnapten aan bestraffing omdat zij, dankzij de inzet van de beste advocaten en hun procedureknepen, de verjaring konden bereiken of opschorting van uitspraak konden krijgen.

De vraag is of deze term hier terecht gebruikt wordt. Wellicht is het beter enige nuancering aan te brengen.

De label 'klassenjustitie' reserveert men het best voor een toestand waarin er een bewuste en zeer systematische manipulatie is van het justitieapparaat, met de bedoeling de voorrechten van een bepaalde groep in de samenleving – niet noodzakelijk een economische klasse – te handhaven. De strafrechtspraak op het einde van de vorige eeuw was dat zonder twijfel. De kapitaalburgerij misbruikte het strafrecht om de arbeidersgroep te disciplineren en van emancipatie af te houden. Dat is het verleden. Maar er is nu een nieuw type van klassenjustitie in de maak. Meer en meer misbruiken grote bedrijven de rechtspraak om critici op de knieën te krijgen. Zij dagen ze voor de rechter wegens laster en starten zo een uitputtingsslag die een milieuorganisatie, bijvoorbeeld, kan ruïneren. Een treffende illustratie daarvan is te vinden in het boek van John Vidal, *McLibel. Burger Culture on Trial* (Londen, Macmillan, 1997), over de gerechtelijke oorlog van McDonald's tegen een paar militanten van Greenpeace.

Daarnaast is er de standenjustitie. Zij is het product van allerlei vormen van sociale ongelijkheid: inzake inkomen, scholingsgraad, taalvaardigheid, relaties, vertrouwdheid met en vertrouwen in het justitieel systeem, kwaliteit van de rechtshulp

die men verkrijgt. Dat werkt sterk door zodra er sprake is van een beroep op de rechter. Wie de beste of de sluwste advocaten kan betalen, neemt meteen een grote voorsprong. Ook de rituelen van de rechtbank (de woordkeuze, bijvoorbeeld) betekenen voor de enen een handicap, voor de anderen een troef. De betichte uit de beter gesitueerde kringen heeft daardoor veel meer mogelijkheden om zich te doen gelden in de verhouding met de rechter. Uiteraard is het ook niet onbelangrijk dat de magistraten veelal uit die kringen komen en – laten we hopen onbewust – met een gunstig vooroordeel tegenover hun 'soortgenoten' recht spreken. Dat is menselijk, maar het leidt wel tot standenjustitie, die in haar gevolgen voor sommigen even nefast is als klassenjustitie. Het is deze vorm van ongelijkheid voor de wet die in de maanden voor en na de Witte Mars op felle kritiek is onthaald. Een andere bron van ongelijkheid ontstaat in de standsgebonden toepassing van gratie en eerherstel voor veroordeelden. Gratie leidt tot strafvermindering, eerherstel tot een blanco strafregister. In het eerste geval spelen de minister van justitie en de koning een cruciale rol, in het tweede de rechters. De indruk bestaat dat wie tot de 'betere kringen' behoort gemakkelijker die wegen bewandelen kan. Het is een veronderstelling die niet te toetsen is want de besluitvorming van minister, koning en rechter is een gesloten boek. In *De Standaard* van 21 augustus 1997 kwam deze problematiek ter sprake naar aanleiding van de voorwaardelijke vrijlating van Jean Renneboog, de voormalige rector van de VUB en veroordeeld 'wegens het toebrengen van opzettelijke slagen die ongewild de dood van zijn echtgenote tot gevolg hadden'. Renneboog kreeg begin 1996 strafvermindering en is op 26 juni 1997

voorwaardelijk vrijgelaten. De krant schrijft: 'In april 1996 zei een woordvoerder van Justitie dat de gratie "om humanitaire redenen" werd verleend en het gevolg was van "de evolutie van de persoonlijkheid van Renneboog tijdens zijn gevangenschap". Zijn advocaat, Jef Vermassen, voegde er toen aan toe dat ook "de diensten die hij aan het land had verleend" een rol speelden. (...) Renneboog is nu eind de vijftig. Gezien de voormalige positie en contacten van de academicus kan zijn voorwaardelijke vrijlating niettemin aanleiding geven tot een discussie over de tenuitvoerlegging van straffen in ons land.'

JURIDISCHE DESKUNDIGHEID IS MACHT

Adequate rechtsbijstand geeft individuen macht: in een conflict, bij de realisatie van een recht, in de planning van een levensloop. Maar juridische deskundigheid bepaalt evengoed de machtsverhoudingen tussen groepen en instanties. Ook zo bekeken is er sprake van een ongelijke spreiding van rechtshulp. De meeste verenigingen uit de non-profitsector, de patronale organisaties uitgezonderd, stellen nauwelijks juristen tewerk. Zij staan, ter verdediging van de consument of de werknemer bijvoorbeeld, tegenover een bedrijfsleven dat meer dan het twintigvoudige aan juridische deskundigheid kan inzetten (eigen juristen, advocaten, notarissen, deurwaarders...). In de publieke sector zijn weliswaar zo'n 5.000 licentiaten in de rechten actief, maar dat weegt in vele gevallen niet op tegen wat particulieren en bedrijven aan juridische manpower kunnen mobiliseren.

JURIDISCHE BIJSTAND ALS MARKTWAAR

Juridische bijstand is een goed dat op de dienstenmarkt verhandeld wordt. Er is vraag naar en velen, individuen en organisaties, zijn bereid om er geld voor te betalen. Het inkomen van tienduizenden juristen hangt af van de positie die zij op die markt weten te verwerven. Uiteraard ontwikkelen zich daar rond tal van conflicten. Juristen treden in competitie met andere dienstverleners (accountants, bijvoorbeeld). Maar ook in eigen kring is er strijd: tussen advocaten onderling, tussen advocaten en bedrijfsjuristen...

De advocatuur, het notariaat en de magistratuur zijn de werkerterreinen waarop de jurist een beschermde claim kan leggen. De gerechtelijke nevenberoepen (gerechtsdeurwaarders en griffiers) zijn tot op vandaag niet uitsluitend voor juristen voorbehouden. Wel zijn de benoemingsvoorwaarden voor kandidaten met een rechtsdiploma minder zwaar. In het bedrijfsleven, bij de overheid en in de non-profitsector ondervindt de jurist in tal van functies concurrentie van niet-juristen. Hier is er immers geen sprake van een bevoorrechte positie.

DE MOEIZAME VERDEDIGING VAN HET MARKTAANDEEL

Elke beroepsgroep ontwikkelt marktstrategieën. Ze zijn zowel defensief als offensief. Er zijn technieken waarmee een bestaand marktaandeel tegen indringers beschermd wordt. Andere methoden zijn gericht op verovering. Die vaststelling geldt ook voor juristen.

TERRITORIUMKWESTIES

Juristen hebben er groot belang bij een alliantie aan te gaan met de politieke en ambtelijke overheid. Zo'n geprivilegieerde relatie kan aanzienlijke voordelen opleveren in de strijd om de markt. Een van de mogelijkheden is dat de overheid sommige van de activiteiten van de groep voor de bevolking verplichtend maakt. Een voorbeeld daarvan ligt op het vlak van koop en verkoop van onroerend goed. Registratie van deze verrichting is dwingend. Interessanter nog wordt het als regering en parlement voor dergelijke activiteiten een monopolie in het leven roepen. Dat is het geval voor de vertegenwoordiging van gedingpartijen in de meeste rechtbanken. In zo'n situatie is de bescherming van het marktaandeel de verantwoordelijkheid van de overheid, wat een aantal garanties biedt. Uiteraard is een monopolie nooit definitief verworven. De volksvertegenwoordiging kan van mening veranderen, bijvoorbeeld met betrekking tot de rol van de advocaat in gerechtelijke procedures. In het verleden zijn pogingen in die richting grotendeels afgeslagen, niet het minst omdat de advocatuur en het notariaat altijd meerdere vertegenwoordigers hadden in Kamer en Senaat. Een alleenrecht kan ook de facto uitgehold worden omdat de klanten het beroep op de houder ervan vermijden. Dat is het wat dreigt te gebeuren met het pleitmonopolie van de advocatuur. Er is dus steeds waakzaamheid geboden.

Een andere techniek bestaat er in de toegang tot de beroepsgroep te beperken. Die stap wijzigt niet de grootte van het marktaandeel, maar verhindert wel dat het met te veel collega's gedeeld moet worden. Een *numerus clausus* ter hoogte van de

opleiding of bij de intrede in het beroep is daar een voorbeeld van. Dat gebeurt in het notariaat. Het kan ook door de opname in de groep te binden aan een langdurige en kostelijke stage, zoals in de advocatuur.

BEÏNVLOEDING VAN DE VRAAG

Een wat apart probleem is of juristen in staat zijn de vraag naar hun diensten zelf te creëren. Medici doen dat vaak. Een huisarts kan een patiënt, ook als het niet nodig is, herhaaldelijk op consultatie laten komen. Een geneesheer-specialist kan het gebruik van zware medische apparatuur stimuleren. Overconsumptie is daarvan het gevolg, zegt men. Voor de juristen ligt dat wel wat anders. De elasticiteit van de vraag is hier relatief klein. Rechtsbescherming staat immers bij de meeste mensen niet zo hoog op de prioriteitenlijst als gezondheid. Er is ook, zeker in het geval van de advocaten, de geringe prijstransparantie die potentiële afnemers afschrikt. Wat een advocaat gaat kosten, is immers zelden op voorhand te begroten. Toch zoeken ook juristen via inwerking op de vraag naar uitbreiding van hun marktaandeel of, minstens, naar herovering van wat verloren is gegaan. Ze passen hun dienstenpakket aan om potentiële klanten aan te trekken. Publiciteit moet ervoor zorgen dat sluimerende behoeften aan juridische dienstverlening geactiveerd worden. Maar een groot succes zijn deze acties zeker niet geworden.

DE KENNISKLOOF WORDT SMALLER

De marktpositie van licentiaten in de rechten is fel afhankelijk van de kenniskloof die ze tegenover niet-juristen weten te be-

waren. Daarbij rijzen geregeld problemen. Zo is de stormachtige ontwikkeling van de wetgeving een bron van moeilijkheden. Het is voor de jurist een steeds zwaardere opgave om bij te blijven en het zal niet eenvoudig zijn om dit nog lang verborgen te houden. De gestegen drang naar specialisatie in een bepaalde rechtstak is een teken aan de wand. Op het stuk van de praktijkkennis zit de jurist veiliger, al kunnen niet-juristen op een beperkt domein (in arbeidsrechtelijke kwesties, bijvoorbeeld) evenveel, zoniet meer know-how ontwikkelen. De voorgrond die juristen gewoonlijk hebben op het vlak van de formulerings- en argumenteervaardigheid is bedreigd door het grote aanbod van voor iedereen toegankelijke bijscholing terzake. Bovendien kiezen de juristen zelf in toenemende mate voor een bijkomende (universitaire) vorming, na het behalen van hun licentiaatsdiploma. Hun voorkeur gaat daarbij uitdrukkelijk naar de meer economisch-fiscaal gerichte programma's. De juridische opleiding wordt dus gerelativeerd, sommigen zullen zeggen gedevalueerd. Trouwens, in België tellen de faculteiten rechtsgeleerdheid duizenden studenten. Deze grootchaligheid drijft de opleiding in de richting van een encyclopedische presentatie van rechtsregels. Zij laat nauwelijks toe om de toekomstige licentiaten in de rechten te trainen in het autonoom en positief-kritisch denken over het recht. Vragen zijn er ook over het vermogen van juristen om oog te hebben voor wat er achter de rechtsregels steekt. Het recht is de weerspiegeling van waarden, die bovendien in een welbepaald historisch kader passen. Ziet men alleen de regel of reikt de visie verder dan wat de letter van de wet formuleert? Het valt, ten slotte, niet te ontkennen dat twijfel en onzekerheid vaak de ken-

nis van de jurist kleuren, zowel in de interpretatie van rechtsregels als in de toepassing ervan op een feitelijke situatie.

TOCH NAUWELIJKS WERKLOOSHEID

Op het eerste gezicht heeft de arbeidsmarkt de sterke stijging van het aantal juristen probleemloos geabsorbeerd. Er zijn nauwelijks werklozen onder de afgestudeerden van de faculteiten rechtsgeleerdheid. Zo zijn er naar schatting momenteel slechts iets meer dan vijfhonderd uitkeringsgerechtigde, volledig werkloze juristen in België.

Licentiaten in de rechten profiteren van wat men upgrading van banen noemt, het optrekken van de diplomaveisten voor een toenemend aantal beroepsactiviteiten. Dit wordt in de hand gewerkt door de groeiende complexiteit van de arbeidstaken. Voorbeelden hiervan zijn de functie van gerechtsdeurwaarder en van gemeentesecretaris. In beide jobs is er de laatste jaren een toeloop van juristen, juist omdat het werk er veel ingewikkelder is geworden. Dat lagergeschoolden moeten wijken voor licentiaten in de rechten geldt niet alleen voor werkkringen waarin de omgang met recht een vast bestanddeel is. Die verdringing doet zich ook voor in andere functies, zelfs daar waar juristen in competitie treden met gelijkgeschoolden, zoals economen of sociologen. Voor dat verschijnsel is al eerder in het boek naar een verklaring gezocht.

Maar er zijn niet alleen gunstige ontwikkelingen. Nogal wat juristen moeten zich in het begin van hun loopbaan tevreden stellen met een deeltijdse job. Er is in sommige gevallen ook sprake van tewerkstelling onder het kwalificatieniveau. Licentiaten in de rechten doen mee aan examens van het Vast Wer-

vingssecretariaat, zoals dat voor aspirant adjunct-verificateur of opsteller, waarvoor geen universitair diploma vereist is. In het bedrijfsleven is eenzelfde verschijnsel waarneembaar. Juristen verzeilen in functies die ook door lagergeschoolden kunnen worden uitgeoefend. De positie van dossierbeheerder in een verzekeringsmaatschappij is daar een voorbeeld van. Licentiaten in de rechten zijn, nu het aanbod zo overvloedig is, relatief goedkope vervangers van mindergeschoolden. Ze komen dan terecht in jobs met een geringe zelfstandigheid, zonder echte beslissingsmacht en met weinig promotiekansen. De stage aan de balie, ten slotte, is in sommige gevallen een vorm van verdoken werkloosheid. Vele stagiairs zijn niet van plan om een carrière in de advocatuur uit te bouwen. Sommigen zien de stage als een interessante bijscholing die hun intrede in andere segmenten van de arbeidsmarkt zal vergemakkelijken. Bij hen is er nog sprake van een professioneel perspectief. Maar voor anderen is de stage niet veel meer dan een wachtkamer, in de hoop dat zich vroeg of laat een gelegenheid zal voordoen om een volwaardige job te verwerven.

EEN VERSPLINTERDE BEROEPSGROEP

Voor de Belgische juristenbevolking is de interne verdeeldheid de belangrijkste handicap in de strijd om de markt. Concurrentie tussen groepen van juristen is de regel, samenwerking de uitzondering. Er is geen vereniging, die de hele professionele gemeenschap kan vertegenwoordigen. De juristen zijn integendeel georganiseerd naar beroepsgroep. Advocaten, notarissen, gerechtsdeurwaarders, magistraten, bedrijfsjuristen hebben elk een eigen vereniging. Soms gaat de verdeeldheid

nog verder. De advocatuur is een losse verzameling van een vijftiengintigtal lokale balies die vaak hun eigen weg gaan. In het rechterlijk korps zijn er afzonderlijke organisaties voor de vrederechters, voor de magistraten van de rechtbanken van eerste aanleg... Die versplintering verhindert dat de juristen een collectieve strategie ontwikkelen tegenover de overheid, tegenover machtige cliënten en werkgevers en tegenover de publieke opinie. Dat contrasteert fel met de situatie in andere landen. In de Verenigde Staten, bijvoorbeeld, is de American Bar Association een bijzonder machtige drukkingsgroep die in naam van het merendeel van de juristen kan spreken.

Blokvorming van juristen bevordert niet alleen de belangenbehartiging, maar kan in principe ook heilzaam zijn voor de gezondheid van de rechtsstaat. De activiteiten van de Vlaamse Juristenvereniging illustreren dat. Die vereniging kan beschouwd worden als de belangrijkste poging om, zij het alleen de Vlaamse, juristen uit de diverse sectoren samen te brengen. Helemaal geslaagd is die operatie niet. Toch komt de vereniging geregeld publiekelijk tussenbeide in maatschappelijke debatten die betrekking hebben op het gerechtelijk bestel. Zo wordt de discussie opengetrokken. Justice et Société kan beschouwd worden als de Franstalige tegenhanger van de Vlaamse Juristenvereniging, al beperken haar activiteiten zich vooral tot de publicatie van het *Journal des Procès*.

HET EINDE VAN EEN TIJDPERK

Juristen hebben decennialang in relatieve rust kunnen werken. Op de markt van de juridische dienstverlening kwamen

zelden grote schokken voor. Die tijd is voorbij. Tal van economische ontwikkelingen tasten gevestigde gewoonten en gedragingen aan, zowel in de advocatuur en het notariaat als in de andere werkkringen.

Een eerste evolutie heeft te maken met het statuut waarin juristen werkzaam zijn. In het bedrijfsleven, bij de overheid en in de non-profitorganisaties is de jurist vrijwel altijd een wed-detrekken. Maar ook binnen de advocatuur en het notariaat ontwikkelt zich zeer snel een omvangrijke categorie van gesalarieerde juristen. De grote en middelgrote advocatenkantoren trekken medewerkers aan, van wie de zelfstandigheid niet veel meer is dan een fictie. Het notariaat, met zo'n twaalfhonderd notarissen, stelt bijna evenveel juristen in dienstverband tewerk. Dat betekent dat de zelfstandig werkende juristen, het type dat voorheen dominant was, nu nog slechts een kleine minderheid vormen. Terwijl vroeger autonomie en intern toezicht bijna de gehele beroepsgemeenschap kenmerkten, werken de meeste juristen nu in een ondernemingachtige organisatie, in een hiërarchisch verband en onder controle van werkgevers. Maar veruit de meest opvallende ontwikkeling ligt in de gewijzigde marktconstellatie.

DE MARKT, EEN OPEN RUIMTE

Dit is geen tijd waarin monopolies en protectionisme kunnen gedijen. In de economische modellen van de jaren negentig gaat de volle voorrang naar de mechanismen van de vrije markt. Dat leidt ertoe dat het alleenrecht waarover de advocaten, de notarissen en de deurwaarders beschikken, onder grote

druk komt te staan. Maar zelfs daar waar dat voorrecht min of meer stand houdt rijzen er problemen. Deze juristen worden gedwongen, willen zij overleven, diensten aan te bieden die buiten het monopolie liggen. En dat moet gebeuren op een markt die volkomen open ligt. Want hier is er het effect van wat branchevervaging wordt genoemd. Die ontwikkeling heeft zich al eerder in andere sectoren van de dienstverlening sensu lato doorgezet. Banken nemen in hun productgamma ook verzekeringen op en assuranties gaan als institutionele beleggers in toenemende mate een rol spelen als kredietverstrekker en spaarbank. Financiële instellingen bieden rechtskundig advies als service aan. Werkgeversorganisaties beperken zich niet langer tot belangenbehartiging, maar presenteren zich als juridische vraagbaak. Binnen de wereld van de juristen zelf is deze branchevervaging eveneens in opmars. Notarissen zijn meer en meer bedrijvig als economisch protagonist, bijvoorbeeld als beleggings- en kredietconsulent. Bedrijfsjuristen zullen, zodra zij het beroepsgeheim verworven hebben, op het domein van de advocatuur treden. En allen willen zij de markt van de bemiddeling en de arbitrage veroveren.

DE SCHAALVERGROTING IN DE ECONOMIE EN HAAR GEVOLGEN

In het bedrijfsleven zijn herstructureringen, overnames en fusies aan de orde van de dag. Dat schept onvermijdelijk een behoefte aan een grondige herschikking van de juridische adviesmarkt in die sector. Vele advocaten hebben niet de middelen om de gewijzigde vraag adequaat te beantwoorden. Dit is

een markt voor grootschalige kantoren. Deze zullen bovendien, net als de notarissen, noodgedwongen samenwerking moeten zoeken met accountants en auditfirma's. Vele innovaties op het vlak van de contracten (factoring, leasing, franchising) zijn trouwens het werk van nog anderen, de bedrijfsjuristen namelijk.

Daarnaast is er het effect van de internationalisering van het economische gebeuren. De vraag naar juridische diensten is veel vaker dan voorheen grensoverschrijdend van aard. Dat vloeit al voort uit de Europese eenmaking. Ook multinationale ondernemingen leveren daarvan in hun behoefte aan rechtsbijstand een illustratie. Dat leidt in vele landen tot aanpassingen in de wereld van de juristen: soepeler gedragscodes, transnationale netwerken van kantoren, harmonisering van de tarieven. Maar de Belgische markt van de juridische dienstverlening, met zijn hang naar monopolievorming en protectionisme, blijft achter. De vraag rijst dan of de eilandpositie die België nu inneemt op termijn niet onhoudbaar zal blijken te zijn.

EN DE ZIEL VAN HET RECHT ?

Er zijn, gegeven de beschreven ontwikkelingen, vele toekomstscenario's te bedenken. Voor het gros van de juristen die in dienstverband werken zal er wellicht niet zoveel veranderen. Zij zullen zich wel handhaven op de markt, mede dankzij de aanvullende opleidingen die velen onder hen gaan volgen. Het ligt anders voor de advocatuur, het notariaat, de deurwaarders en de bedrijfsjuristen. Zij zijn veel gevoeliger voor de mutaties die de markt van de juridische dienstverlening momenteel on-

dergaat. Misschien zullen sommigen via kleine, gerichte aanpassingen (specialisatie, informatisering...) weten te overleven. Maar het is zeer de vraag of er geen ingrijpendere transformaties op komst zijn, die inhouden dat advocaat, notaris, gerechtsdeurwaarder en bedrijfsjurist als autonome beroepen verdwijnen. Niet dat zij, via een of andere ingreep van de staat, opgaan in de publieke sector. Wel dat hun dienstverlening morgen gebracht zal worden door multifunctionele kantoren waarin de klant experts zal vinden voor procedurebijstand, voor een akte, voor een beslag op de goederen van een schuldenaar of voor assistentie van wat nu een bedrijfsjurist heet.

Drastisch aanpassen of verdwijnen, het lijkt wel of het om een eenvoudige keuze gaat. Maar de beslissing om uit te groeien tot *usines de droit*, zoals de Franse socioloog Dezalay deze nieuwsoortige firma's noemt, heeft diepgaande gevolgen. Niet alleen voor de jurist, maar ook voor het recht. Mercantilisme zal het draagvlak zijn waarop deze handelaars in rechtshulp opereren. Op zich hoeft dat geen nefaste evolutie te zijn. Tenzij deze op lucratieve zaken gerichte bedrijfscultuur zich over de hele sector verspreidt. Er rijst dan een ernstig probleem voor al wie niet kapitaalkrchtig genoeg is om een competente jurist te betalen. Een uitbreiding van het pro-deostelsel zal niet volstaan. Deze vorm van goedkope dienstverlening is hoofdzakelijk op procedurele bijstand gericht, op rechtshulp voor wie naar de rechtbank wil of moet. Andere noden, vooral op het stuk van de adviesverstrekking, blijven zo grotendeels onbeantwoord. Waarschijnlijk zal een grotere overheidsactiviteit op dat domein niet te ontwijken zijn. Om te vermijden dat het recht zijn ziel verliest.

BELGIË TELT MOMENTEEL RUIM 42.000 JURISTEN.

Dat is veel, bijna driemaal meer zelfs dan een kwarteeuw geleden. Juristen schrijven wetten, tonen de wegen naar wetsontduiking, verdedigen verdachten, helpen bij de koop van een huis, zetten afspraken om in contracten. Wat ze doen is van cruciaal belang voor individu en samenleving. Toch zijn zij voor de meesten onder ons onbekenden.

DE MENSEN VAN HET RECHT kijkt naar al wie opgeleid is om met recht om te gaan en portretteert achtereenvolgens advocaten, notarissen, deurwaarders, juristen in het bedrijfsleven en in overheidsdienst: Wie zijn ze? Hoe talrijk zijn ze? Hoe houden ze hun privileges intact? Zijn er leemten in de bijstand die ze leveren? Wat betekent de opmars van de Vlamingen in die beroepen? Hoe handhaven vrouwen zich in wat tot voor kort een mannenwereld was?

Achter deze vragen gaan meer fundamentele vragen schuil. Zoals: wat een samenleving met juristen doet en wat juristen met de samenleving doen.

LUC HUYSE (1937) is hoogleraar aan de faculteit rechtsgeleerdheid van de KU Leuven, waar hij sociologie en rechtssociologie doceert. Eerder verschenen van hem onder meer *De kleur van het recht*, *De politiek voorbij* en *De lange weg naar Neufchâteau*.

HILDE SABBE (1966) is sociologe en was tot begin 1997 als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Instituut Recht en Samenleving van de KU Leuven.



9 789056 171483

ISBN 90 5617 148 8

UITGEVERIJ VAN HALEWYCK